

A SZLOVENSZKÓI ÉS RUSZINSZKÓI VÁROSOK ALAKULÁSA AZ UTOLSÓ ÖTVEN ÉVBEN

Irta: JÓCSIK LAJOS

A magyar városok esettsége és kezdetlegessége, mint tudjuk, leg-szomorúbb fejezete történelmünknek. A magyar városiasság milyen szomorú képe tárul elénk pl. *Fényes Elek Magyarország leírása* című könyvéből! A negyvenes évek elején, amikor Angliában a lakosság fele, Franciaországban pedig egyharmada városlakó, nálunk csak minden kilencedik ember lakik városban s mindössze husz város lakossága haladta meg a tizezret. S meglévő városaink képe milyen szomorú! Más népek modern történelme meg sem érthető, ha a várost nem modern fejlődésük motorának vesszük. Mennyiben hajtotta viszont a város a mi történelmünket? Bizony alig-alig. A múlt század negyvenes éveiben a lakosság egyharmadötöde foglalkozott iparral Magyarországon!

A magyar városfejlődésben a szlovenszkói városokra mindig bizalommal szoktak tekinteni. Ezek a városok azonban sokáig elzárt, ön-magukba forduló életet éltek s alig fejlődtek. Amikor polgári-forradalmi úzó- és hajtóerőre, tehát urbánus telítettségre lett volna a magyar átalakulásnak szüksége, amikor szinte az egész országot a nyugati polgári átalakulás szele söpörte végig, akkor városainkban a pogány Filcsikék, halódó céhpolgárok vagy puha és a hatalommal szemben szervilis német patriciusok népsége élt, amely természetesen nem tudott a forradalmi átalakulás hangvillájává fejlődni. Egész Európában egyedülálló jelenség, hogy 1780 és 1847 között, amikor az európai városok hirtelen lendülettel a történelem élére szöknek, a mi ipari városaink teljesen állnak vagy megállnak fejlődésükben s — meglepően — csak az alföldi parasztvárosok fejlődnek.¹ Városaink csak akkor mozdulnak meg, amikor hozzájárulásuk nélkül, az ország modern átalakulása teszi szabaddá előttük a fejlődést. Amit nekik kellett volna kivívni, az szinte hozzájárulásuk nélkül hullott az ölükbe.

Valahogy úgy alakult, hogy Magyarországot nem a városok emelték a modern állam rangjára. Az ország emelte fel a városokat, illetőleg nyitotta meg előttük a fejlődés távlatait. Azt azután már megelégedéssel szeghezhetjük le, hogy városaink éltek ezzel a lehetőséggel. Ahhoz kétségtelenül nem voltak elég erősek, hogy feudális kötöttségeiket maguk rázzák le, de megszabadulva egyszer e kötöttségektől, a fejlődés élére szöktek. A sajnálatos csak az, hogy ez nem 1848-ban, a maga idején történt. Mert ha a rendi alkotmányt el is távolították, a modern magyar fejlődésből 1848 után egy évtizedet a németesítés kapcsolt le, egy másik évtizedet meg a stagnáció. A városiasodás csak a kiegyezés után indult valójában el. Ezután is hosszú idő az előkészítésre, a lélegzétvételre esik. S aztán a fejlődés a XIX. század végén alig futott fel csucsaira, amikor onnan a világháború kitörése vissza-

szorította. A modern magyar városiasodás ideje mindössze 40-50 év. Hogyan fejlődtek városaink e rövid idő alatt?

A VILÁGHABORÚ ELŐTT

A modern polgári fejlődés hatalmas átcsoportosítást végzett a lakosságban. A városbavándorlás és a tartós letelepedés a városi lakosság megnövekedéséhez vezetett. A városfejlődést legmarkánsabban az erre vonatkozó számok fejezik ki. A szóban forgó városok lakossága 1880-tól 1910-ig terjedő három évtized folyamán a következőképp növekedett:²

Év:	1880	1890	1900	1910
A városi lakosság száma:	279.092	295.575	338.269	399.269

Ezek az abszolút számok tízévenként így alakultak:

Év:	1880-90	1890-1900	1900-1910
A városi lakosság növekedett:	16483	43.184	60.510
%-ban:	5.9%	14.6%	17.9%

Az 1880 és 1910 évek közé eső 30 esztendő alatt a növekedés 120.177 lélekszámot tesz ki, ami 43.1 százalékos fejlődést jelent.

Amint az adatokból látható, a szlovenszkói városok lakossága az 1900 és 1910 évek közé eső tíz év alatt — az iparosodás teljében — növekedett a leghatalmasabban, úgy abszolút, mint viszonylagos tekintetben. Ennek a fejlődésnek felel meg a lakosság átcsoportosulása a foglalkozások terén. 1900-ban Szlovenszko területén még a lakosság 66.27 százaléka foglalkozik mezőgazdálkodással, tíz évvel később már csak 62.57 százalék. Igaz, hogy itt a kivándorlás is csökkentette a mezőgazdasági lakosság számát, ugyanakkor azonban az iparral foglalkozók száma 15.78 százalékról 18.39 százalékra emelkedett.

A városiasodás tehát, legalább a városi lakosság megnövekedése szempontjából hatalmas lépésekben haladt. A vidéki lakosság száma ugyanazon harminc esztendő alatt (1880-1910) csupán 17.5 százalékkal nőtt a városi növekedés 43.1 százalékaival szemben.

A fejlődés hullámyerése ezek szerint a városokban erősítő csomópontokra lel. A városbanlakás egyre érvényesebben a modern élet formájává lesz. A zártéletű északi városok megmerevedett élete egyszerre fölenged. Megifjodva vagy a nemzetiségi helyeken a nemzetiségek számára visszaszorítottan, de fejlődésre kényszerítve, kapcsolódtak be a polgárosuló Magyarország lüktetésébe.

Mondottuk azonban, hogy városaink nem önmaguk erejéből vették ki fejlődésük lehetőségeit. A céhpolgári multból a történelmi erők erőszakkal lökték át őket a modernebb fejlődés szakaszába. Országos erők jöttek értük, lerombolták zárt életüket s az országos fejlődés irányulásaiba kapcsolták be őket. Ebben áll némi magyarázata annak, hogy polgári életformájukat sem tudták egész önállóan, némi öncélúsággal kifejleszteni. Az ország központjából kifutó és oda visszaforduló közlekedési és érdekhálózat sugárvonalai fűzték fel őket. Galánta, Érsekújvár, Párkány, stb. a budapesti vasutvonal mentén feküdt, Érsekújvárról már régen gyorsvonattal lehetett utazni az ország központjába, de Nyitrával vagy Komárommal még mindig csak az országút és a postakocsi kötötte össze. S később az összekötő mellékvonalakat is az országos fejlődés hozta létre, de városaink egymásközt még ekkor

sem, vagy már akkor nem érintkeztek. A központ érdekében történt alárendelődés mintha a városfejlődés kötelező formája, magyar stílusa lett volna. Különösen azoknál a városoknál ötlött szembe ez feltűnően, amelyeket későn, agrárjellegű előélet után vontak be az országos erőkhöz a fejlődésbe.

A lakosság összetétele

Nem hálás feladat ma a városok s a városiasodás nemzetiségi vonatkozásait fölvetni. Egy szlovenszkói vidéki város nemzetiségi viszonyait vizsgálgatva azonban meg kellett állapítanom, hogy a polgári társadalomban a nemzetiségekkel kapcsolatban a városok olyanok, mint a befűtött kohók. S ez a tanulság országos viszonylatban is érvényes. Az ország vagy a város nemzetiségei a kohóba rakott érc, a polgári gazdasági fejlődés pedig a kohó olvasztó melege. A feudális országok önellátó gazdálkodásában a népek nemzetiségi sajátosságai passzív jegyek csupán. A nemzetiségek éppen ezért nyugalomban élnek egymás mellett a feudális környezetben. A polgári társadalom dinamizálja a népek nemzetiségi sajátosságait és a gazdasági berendezést úgy szervezi meg, hogy a nemzetiségi jelleg tágitásával, növelésével és érvényesítésével biztosít magának fejlődési terepet. A kulturszociológia pl. törvényszerű összefüggést lát a nemzeti vámterület kialakítására irányuló törekvés és az egységes irodalmi nyelv kialakítása között. Az egységes vámterület az anyagi javak szabad forgalmához, az egységes nyelv pedig a szellemi javak szabad forgalmához szükséges. A nemzeti kultúrák polgári kultúrák. A nemzeti kultúra s az urbanizálódás kialakulása és fejlődése teljesen egyértelmű. S ebben a vonatkozásban azután természetes, bár nem szükségszerű, hogy valamely népnek az urbanitás jegyében fejlődő nemzeti kultúrája fölénybe kerül azon nép kultúrájával szemben, amely az urbanitás tekintetében alacsonyabb szinten áll. Az amerikai Egyesült Államokba 1820-tól 1930-ig 38 millió ember vándorolt be.³ Csak az öreg Európából 33 millió. Ebben a roppant számban 9 millió ír és angol, 6 millió német, 5 millió olasz, 1 millió svéd és 4 millió közép-európai (lengyel, román, rutén, szlovák, magyar és zsidó), azután egy csomó dán, norvég, stb. van. (Chicagóban az amerikai benszülöttek csak a lakosság 28 százalékát teszik, mellettük él 233.901 (7 százalék) néger, 433.437 (12,8 százalék) német, 401.316 (11,9 százalék) lengyel, 6,6 százalék skandináv, 5,7 százalék ír, 5,4 százalék olasz, 5,0 százalék orosz, 3,6 százalék (122.089) cseh-szlovák és még sok más náció.⁴) Mivé lettek Amerikában ezek a nemzetiségek? E nemzetiségek töredékei még megtalálhatók Amerikában, nagyrészt a későbbben bevándorlók utánpótlásával erősödve, nagyrésztük azonban beolvastotta és állandóan beolvastja Amerika! S ez egészen természetes jelenség. A magasabb urbanitású életforma törvényszerűen szívja magába a más nemzetiségű elemeket. Tarde vagy Giddings,⁵ akik a nyugati társadalmak anyagát vizsgálgatták s ebből alkották meg társadalomtudományi rendszereiket, az *utánzást* és *alkalmazkodást* a szociális fejlődés hajtóerőinek tekintik. Ebből annyi mindenetre igaz, hogy ma Amerika lenne a világ egyik legtarkább nemzetiségű állama az alkalmazkodás és utánzás társadalmi törvényszerűségeinek érvényesülése nélkül.

Miért mentünk ilyen messzire, hogy a városiasodás nemzetiségi vonatkozásainak alapjait bemutassuk? Bennünket elsősorban a folyamat alapvető kérdései érdekelnak, nem pedig ideológiai kísérezet. Érdekes megfigyelni, hogy a szlovák értelmiség nemzeti öntudattal

rendelkező része e folyamat ideológiai, tehát alanyi elemeit vette és veszi számba. Ez a jelenség teljességgel érthető. Az értelmiség szerepe többek közt a népi és nemzeti tudat ébrentartása a népközösségekben. Ezért nem csoda, ha a kérdés alakulását a maga, hogy úgy mondjuk mesterségbeli szempontjából vagyis ideológiai szempontok alapján veszi vizsgálat és megítélés alá. Így a háború előtti magyar urbanitás terjeszkedését elsősorban s csaknem kizárólag az elnemzetietlenítésből, tehát ideológiai hatásokból igyekszik megérteni és megmagyarázni. De akkor, hogy állunk a városi magyarság visszaszorulásával a háború után Szlovenszkó minden városában? Ezt is az elnemzetietlenítéssel lehet és kell kizárólag megmagyarázni? Az ellentmondások sorozatával találkozunk, ha a tárgyi összefüggések helyett csak az alanyi vonatkozásokat vesszük észre. *Stefánek* pl. egy Szlovenszkóról írott könyvében a szlovákság visszaszorulását ezzel a magyar felfogással magyarázza: „Ceterum censemur Slavos esse magyarisandos“. Ez a pompás latin magyar accusativus cum infinitivo a szlovákságnak a magyarság által történő elmagyarosítását mondja ki, mint kategórikus magyar törekvést. De, hogy van az, hogy a szlovákság nemzeti felszabadulását mégis úgy érte el, hogy fejlődését a térthódító magyar urbanitással szemben maga is egy rokon és a magáénál fejlettebb, tehát eszmeileg ellenállóképesebb és harcra később urbanitáshoz, mégpedig a nyugati cseh kultúrához kötötte? A magyar terjeszkedéssel szemben a szlovákság önállóan nem birta volna a küzdelmet legalább is addig, amíg a maga urbánus kultúráját a magyaréval egyszintűen nem nívellálja.

A nemzetiségi megoszlás

A városi lakosság nemzetiségi megoszlása 1880. és 1910. között a következő:

Év:	1880	1890	1900	1910
Szlovák:	114,055	112,706	114,581	113,374
Magyar:	78,041	98,736	146,083	209,708
Német:	82,697	78,487	72,264	67,939

Ezek a számok százalékban a városi lakosság nemzetiségi megoszlását így tükrözik:

Év:	1880	1890	1900	1910
szlovák:	40.9	38.1	33.8	28.4
magyar:	28.0	33.4	43.1	52.5
német:	29.6	26.6	21.3	17.0

A városlakó szlovákság száma az 1880-tól 1910-ig terjedő három évtized alatt 681 lélekkel csökkent. Ez a kis csökkenés a városias szlovákság nemzeti öntudatának magas fejlettségét és ellenállóképességét igazolja. (A vidéken élő szlovákság száma 96.284 lélekkel és 6.4 százalékkal emelkedett). Amennyiben tehát a szlovákság elmagyarosodásáról vagy elmagyarosításáról szó lehet, azt csak úgy érthetjük meg, ha a szlovákság száma a természetes szaporulattal asszimiláció nélkül nagyobb emelkedést érthetett volna el. Josef *Mráz*, cseh statisztikus végez erre vonatkozóan számítást, oly módon, hogy a szlovákság 1900-as állományához hozzáadja a természetes szaporulatot, ebből levonja a kivándorlók számát és így megállapítja, hogy a szlovákságot 129.311 lelket kitevő veszteség érte 1900 és 1910 között, amit szerinte csak az asszimiláció magyarázhat. Hasonló eljárással a ma-

gyarság esetében 91.878 főt kitevő növekedést mutat ki, amit szintén csak az asszimilációval lehet megérteni. Ha ez így áll, akkor a németiség tizesztendős 17.189 lelket kitevő csökkenését is csak elmagyarosítással lehet értelmezni. Így az az érdekes körülmény áll elő, hogy a szlovákság és németiség együttes, 146.500 főre menő megokolatlan csökkenését a magyarság 91.887 főnyi normálisan megokolhatatlan növekedése magyarázza. Vajjon lehetséges ez? Hová lett 54.622 lélek? Vagy lehetséges, hogy majdnem másfélszázezer német és szlovák magyarosított minőségében csak alig százezer magyart tesz ki? Így vagy a Mráz által feltételezett 12.9 százalékos természetes szaporodás kisebb a valóságban a szlovákság és a magyarság esetében, vagy más irányban is folyt beolvadás. Mráz idézett könyvében megemlíti maga is, hogy az északi szlovák megyékben a lengyelek is terjeszkedtek a szlovákok rovására. De lehetséges az is, amit Mráz nem vesz figyelembe, hogy az ország területén működött az *immigráció*, vagyis, hogy az ország területén történtek eltolódások a nemzetiségek viszonyában az ország területén folyó vándorlások és települések formájában. Ha ezt a szlovákság esetében feltesszük, akkor a szlovákság fogyása csak viszonylagos s csak a köztársasági Szlovenszkó területén jelentett fogyást, mert ugyanaz a lakosság máshol telepedve le az országban a szlovák elem ottani növekedését eredményezte. Am ha ezt a valószínűséget feltesszük a szlovákság esetében, akkor fel kell tennünk a magyarokéban is. Így a magyarok megnövekedése nemcsak asszimiláció, hanem részben immigráció következménye is lehet, vagyis a 91.878 főnyi növekedés a Szlovenszkó területére költözött vagy költöztetett magyarokat is magában foglalhat. A vasut kiépítésével kapcsolatban — a fentebből tudjuk — nagy mértékben meg is történt ez. Érsekújvár vasúti szakintelligenciája, a mozdonyvezetők pl. mervaországi elemekből kerültek ki a háború előtt, akik később elmagyarosodtak. Ugyanígy rendelték ki magyar családokat is szlovák vidékekre. A fegyelmi büntetések megszokott formája volt ez.

Állításaink helyességének támogatására felhozzuk, hogy Révay István számításainak aránya a háborúelőtti asszimilációra vonatkozóan megegyezik a miénkkel. Mi 91.878 főnyi asszimilált tömeget számítottunk ki 1900 és 1910 között. Révay István 20 év alatt (1890 és 1910 között) e szám kétszeresénél valamivel többet 199.435 asszimilált magyart számított ki. A magyar jellegű községekben a magyarság huszesztendős szaporulati arányán felüli növekedése tehát az asszimiláció 5, a négy törvényhatósági városban (Pozsony, Kassa Ungvár, Munkács) 88, a szlovák és ruszín vidékeken pedig 115 százalék.

Félreértés elkerülésére: mi nem azt állítjuk, hogy nem lett volna elmagyarosodás vagy elmagyarosítás a háború előtti fejlődésben, hisz a városiasodás jellegéből önként adódik ez. Mi csak azt állítjuk, hogy *mindent* ezzel a jelenséggel nem lehet megmagyarázni.

Néhány város nemzetiségi alakulását közelebbről vizsgálva a Josef Mráz idézett munkájában közzétett, itt technikai okokból nem közölhető táblázatból többek közt kiderül, hogy a szóban forgó városok között kevés az olyan hely, mely a szlovák vagy a német városi elem növekedését mutatná. Szentgyörgyön pl. a szlovákság az összlakosság 54 százalékát tette 1880-ban, tíz évvel később 55.1 százalékát, ismét tíz évvel később pedig 58.9 százalékát. A szlovák népelem ugyanígyen szilárdságát mutatta Modor. Szepesolasziban szintén nőtt a szlovákság száma 1880 és 1890 között (58.3 százalékról 71.7 százalékra), de a következő évtizedben már csökkent. Érdekes lenne megvizs-

gálni, hogy a szlovákság ezeken a helyeken azért volt-e elsősorban ellenállóképesebb, mert gazdasági helyzete biztosította függetlenségét vagy mert öntudata volt fejlettebb? A gyakorlat azt mutatja, hogy az elnemzetietlenítés eszközei nem fognak a gazdaságilag fejlett és független csoportokon. De ha elszegényedik egy nép, akkor asszimilálódó rajzásait nagyon nehezen állíthatja meg az öntudatára hatni akaró rábeszélés, amikor a nép emberi felemelkedése egyedüli eszközeit látja az áthasonulásban. Feltehető, hogy a szlovákság szempontjából ez nagyobb veszély volt a háború előtt, mint a ceterum censemus slavos esse magyarisandos s hasonló felfogások.

A Josef Mráz által megvizsgált 31 város közül 14-ben volt szlovák, 10 városban német, 6 városban pedig magyar abszolút többség. A magyar városok esetében ez az abszolút többség állandóan erősödik, a szlovák városokban viszont, Modort és Szentgyörgyöt kivéve, csökken. A katonaságot mellőzve 1900-ban, tehát husz évvel később 12 szlovák város őrizte meg abszolút szlovák karakterét, ha romlott is a szlovákság arányszáma a többi nemzetiségekkel szemben. A 20 év alatt két szlovák város, Eperjes és Trencsén veszett el a szlovákság számára. A német városok közül szintén kettő, Poprád és Körmöcbánya veszítette el német lakossága abszolút többségét. Érdekes azonban, hogy a két német városban a németiség száma nemcsak a magyarság, hanem a szlovákság javára is csökkent! Hogyan igazolható ez a jelenség a feltétlen magyarosítás tényével? Avagy a szlovákok maguk is szlovákosítottak e helyeken már a háború előtt és magukhoz hasonították a németiség egy részét? Ez a jelenség csak úgy érthető, hogy a szlovákság szintén előbbrehaladt a polgárosodásban s ebben túlfejlődött a németiség polgári színvonalán. Amikor a szlovák városi életforma teljesebb és szabadabb lett, mint a bányavárosokban elszigetelt németiség életformája, akkor éppen teljesebb jellege következtében szívta fel a németiség egy részét. Az áthasonulásnál éppen ez a leglényegesebb. Elismerjük, hogy a háború előtt a magyarság bonthatta ki a legteljesebben polgári életformáját s ez vonzotta a többi népeket. A németiséggel szemben például a magyarságnak el kellett érni a németiség magasabb kulturfokát, aztán meghaladni azt, hogy magába gyűrhessen a német polgári rétegeket, nem a magyarosítás kényszerítő eszközeivel, de magasabb kultúrformájával. Nemzeti kulturfeljedésünk szempontjából értékes folyamat ez, anélkül, hogy sovinizmusnak vagy elnemzetietlenítő törekvésnek neveznünk. Így és ezért szegezte nemzetiségű városainkra szemét Ady Endre és nem a palotás Szegedre, ahol magyar polgári létformát teremteni minden erőfeszítés nélkül lehetett. Az Ady által felsorolt városok között kettő: Pozsony és Kassa Szlovenszkóra esett. A magyar vatesz reményeit Kassa úgy táplálta, hogy magyarságát kisebbségből (1880-ban a katonaságot nem számítva 39.8 százalék a magyarság száma Kassán) abszolút többségre (64.8 százalék) nevelte fel 1900-ig. Pozsonyban ugyanakkor a magyarság száma 15.7 százalékról 30.5 százalékra, vagyis csaknem 100 százalékkal emelkedett.

S általában a helységek nagysága és magyar jellege egyértelmű tény. Annyit jelent ez, hogy a városiasodás a magyarságért történt. Jászai Oszkár írja e folyamatról (*A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* c. könyvében, Budapest, 1912) a következőket: „Nos egész bátran azt lehet mondani, hogy valamely község magyar jellege egyenes arányban áll népességével. A 10.000-en felüli alakulatoknak erős magyar többsége van. Az 5000-en felülieknek is erős abszolút többsége magyar... A magyarság párhuzamosan gyarapodott a mező-

gazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésével, vagyis az ország legmodernebb részeiben nagy többségre jutott, ellenben régibb szerkezeteiben kisebbségben van mindig. (373-74. o.)

Bizony a szlovákság nem tekinthetett ilyen bizalommal és reményteljesen a városok fejlődésére. Jozef Mráz így kiáltott fel a szlovenszkói városok nemzetiségi fejlődését szlovák szempontból számbavéve: „Szlovák városok! Legsomorubb fejezete történelmünknek! De beszélhetünk-e szlovák városokról egyáltalán? Talán helyénvalóbb lenne elmagyarosított szlovenszkói városokról beszélnünk. Ha nem is hiszek a magyar nemzetiségi statisztikában, ha az is a meggyőződésem, hogy a család és az eltitkolás orgiát ült a magyarok statisztikai előállításánál, mégsem tudok borzalom érzése nélkül végigtekinteni ezeken az adatokon.“

Szlovák nemzeti szempontból Mráz feljajdulásának még érzelmi motiváltságát is megértem. De ennek jogosultságát nem egy visszatekintő történelmi szemlélet megismerései adhatják meg Jozef Mráznak, hanem a jelen és a jelen is akkor, ha a szlovenszkói városi magyarság jelene jobb és rózsásabb, mint a szlovákság helyzete a háború előtt.

Lelkiismeretemnek, humanista meggyőződésemnek és annak a népközösségnek, amelynek fia vagyok, tartozom feleletet keresni erre a kérdésre.

A VILAGHÁBORÚ UTÁN

A Tátra-almanach első kötetében (*Szlovenszkói városképek*) Tamás Mihály a szlovenszkói városokról ezeket mondja: „Elszakadtak egy naprendszer vonzásától, hogy másik naprendszer vonzó-taszító hatás-körében kezdjék el ingadozó, bizonytalan pályájukat.“ Ez a költői kép a szlovenszkói városokról valóban igaz. A költői képnek azonban pontos a valóságtartalma. Hogyan lehetne ezt a valóságot feltárni, megmutatni, megközelíteni?

Az alakulás irányvonalai

A szlovenszkói városok háborúelőtti rendszeréről már tudunk egy-két dolgot. Városaink úgy kaptak új erőre a modern fejlődésben a háború előtt, amint iparosodott Magyarország. Ez az iparosodás a kilencvenes és kilencszázas évek felé érte el tetőpontját.⁸ 1866-tól 1890-ig 1.345 új üzem alakult s ez 27.8 százalékkal növeli ipari üzemeink számát. 1891 és 1900 között 1.141 új üzemmel gyarapszik ipari termelésünk s ez 23.6 százalékos növekedést jelent. Ez a korszak városfejlődésünkben is a csúcspontot jelentette. Az egész fejlődésben csak az volt a bántó körülmény, hogy az ország iparosodása és a városiasodás túlonúl centripetálisan történt. Budapesten, az ország fővárosában 1910-ben az ország népességének 4.22 százaléka élt, a gyári jellegű iparteleknek azonban 20.3, az ipari munkásoknak 24, a főerőnek pedig 21.8 százaléka volt itt. Tízezer lakosra Budapesten 11 ipartelep esett, a többi városokban 6.8, a vármegyékben pedig 1.5. Ezt az arányt a háború előtti városiasodás diagrammjának, illetve a naprendszer pontos csillagképének lehetne tekinteni.

Városiasodott az ország, de mintha az ország központjáért történt volna minden. Nézz a térképre, a vasúthálózat és a közlekedési utak kialakulására s kiderül, hogy minden jelentősebb hely a központba vezető sugárutak mentén fekszik. Nem véletlen ez, mert nemcsak közlekedési, hanem gazdasági meghatározottság, sőt főleg ez

utóbbi fejeződik ki ebben. Pozsonyt a Duna és a vasut kötötte össze Budapesttel. A vasutvonal mentén, annak forgalma és gazdasági lüktetése által élednek fel a kisebb helyek is, Galánta, Vágsellye, Érsekújvár, Párkány. A másik központhoz vezető véna és artéria Körmöcbánya, Gyetva, Fülek, Losonc és Salgótarján mentén futott le. Eperjes, Kassa és Sátoraljaújhely jelentőségét a harmadik sugártól nyerte a központ fejlődésben. Különösen Kassa urbanitása alakult erőteljesen a központ hatása alatt és sok vonatkozásban elérte annak szintjét s még ma is érezhető ez. Ungvár és Csap, Munkács és Bátor, Szőlős és Beregszász szintén ilyen utak mentén feküdt. A legerőteljesebb kapcsolatot tán a Pozsony-Érsekújvár-Párkány és Érsekújvár-Komárom-végek tartották Budapesttel. Ezen a vonalon futott a Vág-, Nyitra- és Garam-völgy, valamint a Csallóköz forgalma Budapestre s ezenkívül fontos tranzitvonal volt ez Középeurópa és a Balkán között. Sőt Nyugateurópába is erre vitt az út, Párizsba ezen az úton bujdokolt Ady Endre. Érsekújvár hirtelen fejlődik e forgalom hatása alatt, majd erőteljesen felfejeződik mellé a kisebb helyek, mint mellékbolygók a kisebb központ körül, amelyek általa kapják az ösztönzéseket. Farkasd, Tardoskedd, Nagysurány már 1910-ben eléri az ötezres lélekszámot, nemsokára utánuk Udvard és Naszvad is felfejeződik és pontos körben körül fogják Délszlovenszko e vidéki centrumát. Sehol másutt Szlovenszko területén nem sorakozott fel a vidék ilyen erőteljesen a városiasodás befogadására készen, mint Érsekújvár körül. Kissé távolabb Guta a Vágduna partján eléri a tízezres lélekszámot. Erős falusi nehézkedéssel, kezdődő urbanus igyekezetével Érsekújvárt és Komáromot táplálja gazdasági és népi erejével. Hatalmas harcot vív felemelkedéséért, régi vágya, hogy kiépüljön az Érsekújvárba vezető országút és a Farkasd-Guttai vasutvonal. Husz község élén éppen az utóbbi időben petíciózták a megfelelő minisztériumokat ebben az irányban.

Az államfordulat a gazdasági szerkezet összefüggéseit gyökeresen megváltoztatta. A határok úgy alakultak, hogy a szlovenszói városok szinte fizikai értelemben szakadtak le a központról. A fordulat legnagyobb gazdasági, később társadalmi és nemzetiségi hatása épp ez volt. A városok kialakulásában és elhelyezkedésében gazdasági létük, általában létük jutott kifejezésre. Komárom számára nem pusztán földrajzi véletlen volt, hogy Középeurópa egyik forgalmi, tehát gazdasági útörén, a Dunamentén feküdt s hogy benne futottak össze a Csallóköz, a Dunántul és a Mátyusföld hatásai. Érsekújvár számára így az sem véletlen, hogy négy irányból csomózódott össze benne a vasút. Exisztenciális tények voltak ezek.

Ha a bolygók a központi mag vonzása révén léteznek, mihez kezdenek, amikor megszűnik a központi vonzás? Kirepülnek a világűrbe s addig bolyongnak, míg meg nem találják helyüket a bolygók vonzásának erőterében. Itt is tökéletesen ez volt a helyzet. Városaink egymásközt alig érintkeztek a háború előtt. Egymás számára is csak a központ révén volt jelentőségük. Nem alkottak tehát valami nagyobb lezszakadt bolygórendszer a fordulat után. Mindegyiknek szinte önállóan kellett belehelyezkedni a háború utáni feltételekbe. Új helyüket és szerepüket akkor kapták meg, amikor kialakult az új csillagkép a köztársaságban. Az új központ jelképesen Prága lett, a valóságban azonban a cseh történelmi országok ipari élete, a fejlődés egy további fokán azután Pozsony, Kassa és Ungvár alakulnak mellékközpontokká a közgazgatási és gazdasági hatások következtében.

Az új városalakító erők

Az új csillagkép kialakulása csaknem úgy ment végbe, mint a régié. A rendszer kialakulásának döntő tényezője a transzverzális vasútvonal kiépítése lett. A közlekedés előbbi tengelyei elvesztették jelentőségüket. A transzverzális vasut, amely Jasinától hosszában szeli át Ruszinszkót és Szlovenszkót, amely azután háromfelé fut be a cseh történelmi országokba, hogy Pardubic táján ismét egyesüljön, — ez az ut kapcsolta be a szlovenszkói városokat az új központ vonzásába. Ez a vonal megváltoztatta a gazdasági összefüggések irányát s a városok fejlődésének ütemét. Elsősorban a transzverzális mentén fekvő városok szöktek a fejlődés élére, a távolabbi helyek meg lemaradtak. Ebben a fejlődésben elsősorban Rózsahegy, Zsolna, Trencsén, Nagyszombat és Pöstyén kaptak lökést. A távolabbi városok fejlődése megcsappant, megállt vagy teljesen visszaesett. A vidéki mellékbolygórendszer: Érsekújvár és környéke példázza ezt különös élességgel. Érsekújvár lakossága 1920-ban 19, 1930-ban alig 22 ezer, Farkasd, a vidéki metropolis egyik holdja, 1910-ben 5391, 1930-ban viszont csak 5380 lelket számlált. Tardcskedd, a másik hold alig néhány száz lélekkel fejlődött (5353-ról 6208-ra), Nagysurány hasonlóan, Naszvadról nem is beszélve...!

A transzverzális tehát egyoldaluan hatott a fejlődésre. E mellett azonban még más városalakító erőket is figyelembe kell venni. Szlovenszkó ipara nehezen viselte a fordulatot. Sok üzem budapesti érdekeltiséghez tartozott s elköltözött. Ugyanakkor a cseh történelmi országok kereteiben maradt az ausztriai ipar háromnegyed része, amely elvesztette háborúelőtti belső piaci 75 százalékát. Ebben a belső zsúfoltságban több szlovenszkói üzem szűnt meg. Tipikusan városellenes folyamat keletkezett így s a szlovákság fejlődésének egyik legérdekesebb paradoxona is ebből adódott. A szlovák nemzeti öntudatosodási folyamat a háború előtt városi termék: a fejlettebb központok modernebb levegőjében fogant, ahol az élet demokratikusabb volt és a modernebb termelés és áruforgalom lüktetése révén élénkebb és ösztönzőbb élet során kifejlődött a szlovák közösségi érzés és tudat.

Amikor azután a szlovák felszabadulás bekövetkezett, akkor a felszabadulási és öntudatosodási fejlődés végsőfoku gazdasági lendítőjét és ösztönzőjét, az ipari termelőtevékenységet Szlovenszkón visszanyomja a cseh történelmi országok iparának versenye, holott szlovák szempontból az lett volna a kívánatos, ha a szlovák társadalom még inkább eliparosodik. Ez a városellenes irányzat ma is eleven. Valami különös visszafeudalizálódás keletkezett: a falusi vallási-patriarchális tudatforma uralma politikában, szellemben, közéletben. Ennek következtében pl. Korompa, a leépített ipartelep teljesen visszaesett. 1910-ben 6.378 lelket számlált, 1930-ban már csak 4.273-at. Visszaesnek vagy megállnak fejlődésükben az Érchegység bányavárosai is. Selmechányának 1910-ben 15 ezernél több a lakossága, 1930-ban már csak 13 ezer és párszáz. Visszaesett Gyetva; Dobsina 30 év alatt csak 348 lélekkel növekedett. Rozsnyó növekedése 103 lélek, Losonc szintén elvesztette lendületét.

Szabad-e az ilyen komor eszközökkel rótt fejtegetésben verset idézni? Felfogásunk szerint a tudományosan megragadott objektív helyzet költői eszközökkel megfogott képe csak még erőteljesebben fejezi ki a valóságot s ezért idézzük is *Győry Dezső A hegyek árnyékában* c. kötetének egyik versét, mely a gömöri hegyek és az Érchegység szóban forgó riadtságát fejezi ki:

*A Vaskutyák rozsdásra váltak
foga van január fagyának,
A Szitnyótól a Polomig
a gyáarak
állnak, állnak, állnak.*

*Hegyeim mi lett veletek?
ma akárhová mehetek
ilyen bambán, elhagyatva álltok?
Csend. Hahó,
befagyott szátok, szemetek?*

*Életet hé! tűz a kohókba
vaskutyák, be a szalódókba
s ki a hegyekbe vasért:
ömljön öntöttvasfény a néma hóba.*

*Zúgjon a Masa, mint a boly,
dohogja a kohó komoly
rítmusát a munkának, hajrá!
Felel rá?
egy hang sir: „Bozse, bozse moj“.*

A statisztika adatai belefutnak e vers hangulatába és a vers emocionális zugása a statisztika adataiban ölt plasztikus testet. A logikai és emocionális valóságérzéklés azonossága annyit bizonyít, hogy bizony ilyen a való helyzet.

Vannak azonban jelek, amelyek a jobb változás lehetősége felé mutatnak. A mai nyersanyagokért folyó hajszában az Érchegység készletei is megkapják jelentőségüket s ez majd ösztönzően hathat a termelőtevékenységre s az iparos és urbánus élet alapjait újra kifejlesztheti.

Az alakulás számokban

Az alábbiakban 37 Pozsony és Ungvár közé eső város és helység fejlődését mutatjuk be, egybevetve az 1910. és 1930. évek adatait. Az olvasó ellenőrizheti belőle fejtegetéseink menetét és ítéleteinket. (Az 1910-es adatok Jozef Mráz számításai. Az 1930-as adatok a csehszlovák állami statisztikai hivatal népszámlálási eredményei.)

A város neve	A lakosság száma		A város neve	A lakosság száma	
	1910	1930		1910	1930
Pozsony	78,223	123,844	Pöstyén	7,379	12,080
Kassa	44,211	70,117	Gyetva	7,339	7,324
Ungvár	16,919	33,133	Rimaszombat	6,912	8,044
Nyitra	16,419	21,283	Bártfa	6,578	7,730
Eperjes	16,323	21,775	Rozsnyó	6,565	6,668
Érsekújvár	16,228	22,457	Nagytapolcsány	6,399	8,731
Selmecbánya	15,185	13,395	Korompa	6,378	4,273
Nagyszombat	15,165	23,945	Késmárk	6,317	7,228
Losonc	12,939	15,459	Ruska	6,262	6,711
Rózsahegy	12,249	15,663	Vágújhely	5,879	6,796
Igló	10,525	12,258	Farkasd	5,391	5,380
Mijava	10,065	9,323	Dunaszerdahely	5,371	6,280

Léva	9,675	12,576	Tardoskedd	5,353	6,208
Zsolna	9,179	17,451	Nagysurány	5,225	6,388
Zólyom	8,799	11,214	Csaca	5,207	6,633
Trencsén	7,805	11,809	Malacka	5,136	7,213
Galgóc	7,749	9,055	Dobsina	5,029	4,631
Lőcse	7,528	8,906	Szokolca	5,018	5,309
			Modor	5,009	5,635

A városok közül különös erőre kapott Pozsony, Ungvár és Kassa. A fejlődés hajtóerői Pozsony esetében gazdaságiak és közigazgatásiak. Pozsony urbanitásával természetszerűleg felszívólag hat vidékére. A Csallóköz és a morva határvidék népessége célba veszi a várost, de felszívárog egész Szlovenszkó területéről a népesség, hisz természetszerű központnak kínálkozott ez a hely. Gyárak és kereskedelmi vállalatok is lehúzódtak ide s a messze vidékek munkásfeleslege külvárosokat teremtett és töltött meg. A közigazgatási hivatalok, különösen a tartományi hivatalok közigazgatási gyűponttá tették a várost, s ezzel is hozzákapcsolódott az egész országrész. — Kassa fejlődése a közigazgatási szervezet kiépítése révén történt. Ha az északról délre és keletről nyugatra vezető keresztuton fekszik is, fejlődését a közigazgatási intézmények kiépítésétől nyerte, ami nagy hivatalnok beözönlést tett lehetővé. A hivatalnok réteg itt egész új városnegyedeket varázsolt elő és husz év alatt 100 százalékkal növelte a város külső terjedelmét. — Ungvár fejlődése is közigazgatási hatásokra vezethető vissza. Ez a 16.000 lelket számláló hely a háború után fővárossá lépett elő. Központi hivatalaiba rengeteg hivatalnokkelem tódult. A ruszinság áramlása a főváros felé szintén a hivatalok útján történt, mégpedig abban a mértékben, amennyi hivatalnokot felvehetett a város. Ipari központtá azonban nem tudott előlépni s így a környező népességet nem vonzotta olyan mértékben, mint Pozsony. Különben is az ország többi részével nem a legelőnyösebb az összeköttetése. Munkáccsal, amellyel hosszú ideig versengett az elsőbbségért, közvetlenül csak autóbusszjárat köti össze. A közvetlen vasutösszeköttetés terve most készül megvalósulni. A nagyszemű hivatalnok réteg a kereskedelem alapját biztosítja a városban s Ruszinszkó fővárosa annyira kereskedelmi központ, hogy ezt az első pillanatra alig érti az ember. A hivatalnokréteg jelenlétével hatalmas ütemben teremti meg a város külső urbánus formáit, villanegyedeket, hatalmas modern bérpalotákat és kulturális intézményeket. Kis jóakarattal amerikai tempó fedezhető fel Ungvár fejlődésében. Harminc év alatt több, mint száz százalékkal növelte népességét s igényesen törekszik a nagyvárosi formák felé.

Az alakulás szociológiai értelme

A háború előtt városaink iparforgalmi és kulturális alakulása, mint láttuk, elsősorban a magyarság polgári fejlődésének kedvezett. A városias magyarság sorsát a háború után ugyancsak iparforgalmi és kulturális változások alakították. Az iparforgalmi változások irányát és természetét ismerjük. A magyar ipar részben elköltözött, részben osztozott Szlovenszkó általános ipari pangásában. Ezen a vidéken odáig jutottunk, hogy egyre illuzórikusabb polgári termelőtechnikai tevékenységről beszélni az itteni magyarsággal kapcsolatban. Mégis: milyen a magyarság ipari termelőtechnikai tevékenységének alapja ezen a föld darabon? Van összesen 1763 fémfeldolgozó, 286 gép és szerszámipari, 12 vegyi, 242 textil, 152 bőripari, 110 agyag és kőipari üzemük.⁹ Az adatok közül elégséges a vas- és fémipari üzemek számát tekintenünk,

mert a társadalomtudományban az u. n. nehézipar, a fém és gépgyártás a társadalmi állapot és haladás indexe. Számra és szemre kétségtelenül szép az 1763 fémfeldolgozó, s a 286 gép és szerszámipari üzem, ezek a számok azonban a kisüzemeket, a műhelyeket és a nagyobb üzemeket egyaránt magukban foglalják. Hol vannak azonban az itt élő magyar közösség nagyipari vállalatai, a modern fejlődés motorai és hajtóerői? Ilyenekről alig tudunk! Általános visszaesés történt ebben az irányban is s ebben a magyarságnak nagyobb a része.

Városainkat roppant veszteség érte a középosztály expatriálása következtében is. A középosztály közösségi szerepét tekintve ez másként nem is történhetett! A középosztály tette a háború előtti világ állam-szervezetét, töltötte be a hivatali funkciókat, igazgatta a vasutat és tanított az iskolákban. E rétegnek szinte természetévé vált az állami és közösségi élet szervezése, ez uralta gondolkozását, érzésvilágát. A fordulat pillanatában a középosztály joggal érezhette, hogy elvesz az új környezetben! A kivándorló vonatok elindultak... S főleg a városokból. A visszamaradt magyarság így városias kulturrétegét veszítette el bennük vagy pedig olyan elemeket, amelyek rövidesen a városiasodás nordozói lehettek volna. Az expatriálás 130 ezer lélek elköltözését jelentette s ez a tömeg tipikusan városi elem. *Weisz István* számításai szerint¹⁰ az utódállamokból 1918 őszétől 1934-ig 15.835 közszolgálati alkalmazott kereső, 5762 törvényhatósági alkalmazott kereső, 19.092 vasutas és 3.554 más közszolgálati alkalmazott ment Magyarországra. Merőben hivatalnok, városi elem: a háború előtti magyar városiasodás kulturrétege. Nem becsüljük túl társadalmi értéküket, de mégis mennyit jelentene, ha ez a 130 ezer lélek bent élt volna husz év folyamán a sorra vett városokban!

Az expatriáltak után a szlovákság friss nacionalizmusával építette ki öncélú nemzeti életét és vette birtokba a pozíciókat. Berendezkedett a városokban. Élete kifejlesztésében kezére járt az új állam egész szervezete. A szlovákság megfordította a városok nemzetiségi funkcióját s a saját szolgálatába állította. Feltörő nacionalizmusával a „kohókat” úgy aláfüttötte, hogy veszedelmesen kezdte visszaolvasztani az elvesztett szlovák elemeket és magába szívni az idegeneket. 1930-ig 1910-hez viszonyítva a magyarság száma 377.957 lélekkel csökkent. *Révay István* számításai szerint 1921-ig 10-15 százalékos asszimilációs lemorzsolódás érte a csehszlovákiai magyarságot.¹¹ 1921 és 1930 között 57.057 lélek vész el. A magyar jellegű vidékeken (ahol a magyarság arányszáma 20 százaléknál nagyobb) 20.905, a négy törvényhatósági városban (Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács) 4.095, a szlovák vidékeken pedig 32.093 a magyarság vesztesége.

A szlovákság eleinte közigazgatási uton szivódik fel a városokba s főleg a közigazgatási helyek elfoglalásával veszi birtokába a helységeket. A terjeszkedés tipikus formája a hivatalnok kolóniák létesítése az egyes városokban. Egyidejűleg a cseh történelmi országok népessége épp olyan erővel szivárog Szlovenszko és Ruszinszko helyeire, ha nem hatalmasabban, mint a szlovákság. A különépitett kolóniák először összehúzó védekezés az új környezetben, később azonban átveszik a városi élet irányítását és teljesen megszabják annak jellegét (Ungvár). Eleinte elkülönült életformában élnek a kolónián, később már belőlük sugárzik az új városi jelleg. Az így létrejött új városiasodás ugyanakkor jóval belterjesebb és helyhezköttebb, mint a háborúelőtti magyar városi forma. A városokba mindenütt a cseh történelmi országok városainak hivatalnok és alkalmazott feleslege szivódik. Ezek számára ott-

hon betelt az élet minden felesleges elhelyezkedési lehetősége s ezért tudták, hogy az új környezetben helyükön kell maradni, ha meg akarnak élni. Éppen ezért nincs bennük olyan mértékű fővárosnosztalgia, mint a magyar városlakóban volt a háború előtt. Különben is: az élet más értelemben is megszűkölt a köztársaságban. A köztársaságban összezsúfolt nagyipari termelés a belső piacok és a belső fogyasztás fokozottabb kihasználását írta elő. Ez a tény is belterjessebbé tette a városi életet. Minderütt megjelennek a lerakatok, hogy egy tenyérnyi helyet sem hagyjanak kihasználatlanul, horizontálisan koncentrálják a kereskedelmet. Mindez valami amerikai jelleget kölcsönöz az életnek s a városok külsejének. A terjeszkedés a belső lehetőségek felé fordult, miután külterjes lehetőségeit elvesztette. Ez is némi magyarázata annak, hogy a magyarságban is mindinkább a városok felé fordul a figyelem.

A városok nemzetiségi megoszlása

Az általános szemlélődés után nézzünk szét az egyes városokban s vizsgáljuk meg, hogy áll bennük a magyarság. Következőekben 28 városlakosságának nemzetiségi fejlődését adjuk, szembeállítva az 1910-es és 1930-as adatokat.¹²

A város neve	A lakosság megoszlása nemzetiség szerint %-ban					
	1910			1930		
	Szlovák	Német	Magyar	Cseh-szlovák	Német	Magyar
Pozsony	14.9	41.9	40.6	51.3	28.1	16.1
Kassa	14.8	7.2	76.7	66.0	5.2	18.0
Ungvár	7.2	6.8	80.3	—	—	A 20%-on alul
Nyitra	30.0	10.0	59.4	86.7	2.6	4.5
Eperjes	39.8	8.6	48.9	75.9	4.4	4.3
Érsekújvár	6.0	2.3	91.4	42.5	1.1	45.3
Selmecbánya	55.0	3.0	41.8	93.3	1.5	2.3
Nagyszombat	53.0	15.0	30.0	84.4	4.3	3.6
Losonc	12.9	3.3	82.2	56.4	5.8	25.9
Rózsahegy	68.1	8.4	14.2	86.2	6.5	0.3
Besztercebánya	40.7	8.2	48.8	83.9	4.2	3.8
Léva	7.1	2.1	90.4	47.3	1.7	39.5
Zsolna	54.0	15.9	25.5	79.2	8.3	2.0
Zólyom	40.7	2.4	56.5	94.2	1.4	2.3
Trencsén	47.1	11.9	38.4	85.3	5.1	1.8
Lőcse	41.1	18.3	32.0	80.6	8.3	3.2
Rimaszombat	6.8	1.3	89.7	36.6	1.4	43.5
Bártfa	39.1	24.6	33.1	66.3	3.0	1.5
Rozsnyó	6.2	2.4	89.7	37.5	2.5	48.0
Késmárk	25.4	51.3	20.8	41.8	35.6	1.8
Dobsina	29.9	33.6	34.6	62.7	27.5	5.2
Szokolca	82.8	5.2	10.0	95.8	1.0	0.4
Modor	82.3	10.5	6.9	91.3	6.2	1.5
Új bánya	88.4	1.6	9.8	97.4	0.3	1.0
Körmöcbánya	32.8	33.5	33.3	79.2	13.2	2.5
Gölnöcbánya	28.6	54.7	15.8	5.5	91.2	0.5
Szepesolaszi	66.8	18.3	11.6	81.1	9.1	1.1
Poprád	32.3	35.8	17.1	54.6	26.1	3.8

A visszaesés mindenütt képtelenül nagy. A szlovákság nyelvterületén az igen nagy mérvű lemorzsolódás a kifejtett összefüggések alapján teljesen érthető jelenség. Érthető, hogy Nyitrán 54.9, Selmecbányán 39.5, Nagyszombaton 26.4, Zólyomban 54.2 és Trencsénben 36.4 száza-

lékkal romlott a magyarság arányszáma a többi nemzetiséghez mérten. De mivel magyarázható a leromlás magyar helyeken? Miképpen érthető, hogy Kassán 58.7, Érsekújvárott 46.1, Losoncon 56.9, Rimaszombaton 46.2 és Rozsnyón 41.7 százalék a lemorzsolódás? És mivel magyarázható, hogy sok magyar helyen, sok magyar városban a magyarság visszaesése viszonylag nagyobb, mint a csaknem tiszta szlovák helyeken? Ha így halad a fejlődés, hol áll meg, hol állapodik meg? 1921-ben még 786 helységben volt kizárólagos és viszonylagos magyar többség, 1930-ban márcsak 740 helységben. A veszteség 46 helység! 1921-ben a magyar helységek területe 10.634, 1930-ban már csak 9.913 négyzetkilométer. Az elvesztett terület 721 négyzetkilométer.

A magyarság főleg a nagyobb városokban szorul vissza. A mai helyzet ebben is teljes fordítottja a háború előttinek. A tapasztalat azonban sok helyen nem igazolja a statisztika adatait. Sok helyen a magyarság ügye nem áll oly rosszul, mint a statisztika tükrében. De a szociológiai folyamatok már veszélyesen felsorakoztak a magyarság bomlasztására.

Hogyan foglaljuk össze e fejlődés értelmét? Hogyan hasonlítsuk össze a háború előtti helyzettel?

A fejlődés nemhogy teljességgel megfordult, de alaposan a szlovákság háborúelőtti fejlődési, illetve visszaesési arányai alá került. A szlovákság ma optimizmussal tekinthet városai fejlődésére. Mi azonban Mráz szavait és káromlásait vehetjük elő.

1. Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok az 1848/49-es magyar forradalomban, Bécs 1921. — 2. JUDr. Josef Mráz: Slovensko ve svetle statistiky, Praha 1920. — 3. Knaur: Welt Atlas 1938. — 4. Otakar Machotka: Americká sociologie, Praha 1938. — 5. Pitirim Sorokin: Sociologické nanky pritomnosti (Contemporary Sociological Theories) Praha 1936. — 6. Josef Mráz: i. m. — 7. Révay István: Nemzetiségi demográfia és kisebbségünk. A Kisebbségi problémák c. kötetben, Léva, 1937. — 8. Bresztovszky Ede: A gyáripár fejlődése és a gyári munkásság munkaviszonyai Magyarországon, Huszadik Század, 10. évfolyam. — 9. A Statisztikai Hivatal közlése. — 10. Weisz István: A mai magyar társadalom, Budapest 1930. — 11. Révay István: i. m. — 12. Az 1910-es adatok Josef Mráz adatai, az 1930-as adatokat a Statisztikai Hivatal utolsó népszámlálási eredményei alapján mi számítottuk ki. Az alapul vett kimutatások a Statisztikai Hivatal Lexikon obei 1930 III. Slovensko és a L. o. 1934. Podkarpatská Rus c. kiadványokban találhatók.

ILARIE VORONCA: A KÖLTŐ ÉS ŐSZI TARSA

Fordította: KOVÁCS KATONA JENŐ

*A mozdulatlan parkban pihenni tér a nyár,
a fakó lombokon riadt báj kuporog
s a csend is sáros tükör, melyben a fák
árnyéka a finom eső képével elvegyül.*

*A rendetlen ruhájú ember elnyulva ott
a padon, lehet, hogy én vagyok. Arca az őszi
tájban elmosódik, majd halkán, zaj és emlék
nélkül, mint dércsepp egészen belevész.*

*Ó, ez a szemrehuzott kalap és felöltő is
bizony láttak jobb napokat. S a most az
októberi párába fuló ágak közt reménytelenül
kutató tekintet is bátrabb volt valamikor.*

*De mire várni még? Itt minden olyan sivár,
mint kirándulóhely, honnan csak üres dobozokat
és szeméttel hagyva elvonult a vidám csapat,
vagy mint külvárosi ház, amit bontanak.*

*Igen, az ember sorsa ott az én sorsom is. Mint ő,
duzzadó málhákkal rohantam én is a város felé.
Könyvekkel s jó falatokkal, miket szeretett
asszonyi kéz, anyja, nővér vagy feleség csomagolt.*

*És mint ő, ismertem én is a rideg várótermeket,
vagy a lépcsőt, mely idegen szobába vitt.
S „köszönöm jól“, válaszoltam a közömbös barátnak
könnyed mosolyba rejtve rettegésemet.*

*Most itt ül, ősz az árnyéka. Az omló ég, mint
nyirkéreg oly fehér s a didergő fák
veszélyt neszelő aprómarha-nyájként
riadtan borzolják sárguló lombjaikat..*

*De nem történik semmi. Mozdulatlan a park
és szürke, mint kórterem. Amott messze a sétány
végén kialudt már a nyári csillogás
s az emberre csendesen borul az alkonyat.*

MIVEL FOGLALKOZIK EGY SZÉKELY FALU?

Irta: INCZE LAJOS

Önálló fejezet szerző kiadásra kész falukutató művéből.

Legnagyobb kérdések közé tartozik: meghatározni, hogy mivel foglalkozik a falu. Jóllehet mindenkinek van főfoglalkozása, de az emberek mindennel foglalkoznak, amivel pénzt lehet szerezni. A családok foglalkozás szerinti csoportosítása tehát csak általános benyomás, vagy hivatalos elkönyvelés után történhetik. Ez azonban csak megközelíti a valóságot.

A családfők kimutatásában Parajdon 685 család szerepel. Ebből 393 népi magyar család, 83 magyar cigánycsalád (ha családnak tekintjük a máról-holnapra megváltoztatható kényszeregyüttélést; a fiatal cigányok között meglehetősen rendezetlen viszonyok uralkodnak: alkalmi együttélés kereset idején, együttlakás télire), 37 magyar ajku keresztény iparos- és kereskedőcsalád, 31 többségi tisztviselőcsalád, 27 zsidó család, 17 magyar értelmiségi család és 7 sátoros cigánycsalád.

Ez nagyjából meg is adja a foglalkozásbeli megoszlás vázlatát. Kereskedés bőven van a faluban. Három elem verseng egymással: zsidó, magyarosult és magyar. Részletesen így áll a helyzet: 10 vegyes-

kereskedés (5 zsidó, 1 német); 8 italmérés (3 zsidó); 2 szesznagykereskedő (1 zsidó); 2 fanagykereskedő (zsidók); 2 vendéglő; 1 szövet- és rövidáruüzlet és 1 műszaki lerakat.

A pusztai számok nem mondanak sokat. De aki ismeri a helyzetet, az elszomorodik, hogy mi van a számbeli arányok mögött. Az arányszám nem fejezi ki hűen a tényleges helyzetet.

A kereskedők aránylag csekély számának szomorú a magyarázata: mintegy 8-10 évvel ezelőtt hallgatólagos megegyezés jött létre a parajdi kereskedők körében; felosztották maguk között a kereskedelmi ágakat olyan formán, hogy ki-ki egy ágra helyezett főleg súlyt; egy-egy nagymennyiségben fogyó cikket csak egy bizonyos kereskedőnél lehet kapni. Ezáltal kizárták a tisztességes versenyt, következésképpen az árak egyszerre magasra szöktek. Új üzletek nyitása pedig több súlyos okból kifolyólag lehetetlen.

A nagyipart egy téglai és cserépgyár meg egy üzembe nem helyezett aragonitcsiszoló képviseli.

A kisipar elég szép számu képviselőre talált. Itt meg az a baj, hogy a kisiparos nagy ügyességet és jó beosztást kell tanúsítson, ha ipar után családostól meg akar élni. Számuk: 9 cipész dolgozik, de többen vannak, akik más kereset után néznek; — 5 kovács (2 cigány, akik szegény alapon dolgoznak); — 4 asztalos; — 4 mészáros; — 4 szabó (1 zsidó); — 3 kőműves. Több kőfaragó és kőműves megelégszik alkalmi keresettel, vagy egészen abba is hagyta. 2 lakatos; — 2 borbély; 1 női fodrász (zsidó); — 1 ács, és sok iparral nem rendelkező faragó; 1 szíjgyártó; — 1 pék és 1 szücs. Ezek azonban csak számok. A lelket az adná, ha mindeniknél lehetséges volna feltüntetni, hogy mivel egészíti ki keresetét, milyen segédeszközökhöz nyúl, hogy életszínvonalát próbálja emelni vagy legalább biztosítani. Többnek van háza, kertje, sőt földje is. Többen vannak, akik a foglalkozásokat párosítják.

Igy tagozódik a középosztály, mely itt — felsőbb réteg hiányában — egymaga tetézi be a népi rétegeket. A népi osztály még ennél is bizonytalanabb csoportokra különül, melyek nem csupán foglalkozásbeli különbséget jelentenek, hanem egyuttal vagyoni helyzetet is jelölnek.

A 393 népi család foglalkozás szerinti megoszlása lehangoló. Egyes csoportok aránya súlyos társadalmi és egyben gazdasági helyzetről rántja le a leplet. Megoszlásuk: földműves család 221; — napszámos, tenyeres munkás 97; — fuvaros, szekeres 27; — különféle pásztor 29; — ács, fafaragó 9; — nincstelen (háza sincs, cselédkedik) 9; — kovács 3; — molnár 2; — kőfaragó, mészáros, asztalos, vállalkozó 1-1. — Vándorkereskedő egy sincs.

A helyzet súlyos. Az első csoport jelentene valami vigaszt, ha nagyobb része nem három holdas törpebirtokos volna. A tenyeres munkások legtöbb esetben van saját háza és kis kertje. A fuvarosoké bizonytalan csoport. Ezeknek is van némi birtokuk, amit ilyen befektetésként akarnak értékesíteni. Számuk nem állandó, de maguk is kicserélődnek: aki beleún, félbenhagyja és mások váltják fel. Állandó fuvaros alig akad tiz. A pásztorok között vannak állandó foglalkozású majorcsok, alkalmi juhászok, hivatásos tinó- és tehénpásztorok, de vannak évről évre jelentkező fűpásztorok, kecske-, disznó- és tehénpásztorok is. Számuk nem nagy. Ennyire mindig szükség van. Nem annyira jó kereseti lehetőség, hogy a kínálat nagyobb legyen a keresletnél. A fafaragás ma már nem meghatározó foglalkozás, de egyesek általa keresik meg készpénzkiadásuk legnagyobb részét. A nincstelenek elhagyott emberek, kiknek munkabírásukon kívül semmi más értékelhetőjük nincs.

Egész életüket cselédkedéssel töltik a kiemelkedés legkisebb reménye nélkül. Soha nem lehet semmijük, mert soha nincs miből félre tenni. Évi bérük nem elég arra, hogy emberi életet biztosítsanak maguknak. Az a sorsuk, hogy kívülről szemléljék a társadalmat, a csendesebben vagy haragosabban zúgó életet, melybe nagyon szívesen belépnének akkor is, ha az átkozottul rossz. A többi csoportok a polgárosodás kezdetét jelentik, mely nálunk alaposan megkésett. Még ezek sem jelentenek újabb életigényeket, új kiélési formát. Legtöbb esetben kizárólag kereseti ágat jelentenek anélkül, hogy az valamiben meglátszana. Még annyira sem hat ki, hogy a ruházzkodásban észrevehető különbségeket támasszon. Ezek a polgáriasodó magyarok esetlenek, járatlanok és gyámoltalanok. Elveszítették azt a magabiztosságot, amit a föld jelent, de nem tudták bedolgozni magukat a felül terpeszkedő osztálytudatos rétegekbe. Csüngenek a két réteg között. Ők érzik leginkább a mérhetetlen távolságot, mely a föld népe és a ráülepedett középosztály között van. Ismételten megrohamozzák a polgári életet, de legtöbbször kiszorulnak onnan. Visszahullanak az osztályuralmát és tekintélyét feltő középosztály lábai elé, de kívül a paraszti élet határain. Magyar gondolatból sarjadó létük nehezen tör utat magának felfelé.

Háziipar

A háziipar, mely hajdan nemcsak a készpénzkiadásokat csökkentette azáltal, hogy egyes szükségleti cikkeket maga állított elő egyéb munkára nem fordítható időben, hanem eredeti szint kevert a népi életbe azzal, hogy formába öntötte a lelkek mélyén századok óta szunnyadó ősi álmot, most átalakulások és változások előtt áll. Nem lehetne azt mondani, hogy ki fog pusztulni, de egyelőre már megállapítható, hogy úgy a termelés, mint a háziipari termék kezdi elveszíteni zárt népi jellegét és mind inkább feloldódik valami tágabb keretek között. Az idő kezdi elcsodorni a különleges díszítéseket. A sietés falun is teret hódít: nincs idő felciccomázni a körülvevő tárgyakat, jól vannak azok úgy is, csak használni lehessen. A népi kéz mind ritkábban remekel. A nép fia nem érez akkora szükségletet a benne ébredő álmok kivetítésére. Nem tartja érdemesnek mással is közölni, hiszen ugysem értenék meg. Hiába metszi fába örömet és bánatát, hiába írja kőre lelke arányos elrendezését, hiába rója fel teljes érzelmi világát. A világ közömbös. Eddig is az volt. De eddig neki nem volt szüksége senki megértésére.

A leegyszerűsített élet már nem kíván díszes kereteket. Csak célszerűséget követel, semmi mást. A falusi élet pedig lassan színét veszti. Olyan, mintha kedvetlenekké lettek volna az emberek, mintha úgylis mindegy volna, akármi történik.

Ez a hihetetlen arányu forradalom először a háziipar női ágait dulta fel. Érezhető volt már a háború után. Lehetett látni, hogy itt valami készül. A fejlődésben beállott törés nem suhan el nyomtalanul egyetlen életmegnyilvánulás fölött sem. A háziipar, mely még a közelmúltban is színpompába burkolta a falut nálunk, a hasznosság elvének nyomása alá került. Ez a nép ma is minden szépet megcsinál, ami kell; ami nélkülözhető, rendszerint elmarad.

Az egykedvűség első sorban a szövés-fonáson látszott meg. Az anyagok közül kezdett eltűnni a len, majd a kender és helyét a gyapot vette át. A gyapju szerepe is kisebb lett, alkalmazása egyszerűbb. Olcsó bolti áruk tolultak a háziszőttesek helyébe. A szövés-fonás alól magukat felszabadító asszonyokat mezei munkára fogták. Nagy eltávolodások állottak be az életkeretekben. Napról-napra jobban szembeötlött, hogy rongyos falu. Az anyag kicserélése természetesen a megmunkálás,

feldolgozás változását hozta maga után. A gyönyörű bors-himes és utánozhatatlan táblás szövés divatját multá. A régi asszonyok nagyszerűen értettek ahhoz, mikép adják meg a lakás díszét. Kétnyüstös gyolcsuk, háromnyüstös bors-himes terítők, függönyeik, négynyüstös ponyvahimes és ötnyüstös táblás szövéseik megannyi büszkesége volt leányuk hozományának. Egy-egy szövésnek több változatát és színkeverését ismerték. Csak négynyüstösben libaszemes, buzahimes, macskanyomos és fenyőágas szövést különböztettek meg. Ma jóval kevesebb a varrás és himzés is. A széles csipkéket mindenütt keskenyek váltják fel. Gyapjuból és hárászból kötött ruhadarabokat mind ritkábban lehet látni.

Ügyes gazdasszonyok szép összegeket csináltak régebb posztó- és csergekészítésből.¹ Ma legritkább eset, hogy parajdi asszonynak eladó posztója vagy csergéje legyen, sőt gyakran idegenektől kell vegyen.

A női ruházkodás anyaga is tarka bolti holmi lett. Nem törekszik a hagyományos színhatások megőrzésére. Az egyéni ízlés (nevezniük így) túllépte a hagyományok kereteit, nemcsak az anyag és szín megválasztásában, de a szabásban is. Más ruhadarabok kerültek forgalomba. Uralkodó szempont lett, hogy hamar fel lehessen venni, ne piszkolódjék, könnyen lehessen dolgozni benne.

A forrongás a háziipar férfiágait sem kímélte. Nemcsak a diszitó minták egyszerűsödtek le és maradoztak el lassan, de az egyes gyártási műveletek is személyi korlátozódást szenvedtek, elkülönültek. Ma nem minden gazda tud furni-faragni, ami nem is olyan rég elemi szükséglet volt. Nem is érzi hiányát; addig csinál egyebet, amit viszont ő tud jobban. Régebb mindenki maga állította elő szerszámaait: gereblyét, fából készült fenkötököt, falapátot, eszközök nyeleit, sulykot, guzsalyt, mosógépet, sőt motolát, vetőszeget, tekerőlevelet is. Csupán a finomabb szövőberendezéseket csináltatták mással, mint: kézzel vagy lábbal hajtott fonókerék, csörlő, osztóváta. Mindent cifráztak a kaszanyéltól az utolsó fűtykősig. Diszítés semmi kezebeliről nem hiányozhatott.

Idők folyamán az élet annyira igénybe vette a székely ember minden képességét, hogy már nem volt tulajdonképpen nyugalma, mikor a szó igazi értelmében vett háziipari munkásságát folytathatta volna. A gyártási eljárások lassan a nagy tömeg előtt feledésbe mentek, míg másoknak fő kereseti lehetőségévé váltak s így kialakultak a

falusi kismesterségek.

Ezek sem állandók, ami az anyagot és diszítési módot illeti, csupán a készítés maga marad azonos. Nagyobb előkészületet, befektetést és rászánást igényelnek. Nem üzheti akárki. Ha nem is nehéz elsajátítani a gyártási műveleteket, eljárásokat és mesterségbeli fogásokat, de a legelemibb tapasztalat nélkül egyiket sem lehet folytatni.

A kismesterségek között vannak olyanok, melyeket az állam közgazdasági fontosságuk miatt és könnyebb ellenőrzésük végett szinte iparrá emelt. Ilyen nálunk a molnárság. Négy paraszthalmom és egy múmálom van a faluban, valamennyi vízi erőre berendezve. A paraszthalmok közül egy „alulesapós“, ahogy itt nevezik; a másik malom közelsége miatt a víznek nem volt elég esése, hogy a kerék fölé vezessék.

Ugyancsak megélhetést jelentő kismesterség lett a kerekesség. De elég sok az ács, fadaragó és építő. Kisebb jelentőségű a kőfaragás, mint falusi kismesterség. Ellenben soha nem veszíthet fontosságából az öltözetet előállító mesterség, mely maga is több ágra bomlik a nemek és az öltözet anyaga szerint. Vannak egyszerű falusi asszonyok, kik egyes női, fehérneműket és felsőruhákat varrnak cserealapon; munkáért munkát

kapnak. A férfiruházat változatosabb és több kismesterségnek ad foglalkozást. A fehérharisnya készítője, a harisnyavarró posztóujjasokat és mellényeket is készít. Régebben ő készítette a zekéket és szokmányokat is, melyek annyira jellemzők voltak a havasalji emberre. A bőrrös bélést is ő illesztette bele, amit a sapkavarró készített el. Ezek a falusi timárok pompásan értettek a bőr cserzéséhez és kikészítéséhez. Ők készítik a himzett bundákat, báránybőrsapkákat és subákat is.

A mindennapos szükségleteket kielégítő kismesterségek mellett még sok virágzott itt hajdan. Volt zszindelyfaragó, létra- és csatorna-készítő, teknővájó, vályukészítő, kaskötő, seprűkötő, szalmafonó, kosárfonó, sőt székely butorasztalos is. A termékeket idegenbe is vitték, de mikor látták, hogy sokat kell hordozni egyik vásárról a másikra, félbenhagyták. Azóta más falusiaktól szerzik be a szükséges háziipari termékeket. Egy részét átvették a magyar cigányok. Zszindelyt, létrát és csatornát Sófalva szállít, szalmaárut a küüllőmentiek hoznak. A teknővájás, kaskötés, kosárfonás, seprűkötés valamint a ritkábban előforduló szitakötés cigányok keresete lett. Pedig ma is vannak olyan keresett cikkek, melyeknek készítése után meg lehetne élni. Amig Parajdon fuvaroznak, kötélverőre nagy szükség volna.

Kevesebb forgalmat mutat fel az olajtörő is. Régebb minden családfő nagy gondot fordított a család téli olajellátására. Bükkmakkból és napraforgóból sajtolt olajjal főzték bőséges ételeiket. Ma erről is inkább lemondanak.

Székely-kékre festett tulipános butorokat ma egy asztalos sem készít. Nincs kereslet benne. Dióbarnára festett, cifra faragású butorok jöttek divatba. A férjhezadó leány semmi pénzért sem sorozná hozományára közé a tulipános ládát, ágyat, szekrényt vagy a hosszú kancsós fogast. Nem kell.

Hasonló sorsra jutott a laposkötő-szövés is. Régen mindenütt azt használták. Tartós volt és izléses. Ma mindent kiszorít az olcsó madzag.

A falusi kismesterségeknél is áll a szabály, hogy minden első sorban célszerű legyen. A disztések és cifraságok tűnedeznek. A nép ma az egyszerűt találja szíve szerint valónak. A sima vonalak utat törtek maguknak az egyszerű népi lakásokba is és nincs messze az idő, mikor ott fogják győzelmiüket ülni.

Mellékfoglalkozások

Nevetséges volna, ha nem volna szomorú, hogy falun igen sok esetben a főfoglalkozás csak jelleget ad, de a mellékfoglalkozásból élnek. Nemcsak szegény vidékeken van ennyi mellékfoglalkozás, nem csupán a népfőlétséggel rendelkező tájakon talál ki mindent az emberi ész, amiből meg lehet élni. A mellékfoglalkozások elég nagy hányadát a kereslet szüli. Ahogy a kereslet megszűnik, azonnal félbenhagyják az egészet. Ebben különbözik a kismesterségtől, mely még vergődik, hogy piacot teremtsen magának, továbbá abban, hogy tömegesen foglalkoznak vele.

A mellékfoglalkozások rövidebb időközönként váltakoznak. Állandó jellege vajmi kevésnek van. A közelmúlt letűnt mellékfoglalkozásai közé tartozik a *taplószedés*. Fiatalemberek és legények nagymennyiségű taplót gyűjtöttek kismesteremberek számára, kik disztárgyakat készítettek belőle. Divatban volt a taplósapka, kefetartó, gyermekkötény, öv stb. Eltűnésével a ruházatkodás lett egy árnyalattal szerényebb.

Komolyabb jövedelmi forrás volt a *szekeresség*. Az állandó és rendszeres gépkocsijáratok beindítása előtt a jó lovakat tartó gazda

alkalmilag sok pénzt kapott abból, hogy pereskedő embereket vitt törvényre a megyeszékhelyre vagy vásárosokat távoli állatvásárookra. A szekeresek rendes végállomása Udvarhely, Vásárhely, Gyergyó vagy valamelyik küllőmenti falu volt.

Ezzel rokon, de több egyéni kockázattal járó foglalkozás volt a fuvarosság, ha a fuvaros saját portékáját szállította távoli piacokra. A vásár biztos volt, csak a hazatérés bizonytalan. Az egész Sóvidék népe híres fuvaros. A korondiak Bukarestig viszik az edényt, a siklódiai Brassóig és Kolozsvárig a cseresznyét; az atyhaiak szerszámfával, csatornával és lapáttal egész Erdélyt bejárják, az etédiek az osztovátát, gyergyaiak a szőlőkarót egész a Mezőségig viszik. Jóllehet a híres borvizes székelyt elűtötte a gépkocsi, ott áll helyette tiz más: a farkaslaki és remetei szekereseket is ideszámítva, akik többszáz kilométert poroszkálnak apró lovaikon egy körutjuk alkalmával.

Parajd nem tud nélkülözhetetlen cikket szállítani. Leggyakrabban Nyárádszeredába mennek deszkával meg épületfával, Gyergyóba sóval. E két út mellett előfordul, hogy Vásárhelyre mennek áruért parajdi kereskedőknek és italmérőknek. Megtörténik nagyritkán, hogy megrendelésre épületkövet visznek a Küllőmentére.

A fuvarosság és szekereség már önmagában rendetlen életmódot jelent, de főként a fuvarozásnak az a módja, mikor a fuvaros csak hetek múltán térhet vissza családjához. Ellátása és ruházata hiányos, családi élete zilált és bizonytalan. Ezért kesergi a dal:

*Kis szekeres, nagy szekeres,
mind megissza, amit keres.*

Még a háború utáni években is nagy volt a vásárjárás. Voltak jó módo kisgazdák, kik készpénzszükségletüket rendszeres vásárjárással, nyereszkedéssel teremtették elő, nem ismertek távolságokat Erdély határain belül, de gyakran megfordultak Moldvában is, noha abban az esetben, ha a moldvai eladó nem tudott magyarul, hivatásos vásári zsidó tolmács közvetítésére szorultak. Mérhetetlen távolságokat gyalogoltak be. Mindig pontosan ismerték vidékenként a marha árát és szerencsésen üzérkedtek vele. Legtöbbször csak abban az esetben hajtották haza a marhákat, ha otthonuk a vásárlási helytől az eladás helyére való mentükben utba esett. Csak átmenetileg tartózkodtak otthon. Életük java részét az országutakon töltötték Segesvár, Brassó, Székelykeresztur, Udvarhely, Dicsőszentmárton, Marosvásárhely és Régen között. Nagyon kedvelték a gyergyói vásárokat, mert ott mindig jó üzletet lehetett kötni: Szárhegy, Ditró és Szentmiklós vásárainak mindig jó híre volt nálunk.

Ma szűkebb körre szorult a vásárlás határa. Inkább csak saját szükségletükre vásárolnak, azért pedig nem érdemes messzire menni. Inkább a Küllőmentére és Marosszékre járnak, eladni Gyergyóba.

Nehéz élet volt. A vásárjáró úgy hányódott, mint a törvényen kívüliek. Ő azonban vigasztalta magát, mikor belekezdett a híres énekbe:

*Vásárokból vásárodba járok én,
piros bornyu bornyuhússal élek én,
piros bornyu bornyuhússal élek én,
ha megkéssem, a babámná hállok én.*

A hatalmas embertömegeket foglalkoztató erdőmunkát nem lehet mellékfoglalkozásnak nyilvánítani, hiszen sok család kizárólag ez után él. Régebb még több embernek adott kenyeret. A Juhod mentén elhuzódó iparvasút korában sok fadöntő, favágó, fafaragó, rakodó munkás és fuvaros dolgozott. Azóta nagyobb részük visszatért a földhöz. A tulaj-

donképpeni erdőmunkások hétfőtől szombatig az erdőn éltek. Vasárnap csak azért jöttek haza, hogy ruhát váltsanak és új tarisznyálást vigyenek magukkal. Turóspuliszka, kenyér és szalonna mellett végezték a nehéz munkát. Ott dolgoztak télen-nyáron megállás nélkül. Földkalibában hálta, főtt ételt nem ettek. Egyetlen, amit tehettek, a szakadatlan munka volt.

A *pásztoreMBER* helyzete más. A csordapásztor estére hazajár. Ha gunyája, vagy bocskora szakad, még aznap megigazíthatja. Estére főtt ételt eszik, esetleg még délre is visz az asszony, ha a nyomáshatár közel van. A havasi tinópásztor családotól felköltözik a havasra. Ott tölti az egész nyarat. Emberekkel csak szombatoként találkozik, mikor sőt visznek a marháknak. Megedzódik a természet ölen. Önbizalma meg-növekedik, állandóan mókázik. Csupa kedély, faragatlan jóság az egész ember, ha nem bántják. Ha megtámadják, vérengzőbb, mint a havasi vadak. Ösztönelete sokkal jobban fejlett, mint más emberé. Életmódja azonban nem engedi meg, hogy tartalékoljon. Előrehaladást nem lehet látni nála, pedig a havasi élet, már csak kényszerűségből is, szerény. Ez sem mellékfoglalkozás; egyik-másik család harmadik nemzedék óta folytatja. Ugyanakkora hivatásérzettel csinálják, mint a számadó juhászok. Ellenben valódi mellékfoglalkozást űz a fűpásztor, éjjeli őr és piac-seprő.

Alkalmilag a kőbánya és vasuti munka, ki- és berakás is foglalkoztat néhány embert. Ez utóbbinak azonban csak némely ágakban van állandó jellege. Amíg szemet égetnek, szénrakó munkásra szükség van. Néha az alulról szállított épületanyag, liszt és más bolti áru kirakása és szállítása juttat keresethez embereket. Jelentősége nem számottevő.

Különös, mikor a nyilkómentiek felkerekednek és kisebb-nagyobb csoportokban mennek Gyergyóba: a férfiak kaszálni, a fehérnépek, annak idején, aratni. Ezt a parajdi ember soha nem tette. Inkább elmegy Galócásra, Bánffyhunadra, a komandói telepre fadónteni, Nagydizsnódra kocsisnak vagy Medgyesre az üveggyárba, de a szomszédba kaszálni soha. Néma büszkeség lappang az ilyen viselkedés mögött. Szívesebben beáll a nadrágos emberhez pénzért, akit különben semmire sem becsül, mint a harisnyás gazdához. Ha ezt tenné, úgy érzí, emberi méltóságában alázkodnék meg. Ismerősnek, szomszédnak pénzért sem tesz alkalmazottja. Az asszonyok és leányok ősszel rendszeresen járnak a küllőmenti terekre törökbúza szedni. Javadalmazásképpen minden 11. véka csős törökbúza az övék. A kamaszkodó gyermekek pedig minden nyáron mennek vasut gyomlálni. Parajdon kezdik és 5-6 hét alatt érnek le Balázsfalváig. Kicsiny keresetükkel hozzájárulnak egy-egy népes család fenntartásához.

A cséplőgépek elterjedése előtt, de még inkább az uradalmi nyomtatások korában aránylag sok szegény ember kereste kenyerét kézi csépléssel. Egész külön rend volt az övék: nyáron keresztül könnyebb mezeti munkákat végeztek, de télen által szakadatlanul verték a zsúpokat. Vagy napszámban dolgoztak vagy részében.

Aki még így sem bírja, bedeszkázza háza ablakait és családotól elmegy béresnek, kocsisnak távoli munkatelepekre. Kis elkeseredés van ilyenkor bennük, kis dac. Meg akarják mutatni, hogy dolgozó ember a „jég hátán is megél“ csak éppen Parajdon nem. Soknak sikerül új életet kezdeni, soknak nem. Ettől függetlenül vagy visszatérnek valaha vagy soha. Megtörtént, hogy gyermekei jöttek vissza; mások utólag eladták a házat, hogy ottani adósságaikat ki tudják fizetni s ezzel elvégták a visszatérés útját. Az elszármazottak közül később sokan mes-

terséget tanultak.

A parajdi munkás messze vidéken jó nevet szerzett magának. Fél-országreszt Parajd látott el kötőrővel, méterfavágóval, talpfafaragóval, fuvarossal, igás kocsissal. Ilyen igzságos munkás embert nehéz találni; felháborodik, ha amerikázást lát, csak a két keze munkája után akar megélni. Több nem kell, mint amire rádolgozott, de azt aztán nem hagyja, még ha fejszéhez kell nyulnia is.

1 A posztót ponyvából készítik. A ponyvát víz által hajtott hat- vagy több-botos dürrückölőbe teszik, hol a botok ütése meleg víz hatása alatt tömöríti és lomositja.

2 A csergét fordított kup alakú famedencékben a lezuhanó víz forgatja, míg elkészül. Ez a ványoló. A csergét tehát ványolják, a posztót dürrückölik. A dürrückölő neve másutt dobogó.

TUDOR ARGHEZI: VERSEK

Fordította: GRÉDA JÓZSEF

ALTATÓDAL

Építs, Uram, kunyhót neki
napsütötte vén füzesbe:
elég, ha mint virág, kicsi,
s szűk, mint egy rózsás fülecske.

Udvarára önts tavacsát,
min gyufányi csónak mehet,
hogy tükrében megláthassák
a végtelent és az eget.

Zöld békáját, pillangóját
hadd kergesse ott le meg föl:
azt a rejtett füzeset őjják
napsugarak a hidegtől.

És talán még csöpp festéket
s papírt adj, hogy minden este
festve dicsérhessen Téged,
a Te neved százszor festve.

S mikor aztán minden kész lesz,
megy apu is kicsijéhez.

LACHE

Szúrós mint a szeg,
mint a penge, éles,
vagy locskán beszédes,
titkait így őrzi meg.

Egy tallérből kettőt ver,
ezüst, arany, egyre megy,
csak ráolvas egyszer egy
bűvös varázsigével.

Pörölye nehéz, de
némán hulló.
Lágy az üllő,
de kitart egészbe.

Sárga fémből tésztát gyur,
vigyázva keveri, óva kavarja,
leves a teteje, zsiros az alja,
mint a turó íróstul.

Zafirkóvel körülrakja,
fölös levét elfolyatja,
aranytojás, szép kerek,
a tarsolyt így tölti meg.

És milyen imákhoz ért?!
Minap erre járt,
s üszögből csinált
gyűrűt és aranyfüzért.

Pusztá kézzel vesz ki
kemencéjéből lobogó lángot,
tüzes fény fürösztö
őt és a sok aranyszilánkot.

...Sok csodája miatt kapott
nyolc évet és négy hónapot.

PAPRIKAJANCSI ÉS TÁRSAI

(Vannak-e hagyományos magyar „mimusz”-alakok?)

Írta: HÁY GYULA

A színháznak nem mindig volt az a szerepe, mint manapság a legtöbb helyen, ahol a társadalom nagy kérdéseit elburkolja, agyonbeszéli. Az antik görög drámairodalom azáltal érte el évezredek folyamán túl nem szárnyalt magaslátát, hogy éppen a társadalom nagy, legnagyobb kérdéseit tárgyalta nyíltan, sőt az elképzelhető legnagyobb nyíltsággal ünnepélyes, monumentális formában.

De a nagy társadalmi problémák, az antik világ alapjait illető kérdések, amelyekből a nagy görög tragédiák és komédiák a témáikat vették, nem töltötték be teljességgel a görög ember érdeklődési körét. Maradt még a nagy kérdéseken belül, azok perifériáján száz meg száz apró-cseprő napi probléma: kis küzdelmek, csekély horderejű viták és a társadalom bírálata muló viszonyok, pillanatnyi jelentőségű személyek, divatok, szokások, botrányok és más efélék fölött. Világos, hogy egy annyira eleven, legjobb korszakaiban az élettel annyira szoros kap-

esolatot fenntartó művészet, mint a színházé ezekből a vitákból, ebből a kritikából is kivette a maga részét. Csakhogy ez egészen más formában, más eszközökkel és más külsőségek között folyt le, mint a nagy problémákat tükröző nagy színházi irodalom, nagy színházi művészet.

Nem a kőből épült pompás amfiteátrum volt a hazája ennek a tiszavirág-életű művészetnek. Ahol a legsűrűbben nyüzsgött az ember-tömeg, vásártereken, a városok szélén, rosszshírű uccákban ácsolták össze az antik színház ismert formájához semmiben sem hasonló faállványukat ezek a színházak, ahol a színjátszás antik törvényeinek fittyet hányva, az antik dramaturgia szabályaival mit sem törődő szerzőik szkeccsszerű darabjait rögtönzésekkel zsufolva, varieté számokkal tarkítva, illetlen kosztümökben, trágárságoktól csöpögő, szójátékokkal teli nyelvezettel leginkább harsogó sikert — de esetleg éppoly hangos nemetszést — aratva, előadták.

Ezt a különös színpadművészetet a színháztörténelem *mimusz* néven ismeri (a valóságban vidékek és korok szerint változva nagyon sokféle neve és nyilván ugyanannyi stilusváltozata is volt.)

A mimusz mindenben elütött a korabeli klasszikus színházi irodalomtól és művészettől. Színhely, idő és cselekmény egységének nyoma sem volt a mimuszban, a kórúst — az antik drámai irodalomnak ezt a fontos elemét — nem alkalmazta, az antik dramaturgia bölcs mérséklését a szereplő személyek számát illetőleg nem ismerte és annyi személy felléptetését engedte meg magának, amennyi éppen jólesett (persze nem mintha olyan nagy személyzete lett volna a mimusz színpadnak, hanem mert a mellékszerepek játszóit minden skrupulus nélkül öltözködték át minden pillanatban, úgy hogy akárhány szerepet játszottak, ahogy *Zuboly* szeretné a *Szentivánéji álomban*.) És végül: míg a nagy színházban nőnek nem volt szabad fellépnie és a női szerepeket is férfiak játszották, addig a mimusz színpadán ott ágáltak, ugráltak a mimusz-színésznők és mint arany száju Szent János egyházatya dörge delmes kritikájából láthatjuk (de amugyis gondolhatnók) nem éppen ők voltak a legszemérmetesebb tagjai a mimusz-társulatoknak.

Ennek a nagyon másodrendű színházi művészetnek az irodalomtörténeti, színháztörténeti és politikai jelentősége nagyobb, mint első pillanatban gondolnók.

*

Tiszavirág-életű művészet a mimusz. Aligha lehetett akárha kétszer is ugyanazt a szöveget hallani a mimusz játszóktól. Mivel a mimusz éltető eleme az aktualitás és mivel a rögtönzésnek nincs benne határa, hát a napi események, pletykák, a legújabb viccek szépen naponta belekerültek a szövegbe, ha beleillettek, ha pedig nem illettek bele — akkor is.

De ez a tiszavirág-életű művészet egyben örökéletű művészet is. Ezt így kell érteni: mivel a mimusz a napi élet visszatükrözője, ezért a napi élet típusait viszi a publikum elé. A napi élet típusai közül azonban mindenkor kiemelkedtek bizonyos típusok, őstípusok, amelyek minden népnél, a legkülönbözőbb korokban — néprajzi és korszerű változásokkal — nagyjából azonosak. Mindenütt azok az alakok vonják magukra a művész és a publikum figyelmét — és válnak folytonosan visszatérő főalakokká —, amelyek különösen alkalmasak arra, hogy fellépésük élményeik, kalandjaik által a társadalom hibáit leleplezzék — az osztálytársadalom hibáit alulról nézve, plebejus szemmel nézve, kritizálják.

Hermann Reich, a mimusz legnevesebb kutatója, akinek már több, mint harminc évvel ezelőtt közzétett eredményei lényegükben ma is érvényesek, így sorolja fel a görög mimusz főtipusait: „tolvajok, rabszolgák, orvosok, matrózok, parasztok, halászok, pásztorok, vargák, tanítók, katonák, vámszedők, kocsmárosok, kerítők, vincellérek, rongykereskedők, kötélverők, altisztek, küldöncök, templomszolgák, pékek, kiáltók, kapitányok, polgárásszonyok, kerítőnők, heféák, bábák és furulyáslányok.“

A plebejusi életnek ebből a tarka tömegéből azonban kiemelkednek egyes főtipusok: a szájhős katona, a magát ostobának tettető, de agyafurt szolga, a hiszékeny vidéki, az örökké felszarvazott férj, stb., stb., a világ vigjátékirodalmának mindenkor leghálásabb figurái, akik hagyományosan, a legkülönbözőbb korokban, a legkülönbözőbb nevek alatt és köztümökben mindig visszatérnek és meghálálják az írónak és művésznek, hogy foglalkozik velük.

Hermann Reich megrajzolta a legfontosabb mimusz alakok családfáját. Egyes főtipusok elterjedtsége korokon, országokon, világréseken át olyan meglepően nagy, hogy gondolni sem lehetett arra, hogy a típus egyik válfaja a másikkól minden esetben folytatólag, mintegy apáról-fiúra szállva keletkezett, hanem úgy kell a dolgot látnunk, hogy a nép művészi teremtmény-ösztöne itt is ott is megteremti ezeket a lényegükben azonos alakokat, mert mindenütt szüksége van rájuk a társadalom hibái ellen való vidám küzdelemben.

Reich családfája egyetlen egy magyar mimusz alakot jegyez fel: a *Paprikajancsit* (a *Hanswurst*, a *Kasperl*, a *Harlequin*, a *Petruska* és ki tudja még hány különböző nemzetségű édestestvérét). Ezzel azonban a magyar mimusz alakok kérdése távolról sincs elintézve.

Igaz, hogy a Paprikajancsi az az alak, aki a magyar nép szemében ma is föltétlenül színpadra való és a színházban — vagy a hőköm színházban — ma is nélkülözhetetlennek bizonyul. De a mimusz alak természetéhez tartozik, hogy nem marad mindig a színpadon, néha bevándorol a könyvbe, az ujságba, a pamfletba, a vicclapba — minden irodalmi műfajba, ahova beergedik; némely fontos válfaja nem is színpadon születik. Így hát a magyar hagyományos mimusz alakokat is, ha egyszer valaki alaposan, tudományosan kutatni fog utánuk (ennek a cikknek ez természetesen nem feladata) leginkább más irodalmi műfajokban fogja megtalálni. Minden esetben vágyódik azonban a mimusz figura a színpadra és az első kínálkozó alkalommal föl is tolakodik oda, ha másképp nem, hát prózaművek vagy költemények dramatizálása útján.

*

Kövessük pár mimusz alak vándorlását, ha óriási ugrásokkal, nagy hézagokkal is, időn és téren át.

A régi kínai színház egyik legnépszerűbb figurája a *hazudozó katona* volt. Miután a kínai színpad bizonyos állandó ceremóniák közé ágyazza be a színjátszást, a mi szájhősünknek is juttat ironikusan egy bizonyos külörös megtiszteltetést: valahányszor fellép, mindig megjelenik alul a színpad tövében egy színházi szolga és egy lámpással az arcába világít, hogy a publikum jobban lássa a dicső harckeresőt. — A római mimusz és a mimuszból táplálkozó komédia egyik legjelesebb alakja a *males gloriosus*, ugyancsak a hazudozó katona, — az olasz *commedia dell'arte* capitano név alatt lépteti föl, szóval rangot kapott, vagy hazudott egyet magának — nem nehéz megtalálni a családja folytatását Németországban *Münchhausen báróban*, Magyarországon *Hárty*

Jánosban, csak éppen hogy ez utóbbiak nem, mint színpadi figurák születtek.

A régi India egy különös drámai műfajt művel: az árnyképszínházat. Az árnykép dramaturgiának egyik legkedveltebb alakja, a *Vidusaka* (annyi, mint: szitkozódó) volt. Vidusaka később lejött az árnykép vásznáról és az indiai színpad nélkülözhetetlen típusa lett. Főjellemvonása, hogy együgyűnek teteti magát, de mindig talál rá módot, hogy véleményét alaposan megmondja. És mivel a verekedés minden idők mimuszainak jellemző cselekmény-eleme, hát a Vidusaka sem marad meg a szitkozódásnál. — A görögkori mimusz főalakja a *Kopasz*, majdnem teljesen azonos a Vidusakával — Törökországban újból találkozunk az árnyképszínházzal. Főalakja, *Karagöc* pompás, sokadalu, szellemes, nemzeti változata a Vidusakának, illetőleg a Kopasznak. — Az új görögöknél a Karagöcből *Karaghicizsz* lesz és valóságos nemzeti hősé válik, mert a török elnyomók ellen küzd vidám eszközökkel, felültetéssel, nem szósz szerint értett kívánságok szósz szerinti teljesítésével, a nevetség gyilkos fegyverével. Említsük csak a legujabb sarját ennek a népes családnak: Hasek *Svejkjét*. És ne feledkezzünk meg egy közeli rokonról az oldalágon: *Ludas Matyiról*.

A római mimusz állandó típusa volt a *vidéki*, aki Róma városában mulatságos viszontagságokba keveredik, nevetségessé válik, de a józan ész kritikájával mégis ő leplezi le a városi élet visszasságait. — Nem ismerünk rá a *Pebeskei Nótárius*-ra?

Amint ebből a néhány példából is láthatjuk, a mimusz alakok újra meg újra belekeverednek a magas színvonalú értékes irodalomba, azt gazdagítva, a költőnek hálás anyagot szolgáltatva realizisztikus típusok alkotására. A legklasszikusabb példa erre *Sir John Falstaff*. Reich kimutatja, hogy a *Windsori vig nőkben* egyetlen vezető motívum sem fordul elő, amit Shakespeare nem hagyomány útján örökségképpen kapott és ami közvetve vagy közvetlenül nem ősrégi mimusz elemekre vezethető vissza. Így bizonyul Shakespeare (nemcsak ez egy alkalommal) a népköltészet, mégpedig nemcsak az angol nép, hanem Európa számos népe költészetének méltó nagy örökösenek, aki főnntartás nélkül belekapcsolódik a népi alkotás nagy egészséges vérkeringésébe és ezáltal marad örökké friss, örökké termékeny. Ugyanezt mondhatjuk kisebb-nagyobb mértékben mindazokról a költőkről, akik tudva vagy tudtukon kívül mimusz elemeket dolgoztak fel, mimusz alakokat nemesítettek realizisztikus irodalmi típusokká.

A másik fontos tulajdonsága a mimusz alakoknak, amint már ebből a néhány példából is láthatjuk, hogy — amennyiben nem színpadon születtek, — hát töreksenek a színpadra. Valamennyi itt megemlített alakot legalább egyszer, de leginkább többször is dramatizálás útján színpadra vitték már. Hogy az így keletkezett színdarabok mégsem lettek mimusz darabok és nem fejtették ki azt a hatást egészen széles néprétegekre, amit a mimusz ki tud fejteni, annak mélyenfekvő társadalmi és politikai okai vannak, olyan okok, amik egy eleven mimusz mozgalom keletkezését megakadályozzák, a mimusz színpadra alkalmas alakot a hivatalos színpad neki alkalmatlan korlátai közé szorítják. A mimusz eleme a szabadság, ezért a mimusz, a maga speciális elnyomóira igen veszedelmes eszközeivel minden körülmények között a szabadságért harcol. Olyan korban, amikor a tökéletes termelési rend egyoldalúsága a nép művészi alkotóerejét annyira lecsökkenti, hogy egy ilyen szociális népi műfaj kitermelésére nem futja már, másrészt meg a művészeket annyira elválasztja a néptől, hogy az a főnntartás nélküli be-

kapcsolódás a népi alkotás vérkeringésébe, ami a mimusz életéhez okvetlenül szükséges, lehetetlenné válik, ilyen időkben nem keletkezhet mimusz mozgalom. Így hát a mimusznak mindaddig nincs talaja, míg a lekötött rétegek öntudatosodása folyamán művészi teremtőerejüket is nem sikerült regenerálniuk és míg ennek a fejlődésnek a folyamán a művészek újból fel nem fedezték örök ifjúságuk titkát, a nép vérkörébe való bekapcsolódásukat.

A mimusz alak nem elégszik meg és nem elégedhetik meg avval, ha egyszer egyetlen szindarabban viszik a színpadra. Ujra meg újra, szériaszerűen akar fellépni, mint régi ismerős akar a publikum szeme elé kerülni, régi rokonszenveket vagy ellenszenveket érvényre juttatni. Csak így van értelme az életnek, így válhat a társadalmi visszasságok állandó ellenőrévé.

Ebből következik, hogy a mimusz alaknak nincs életrajza. Életének egyik és másik epizódja között nincs logikus összefüggés. Gondoljunk csak korunk legnagyobb és alighanem minden idők egyik legjelentékenyebb mimusz alakjára: *Charlie Chaplin*-re. Ha valaki végignézte az összes Chaplin-filmeket, képes-e összeállítani a Charlie-figura, mint költött alak életrajzát? Nem, a viselt dolgai nem illeszthetők össze folyamatos biográfiává. Sir John Falstaff csak három darabban fordul elő, de élményei mégsem hozhatók időrendileg és földrajzilag maradék nélkül egy biográfiai fedél alá. A mimusz alakkal nem eshet olyasmi, ami bármilyen más történést a jövőre kizárna. Cselekedeteinek csak a maga tipikus egyéni jelleme szab korlátot és annak viszonya a társadalmi állapotokhoz. Ha például a mimusz alaknak szerelmes a természeté, mi sem gátolhatja abban, hogy minden darabban újra meg újra beleszeressen abba a lányba, akit már iksszer szeretett és feleségül vett, vagy éppen nem vett.

A mimusz figura még a saját halálát is túléli. Charlie az egyik egyfelvonásos filmje végén a vízbe fullad, de nem hiszem, hogy egyetlen néző is arra a gondolatra jött volna, hogy nem lesz már több Chaplin-film, mert hisz a főszerep befejeződött. Viszont Rómeó és Julia halála után egyetlen épeszű néző sem kérdezheti, hogy vajjon lesz-e még egy további darab Rómeóról és Juliáról. Ez a minden akadályt legyőző szériaszerűség egyik vezérelve és irratlan törvénye a mimusznak.

A népszerű társadalomkritika alkotta és szériaszerű epizódokban megjelölő alakoknak a magyar irodalomban nem csekély a száma. De mivel mimusz színpad az említett okokból nincs, hát másutt húzódnak meg. Gondoljunk csak a *Borsszem Jankó* állandó alakjaira, *Toljás Dávid*-re, *Sejfensteiner Salamon*-ra, *Bukorjány Abszenci*-usra, báró *Wencheslegy*-re, *Kotlik Zsuzsanna*-ra és számos társukra; gondoljunk *Göze Gábor* pompás figurájára meg a környezetére, *Durbints* sógorra, *Kátsa* cigányra, a pesti urra és a többiekre. Mindezek — éppugy, mint az előbb említett nem szériaszerűen megjelent, de karakterükön fogva ilyen megjelenésre alkalmas alakok (*Háy János*, *Peleskei nótárius*, *Ludás Matyi*, stb., stb.) — bármely pillanatban el tudnák foglalni helyüket népszerű könnyűkezü, gyilkosan nevettető kis színpadokon.

Bizonyos mértékig itt-ott fel is ütöttek a fejüket hasonló alakok a magyar kabarészínpadon. Így vagy husz év előtt a *Gábor Andor* Pufija, meg a *Nagy Endre* egyes állandó alakjai (Salamon-Szenes), de ezeknek hiányzott a méregfoguk, ami nélkül pedig nem mimusz a mimusz. (Hasonlóképpen az utolsó években nagy népszerűsége került *Hacsek és Sajó*. A szerk.)

A mimusz természeténél fogva közéleti (politikai) művészet. Olyan korokban, amikor a hivatalos nagy színpad maga is közéleti szószék volt (pl. az antik Görögországban) a mimusz hatáskörébe az apró-cseprő problémák, a politikai és társadalmi élet csirkepörei jutottak. Számos más korban azonban a nagy színpad nem tekinti feladatának, hogy a nagy politikai kérdéseket tisztázza, inkább, hogy összezavarja vagy legalábbis mellőzze. Ilyen időkben aztán a mimusz jelentősége mint egyetlen közéleti harcos színpadi formáé nagyon emelkedik. Így pl. a keresztényüldözések idején a régi Rómában.

Fel van jegyezve, hogy a kereszténység egyik vértanúja *Szent Genéziusz*, amíg élt színész volt, mégpedig nem valami finom színházban, hanem a mimusznál. A közönség nagyon szerette, különösen egy képessége miatt, t. i., hogy nagyon híven tudta a nyavalyatörőst utánozni. Ezért aztán időszámításunk 303. évében bekövetkezett erőszakos halála és az arra következő szenttéavatása óta a nyavalyatörés csodaszerű gyógyítását várják tőle a hívek. Ez a színész titokban keresztény volt, tagja az ősi keresztények illegális szervezetének, készen arra, hogy meggyőződését ha kell, mártirhalállal tanúsítsa. Az alkalom nem maradt el. A társulat egyszer Diocletianus császár jelenlétében léphetett fel egy a keresztényeket gunyoló darabban. Ám Genéziusz, a színész, a nyavalyatörős magysikerű ábrázolója, a darabban, amelyben a keresztényt játszott, a nevetséget eltűrte és parodizált ceremóniákkal keresztrefeszítésre ítéltetett, egyszerre térdre vetette magát és kinyilatkoztatta, hogy ő valódi keresztény, mire a császár valódi keresztrefeszítésre ítélte, amit azon nyomban a színpadon végrehajtottak. Tettének bizonyára nagy volt a tömeghatása, arra vall szenttéavatása és hogy a történetét rögtön följegyezték.

A francia vásári komédiásokról, mint politikai harcos trüppokről, küzdelmükről, üldöztetéseikről, találékonyságukról bőséges adataink vannak.

Karaghiozisról, mint a görög nemzeti szabadság harcosáról már szólottunk. A példának, amelyekben a mimusz közéleti állásfoglalása egyértelműen megállapítható se szeri se száma, hát még azoknak ahol a közéleti tendencia ugyan megvolt, de ma már nem ismerhető fel.

Biztosra vehetjük, hogy a népek mostani általános küzdelme folyamán, amit különböző országokban, különböző viszonyok közt, különböző eszközökkel társadalmi és nemzeti céljaikért folytatnak, itt is ott is újra meg fognak születni bizonyos olyan formái a közéleti színházművészetnek, amelyek a mimusz gyűjtőfogalma alá tartoznak. Biztos, hogy annak a számos változatban és más és más nevek alatt megjelenő könnyű, mozgékony színházi irodalomnak és színművészetnek, amelyekről mimusz néven ír a szakirodalom, leghasznosabb tulajdonságai egy új népszerű harcos könnyű-művészetben vissza fognak térni.

A magyar népnek kétségtelenül nagy az érdeklődése a színházi teljesítmények iránt. Ujra meg újra keletkeznek, különösen a városi dolgozók körében, kisebb-nagyobb színjátszó trüppök. De ezek — legalábbis a legutóbbi időkig — nem is tettek kísérletet annak a jelentékeny örökségnek, amelyről itt csak azt mondtuk meg, hogy körülbelül hol kell keresni, az értékesítésére. Szavalo és mozgás kórusaikban tulságosan a német minta után mentek és nem vették észre, hogy ez a sűrűvérű, extázisos, handabandázó stilus Németországban nem a mélyréteg valódi stilusa, hanem egy mondvacsinált kispolgári kotyvalék, ami éppen a valódi népi, kisszínpadi művészet keletkezését akadályozta.

Be kell látnunk, hogy egy jól megpaprikázott, ügyesen szótt cselekményű szkeccs (a cselekmény szövésehez a világ minden hagyomá-

nyos vigjátéki cselekményeleme rendelkezésre áll) mondjuk Göre Gáborról és a Kátsa cigányról vagy Hány Jánosról, vagy Ludas Matyiról (de persze új, aktuális viselt dolgokkal) többet használ, mint a legzengzetesebb szavalókórus minden másodkézből vett mozgásművészetével.

FODOR JÓZSEF: VERSEK

NEM LESZ JÓ!

*Ebből nem lesz jó-elégség
A számodra, hidd nekem.
De lelke, fáradva, nem tép
Több zok-szót; vak, balga népség,
Csináld hát: de nélkülem!*

*Mi jön, mint vad idegenség,
Mérd már, bús, gúnyos szemem.
Sípjuk, játék mellé, tessék,
Hév, erény, gaz, kötelesség —
De enyém az életem!*

„VILAGVALSÁG“

*Öreg erdőn elheverve,
Vad napoknak íjedelme,
Nagy gazoknak gerjedelme
Nyargal át a fejemen.
Nyüzsg B, tudjuk semmi elve,
Kotylik X úr kofa nyelve,
Z, bitangok fejedelme,
Kapa-kasza-fáj elem.
Kupak ötlet, sörös elme,
Kujon ujjak kártyaverme,
Cinkos buták baj-szerelme:
A világtörténelem!*

KIKNÉL CSAK A VAS DÖNT

„Tedd a te szablyádat helyére,
mert valakik fegyvert fognak,
fegyverrel kell veszniek“.

(Máté 29-52.)

*Csak fúdd fel magad jól, te törpe,
mint régi mese béka dögje,
mig népet éhbeszíni fogsz
És a vastól alig szuszogsz!*

Hogy a vas legyen fekted és
 álmod és reggeled,
 Vas legyen, ami megtöm és
 Vas, ami eltemet
 S miben anyád sír, nőd, fiad,
 Ezer-iz gyermeked!

VALTOZTATNI!

Mint ég tüze a felhőn,
 Hevítnek a dühök,
 Robbanásig gyülemmlőn
 Forrongok, hevülök.
 Mi van rá ok? Mi van, bánt!
 Füllj, hass, míg széttörök
 Romboló, másító láng,
 Meg nem nyugvó, örök!

BÁTRAN

Rajta, fel! míg állok, őrzöm,
 Életvéig, áron, őszön
 Amit rejteget
 Ez a hazard, messzigyulladt,
 Táltos-titkot, ősi multat
 Tartó belső: olthatatlan lelkemet.

Rajta fel: míg élek, égek,
 Forró száj, hős kar, s te, részeg
 Szemem izz szemet:
 Merre jobbert büszke rend kel,
 Ajkkal, hittel, vagy sebekkel,
 Társak, bárhol, osszatok be engemet!

A K E D V E N C

(Egy Mozart-film)

Irta: BALÁZS BÉLA

Előkelő hintó halad keresztül Bécs uccáin. Két vadász lovagol elől, kettő hátul.

A kocsiban Colloredo hercegérsek ül: egy némileg idétlen, törpeszerű szerzetes. Epés, morozús, tirannikus.

Mellette ül udvarmestere, Arco gróf. Atléta termet hatalmas háromszögű kalappal, hullámozó jabotval a mellén, csipkekézelőkkel. A mogorva, hallgató hercegérseket alattvalói hódolattal, mosolyogva, tubákkal és zsebkendővel szolgálja ki.

A szűk ucca visszhangzik a daltól.

— Hallja, főméltóságod? — mosolyog Arco. — Egész Bécs opera-előadássá változott!

— Babel és Ninive! — morog a hercegérsek. — Romlott város!

Egy ablakból vidám polgárasszony hajlik ki és portörő rongyát a reggeli levegőbe rázza. Egy dallamot énekel a *Szöktetés*ből.

Szemben a pékmester kilép boltjából és énekelve válaszol neki, mint valami operaduóban.

És egy lány, aki vasalóval jelenik meg a balkonon, velük énekel az így keletkezett hármásban.

A hintóban azonban Arco gróf beszél a hercegérsekhez:

— Mindez az ön Mozartjának *Szöktetés a Szerályból* című operájából van. Főmagasságod fiatal karmestere nagyon sok megbecsülést szerez főmagasságodnak.

— Nem az én megbecsülésem, ha Bécs valamennyi mosónője Mozart-féle szerelmes dalokat énekel. Bezzeg a salzburgi dóm régi orgonája hallgat! *Szöktetés a Szerályból*! — De még egy szentmisét sem komponált a fickó! Tüstént vissza kell térnie Salzburgba!

Egy szabóműhelyben a *Szöktetés* szerenádja zeng.

A mester hatalmas ollóval nyír a szövetbe és dudol: La-la-la-la-la.

— Hamis — csóválja a fejét egy rendelő.

— Pedig épp tegnap énekelte elő nekem a kuglipályán Ofner ur. Pontosan így: la-la-la-la-la.

— De én csütörtökön magam hallottam a Burgszínházban! Lala-lala.

A fogatban Arco gróf beszél a hercegérsekhez:

— A magasabb osztályok és a zeneértők is magasra értékelik Mozartot.

— Nem becsülik — csattant fel szenvedéllyel Colloredo, — mert amit becsül az ember, azt megőrzi. Azt, amit becsül az ember, azt nem hagyja elzúllni. Ha ezek Mozartot valóban becsülni tudnák, úgy nem engednék meg, hogy csodálatos talentumát mesterlegények szerelmi dalainak és nemesi pásztorjátékok menüettjeinek komponálására pazarolja, ahelyett, hogy Isten dicsőségét zengené és fanfárjaival a szent egyház hatalmát hirdetné.

Egy kisgyermek játszik a homokban és a *Szöktetés* szerenádját dudolja.

A hintó vágat, majdnem elgázolja a gyermeket.

Minden ajtóból és ablakból a *Szöktetés* dalai hangzanak.

*

La-la-la-la — folytatódik mintegy az ének Ferdinánd főherceg kecses zeneszalonjában, hol egy kis reggeli koncert ül együtt.

A főherceg modorosán és sok érzéssel éneklí a *Szöktetés* szerenádját.

— Felség, nem csodálatos ez a zene? — fordul ezután anyjához, Mária Teréziához. A császárnő tetszéssel hallgat egy nagy karosszékekben.

— Én magam is egészen meg vagyok lepődve — bólint Mária Terézia. — A fiatalember zseni.

— Megengedi Felség, hogy Mozartot kikérjem a hercegérsektől és magamhoz vegyem?

— Mint mit — kérdezi a kövér császárnő, háziasszonyi józansággal.

— Hisz' karmesterre nincs szüksége.

— Mint zeneszerzőt!

— A zenéjét így is akkor hallhatja, amikor akarja. Minek költeni fölöslegesen a pénzt? Kérem énekeljen tovább! Ez a Mozart valóban varázsló.

Ferdinánd egy másik áriát énekel. A császárnő sóhajtott a gyönyörűségtől.

— Megbecsülést jelentene — véli a főherceg ezután — egy ilyen embert alkalmazni!

— Nem kell az embernek haszontalan emberekkel terhelnie magát. Játsszon csak még valamit tőle!

Miközben a kották közt lapoznak és tovább játszani készülnek a főhercegnő, aki zongorán kíséri, véli:

— Különben is ennek a Mozartnak nagy a családja. Az ilyesmi egyre többbe kerül.

Ujjain a briliánsok szikráznak, amint pár futam után ismét játszani kezd...

*

Mozart, az ifju, pontosan huszonöt éves, siet át az uccán. Keskeny lányos arca ragyog a boldog izgalomtól. Kicsi, gyengéd testét mintha szárnyak emelnék. Félig táncol, félig fut és énekel maga elé.

A zene, amely Mozart lépteit kíséri vidám és lendületes, szellemes és szenvedélyes, a fiatal zseni boldog mámore.

— Jó reggelt, Mozart ur! — int egy kövér joviális mézszármester szívélyesen feléje mézszárszékéből. — Jó reggelt!

Mozart mosolyogva int vissza anélkül, hogy megállna. Siet. Valami hajtja.

Egy csinos lány az egyik ablakból észreveszi és gyorsan két másik lány figyelmét hívja fel.

— Mozart ur! Jó reggelt, Mozart ur!

Mozart meglepetti a kalapját, de tovább rohan.

Egyik ajtón egy szépasszony dugja ki fejét és gyengéden suttogja:

— Mozart!

Mozart kokett mosollyal kacsint feléje. De rohan tovább, mint a viharban. Röpülni látszik, röpitve muzsikájától. Mozartnak e járása képmás és utalás: így megy a fiatal zseni az életen keresztül.

*

Özvegy Wéberné szobájában nagy a tumultus. A szoba úgy hat, mint valami felforgatott varroda. Ruhák, parókák, kendők, csipkék, művirágok és a késői rokoko egész arzenálja a legolcsóbb kiadásban szanaszét asztalokon, székeken, zongorán és padlón.

Mert Alojza, a szép Alojza öltözködik, még pedig gyorsan, gyorsan! Tüstént érkezik u. i. a színházigazgató!

Weber mama, egy körülbelül negyvenéves robusztus és viharzó asszonyság vezényel. Lányai, a tizennyolcéves Constance és a tizennégyéves Sophie szalagokkal és felduzzadt krinolinokkal futkároznak a szobában.

— A krinolin tulságosan nagy a házban való fogadáshoz — mondja Alojza elkényeztetetten.

— Hozom a kéket.

— A kék már nem divatos! — Alojza tudatos a szépsége felől és megszokta, hogy kiszolgálják.

— Gyorsan a fehérret a zöld csipkével! — kiált Sophiera.

Constance énekelve ismétli meg, miközben a szekrényhez szalad:

— Gyorsan a fehérret a zöld csipkével. Ez jó lesz! Ez jó lesz!

S ettől kezdve mindent énekelnek:

— Hozom a szalagokat és a virágokat!

— Nagyon tarka lesz. Nem szolid!

— A színházigazgató ezt szereti! Hisz' nem öreg ember!

— Alosza nem kolostorba megy, hanem színházhoz!

— Mindjárt itt lesz a direktor!... Mindjárt itt lesz!

— A színház di-i-i-rek-rek-rektooor.

Ebben a hatalmas izgalomban dörghi Wéber mama parancsait jókedélyűen és közönségesen, némi romlottsággal, de teli érzéssel. Wéber mama egy mindig számító spekuláns, lágy szívvel és őszinte művészet-szeretettel. A vidéki színházi mamák ismert típusához tartozik.

Ebbe a groteszk rokokó-garderob jelenetbe robban be Mozart.

— Nem beengedni!

— Mindjárt itt lesz a direktor! — kiáltja elfulva, boldogan Mozart. — Addig könyörögtem, míg végre mindjárt jön. Én csak előreszaladtam. Még egy kicsit gyakoroljunk. Énekeljük le mégegyszer az áriát.

Constance fel akarja tartóztatni Mozartot az ajtónál: — Nem. — Igen. — Nem. Igen.

Mozart erőszakkal betör. A boldogságtól szertelen, mint valami gyermek.

— Alosza!

Mert szereti Aloszát. És amikor szenvedélyesen megcsókolja a lány kezét, akkor a lány oly szeretettel néz rá, hogy úgy látszik, hogy ő is szereti. Jóllehet nagyobb és testesebb, mint Mozart. Mozart egész gyermekként hat mellette.

— Gyorsan a zongorához! — Mozart a lányt a zongorához vonja.

— A toalet nem kevésbé fontos a jó hatáshoz! — S Wéber mama visszahuzza Aloszát. Alosza, a szép, némán mosolyog, mintegy belsőleg előkészítve magát.

— De a muzsika mindennél fontosabb — mondja, miközben szentimentálisan néz Mozarra. — Ugy-e Wolfgang?

— Akkor gyorsan a parókával! — kiáltja Mozart és segédkezik, tréfál, mint valami vidám gyerek és kómikus rimekben énekl:

Itt a csalóka

Tornyos paróka,

Csillog a szája,

Rizsport reája.

Rizsport re-he-he-ája!

— Most aztán vége — kiáltja Alosza, aki komolyabb, mint a többiek s elgondolkozó álmodozó szemeiben valami távoli és titokzatos csillog. — Gyorsan vegyük át mégegyszer, gyere Wolfgang... Ah, úgy dobog a szívem!

— Ah Wolfgang — mondja lágyan, amidőn a zongorához ültek — milyen hálás vagyok neked. Mindent, amit tudok, neked köszönhetek és ha most, a te ajánlásoddal még a színházba kerülök... minden álmom...

— Mindent, mindent teérted!

Mozart szemei nedvesek a gyengédségtől.

Megkezdik az áriát.

Közben Wéberné gyorsan rendet teremt a szobában. Minden kész a fogadásra. Így lógjanak a függönyök? Nem, így! Virágokat ide! Vajjon ő a nagy, vagy a kis szalagot tegye föl? Gyorsan, gyorsan!

— Constance! — kiált váratlanul — kávét és kuglófot! Kávét és kuglóf nélkül fogadjunk egy színházdirektort? Constance, Constance!

A finom és okos Constance nagyon büntudatos ábrázatot vág.
 — De hisz nincs egy krajcár se! — suttogja elpirulva.
 Weberné kinyit két fiókot, Sophie két másikat.
 — Sehol semmi!
 — Na, ha Alojzát ma angazsálják, akkor nálunk, Weberéknél is másképp lesz! — véli Weberné és megbökdösi a zongorázó Mozart vállát.
 — Mozart, adjon valami pénzt! A direktort csak meg kell traktálnunk valamivel.
 Alojza kissé zavart:
 — Tegnapelőtt is kértél tőle pénzt!
 — Nem tesz semmit — mosolyog Mozart. — Ha volna!
 Az utolsó krajcárját adja oda. Nem elég. Weber mama sóhajt és csóválja a fejét.
 — Ah, Mozart, mily kár, hogy magának nincs pénze! — mondja őszintén. — Akkor minden, de minden másképp lenne. Ha pénze volna egy zseni lenne maga. — És valóban megindultan homlokon csókolja.
 Alojza és Mozart tovább muzsikálnak.

Weber mama a pénzt már átadta Constancenak, hogy menjen el kuglófért.

— Ne menj, Constance, — kiált most utána, — hisz egy jó süteményért sem elég.

— Visszaadom a pénzt Wolfgangnak.

Weber mama elveszi tőle.

— De hisz már ide adta! — véli bölcsen.

— Jön a színházdirektor! — Rohan a szobába a kis Sophie.

— Figyelem! — dörög Weber mama és a végső pózokat rendezi.

Ekkor észreveszi Constancet, aki csendben visszavonult az egyik sarokba és önfeledten Mozartra néz.

— Constance menj ki a szobából!

— De hisz én csendben vagyok!

— Megtetszhetsz a direktornak és ma Alojza van a soron.

— Alojza sokkal szebb! — mondja Constance okosan, szomorúan.

— Színházdirektoroknak nincs izlésük. Menj!

S belép a színházigazgató ur. Nagy, testes, magabiztos, mosolygó üzletember.

— Na, hogy van csöpp nagyember? — s megveregeti Mozart arcát. — Ez tehát az ön tanítványa? — és szemügyre veszi lorgnettjével: — Nem rossz a szinpadra.

Weberné szakértői pillantással figyeli az igazgató arcvonásait és megállapítja: itt már nem lesz szükség kávéra.

Alojza énekelni kezd.

Mozart annyira elmerül muzsikájában, hogy nem veszi észre, amint Alojza a direktorral „szemez” s ahogy ez nyilvánvalóan tüzet fog. Annál élesebben figyeli a fejleményeket Weber mama és megelégedett.

— Köszönöm. — A direktor feláll. — Már látom.

— Azt gondoltam, meg akarja hallgatni? — kérdezi Mozart naivan. Mozart még szeretne tovább játszani.

Weber mama jelentősegteljesen köhéccsel és titkon integet Mozartnak. Mozart azonban nem érti. Öntudatlanul Alojza keze felé nyúl. Alojza engedi. Amikor azonban a direktor ismét Alojza felé fordul,

hirtelen visszarántja kezét.

— Szívesen angazsálom, Alojza kisasszony. Már régen figyelem! Még csak pár apróságot kell megbeszelnünk!

— Talán itt! — s Weberné szolgálatkészen a mély ablaknyílás felé mutat, ahol két székkal egy asztalka áll.

Az igazgató és Alojza odaülnek.

Weberné elállja az utat Mozart elől, amint Mozart utánuk akar menni.

Mozart meglepődve, félénk gyermekszemekkel néz Webernére.

— Miért ne legyek én ott?

Weberné belekarol Mozartba és a nagy szoba másik sarkába viszi.

— Mozart — suttogja izgatottan, mély együttérzéssel, — Mozart, miért nincs valami állása? Salzburgi koncertmester, de hisz ez nem állás.

Mozart akaratlanul is az ablakmélyedés felé pillant, ahol a kettő láthatólag nagyon barátságosan cseveg. Elfordul Webernétől s az ablakmélyedés irányába készül.

— Miért ne legyek én ott?!

— De hisz ép' arról beszélek! — suttogja Weberné türelmetlenül és ismét visszahuzza. — Hát nem hiszi, hogy Alojza szívesebben beszélne magával, mint ezzel a kufárral itt? De Salzburgba menjen magával, ahelyett, hogy a bécsi operában énekelne? Na mondja meg maga, Mozart?

— Hogy' éljek meg biztos alkalmazás nélkül? — suttogja összeszorult torokkal Mozart, — még ki kell fizetni az adósságokat, amiket papa Hagenauernél csinált.

Weber mama az ablakmélyedés felé fordul és látja, amint a színházdirektor a mosolygó Alojza kezét épp bensőségesen megcsókolja.

— Wolfgang! — fordul vissza gyorsan, amikor Mozart ismét az ablakmélyedés felé készül. — Gyorsan kell valamit Bécsben találnia, de gyorsan, akkor még minden jóra fordulhat!

— Engedjen Alojzához.

— Miért nem lesz udvari zeneszerző?!

— Az állás be van töltve.

— Dómkarmester?!

— Azt mondják, hogy nagyon fiatal vagyok... Kérem, engedjen Alojzához!

— Tönkre akarod tenni a karrierjét?! Wolfgang, hisz te nem vagy rossz ember.

Mozart egy székre roskad és eltakarja az arcát.

Weber mama őszinte rokonérzéssel simogatja a haját.

— Ah Wolfgang fiam, úgy fáj a szívem. Látod, miért nincs pénz?!

És ismét az ablakmélyedés felé pillant.

— Wolfgang — mondja azután halkán, őszintén, szenvedéllyel — egy koncertet kell adnod! Ezzel bevehetsz ezer forintot. (Megrázza a vállán.) Gyorsan! Kérd meg a hercegérseket, hogy engedje meg. És az operában adjanak egy karmesteri állást, hisz' olyan szükségük van rád ott, mint egy darab kenyérre. (Felállítja a székből.) Gyorsan menj! Még mindent megnyerhetsz, ha van állásod és pénzed. (Weberné Mozart fejére, aki olyan, mint a kábult, felteszi a kalapot.) Nem hiszed, hogy én boldog lennék?! Menj, intézd el gyorsan! Mindig küzdeni kell, még egy nőért is.

Közben Constance visszatért a szobába és észrevétlenül odafigyelt.

Okos arcán szerelem és fájdalom tükröződik.

Mozart az ablakmélyedés felé készül, talán azért, hogy elbucsuzzék, Weberné azonban megragadja a kabátját és az ajtó fele tuszkolja.

— Erre Mozart! És nézze, hogy gyorsan valami biztoshoz jusson!

Alojza észreveszi, amint Mozartot kituszkolja az anyja s ahogy az szomorúan visszanéz. Érzi ennek a bucsúnak a jelentőségét. Felemelkedik.

— Hová, Weber kisasszony? — kérdi az igazgató édeskés hangon.

— Még korántsem készültünk el.

Alojza egyáltalán nem hallja. A karjait öntudatlanul nyújtja ki Mozart után:

— Wolfgang! — kiáltja. Hangja azonban határozatlanul és fájó rezignációval cseng.

De Mozart már elment.

Weber mama kituszkolta az ajtón és hirtelen fordulattal Alojza felé tart. Szeretetremlő mosollyal tereli Alojzát az ablakmélyedésbe vissza és a fogai közt sziszegi:

— Azonnal vissza! Hogy engedhetsz meg magadnak ilyen udvariatlanságot! A bécsi Burgszínházban akarsz énekelni vagy pedig egy falusi templom kórusában?

Alojza lehajtja fejét és lassan visszamegy az ablakmélyedésbe.

Weberné fáradtan egy székre hanyatlik s a fejét csóválva egyik lányáról a másikra néz.

Mert a fiatalabb, Constance az ajtóban áll és szomorú szerelemmel néz Mozart után. A szemeiben könnyek.

Weberné sóhaj:

— Mondhatom... egyszerűnek bizony nem egyszerű!

Próba az operában.

A karmester, egy széles, tuskó nagy ember, hatalmas medve mancsokkal épp a Mozart-nyitány végét dirigálja s azután leszáll az emelvényről.

A zenekaron keresztül Mozart jön az igazgatóval. Valamennyi zenész barátságosan üdvözl.

— Igen, igen egy második karmesterre tulajdonképpen szükségünk lenne! — véli leereszkedően az igazgató.

— Minden szorgalommal... — mondja Mozart teli szolgálatkészséggel, — buzgalommal és reménnyel, hisz én tudok...

— Na majd meglátjuk... — mosolyog az igazgató udvarias szkepszissel.

Mozart a karmesteri emelvényre kuszik. Amikor átmegy a nagy bőgők és két óriási hárfa között, úgy hat, mint valami gyermek.

Az óriási karmester dirigensi asztalkája tulságosan magas Mozartnak és szinte eltakarja.

A zenészek gyülekeznek a zenekarban és barátságosan, viszont némi szkeptikus csodálkozással néznek a jelentéktelen figurára.

A színpadon megjelenik az igazgató az óriási karmesterrel. A karmester a zenészeknek nyílt, szkeptikus grimaszokkal hunyorog.

A zenészek összedugják a fejeiket.

— Mit? A kis Mozart dirigál?

— Ez a kis ember egy nagyon nagy zenész! — izgul az öreg csellós.

— Zenész! De innen egyáltalán nem látom a karmesteri pálcáját.

— Egy ilyen gyerek dirigáljon bennünket?

— A Burgszínház karmestere az valami! Annak kell, hogy figurája legyen! Reprezentálnia kell!

— Ha este a publikum előtt egy ilyen zöld gyerkőc jelenik meg a karmesteri pultnál, akkor egy magunkfajtának szégyelnie kell magát!

Mozart felemeli a karmesteri pálcát és beint.

Csak a csellós játszik pár taktust. Az öreg.

Mozart nyugtalanul tekint körül.

A zenészek grimaszokat vágnak, mintha nem vettek volna észre semmit és gunyos pillantásokat váltanak a nagytermetű karmesterrel.

Mozart mégegyszer megadja a jelt. Csak a cselló játszik három taktust. Az öreg remekel és dühödten néz mozdulatlan kollegáira.

Mozart erőtlenül kiejti kezéből a karmesteri pálcát és távozik.

A szinpadon a direktor fogadja. Barátságos, leereszkedő vállvonogatással.

— Bizony egy karmesternek imponálnia kell! Maga még nagyon fiatal, Mozart! Mert nézzen ide!

A dirigensi asztalkánál felemelkedik hatalmasan a karmester. Kinyújtózik és körütekint, mint valami hadvezér. A karmesteri pálcikával megkopogtatja az asztalkát, hogy csak úgy recseg és — hajrá!

A színpalak mögött az igazgatót Mozart mégegyszer feltartóztatja:

— Drága igazgató ur, nekem tulajdonképpen még kell valami pénzt kapnom a Szöktetésért.

Az igazgató tüstént hűvös és hivatalos.

— Hogyan, Mozart ur?... Hísz száz dukátot kapott a kis operáért?!

— Ön tizennégy nap alatt négyszer annyit bevett!

— Bocssássa meg, Mozart ur, de az az én pénzem! Nekem vannak más kiadásaim is!

— Nem is úgy értem kedves, igazgató ur — engeszteli Mozart és kérőleg megragadja az igazgató karját. — Operámat azonban majd játsszák Münchenben és Prágában is. Nem kaphatnék abból valamit...

Az igazgató kivonja karját Mozart kezéből:

— Sajnálom Mozart ur, a partitúrát már eladtuk Münchenre és Prágára.

— De az mégis az én muzsikám!

— Én azonban a költségemre leirattam!

Az igazgató szertartásszerűen meghajtja magát és sarkonfordul.

Mert Alojza jelent meg, a színház új csillaga. Valamennyien köréje sereglenek. Alojza, mint valami diadalmenetben vonul el Mozart előtt és pillantására sem méltatja. Észrevétlenül és törpén tűnik el Mozart a tömegben.

Alojza felé tart. De nem ér a közelébe. Félretolják.

A hercegérseki étterem előterében Schlaucher főlakáj dirigálja a lakájokat, akik tálcákkal ki és be járnak. A teremből finom kamara-zene hallható.

Lélekzetelállva érkezik Mozart: — Jónapot Schlaucher ur.

Schlaucher, okos, mérsékelt, őszhajú férfi, a vállára teszi a kezét:

— Jónapot kedves, Mozart ur. Mért oly izgatott? — kérdi hal-
kan, némi mélabus hanglejtéssel.

— A hercegérsekkel kell beszélnem!

— Hallja?! Az ön új kvartettjét játszáék éppen. Valóban csodálatos, Mozart. Ura örülni fog.

— Kérem, engedjen a hercegérsekhez!

Schlaucher mindig szomorú szemeivel, elgondolkozva vizsgálja.

— Ugy gondolom okosabb, ha előbb elmegy és megebédel, hogy kissé megnyugtassa magát.

— Nem várhatok, Schlaucher ur. Különben is Arco gróf közvetítésével akarok beszélni.

Schlaucher benéz az ajtón:

— Na, akkor menjen Isten nevében.

A hercegérsek disztermében nagy lakoma. A magas papság és az arisztokrácia ül az asztalnál. Arco gróf a hercegérsek közelében áll és a felszolgáló lakájokat dirigálja.

Mozart megjelenik az ajtóban és hódolatteljes meghajlásokkal közeledik. Senki sem veszi figyelembe, csak Arco gróf indul feléje pár lépést.

— Kérem a gróf urat — szól Mozart mélyen meghajolva — legalázatosabb kérésemet átadni őfőméltóságának, hogy engedje meg Bécsben, hogy egy saját koncertet adhassak!

— Ez nem fog menni, Mozart — mondja a gróf hidegen — mert ön parancsot kapott őfőméltóságától, hogy delizsansszal három napon belül Salzburgba menjen.

— De én nem utazhatom el, gróf ur! Csak még pár napot kérek. Engedje meg kérésemet...

— Parancsa van, Mozart! — vágja el Arco Mozart szavait.

— Nem tudok elutazni! — dadog Mozart kétségbeesetten és azután megy.

Arco elnéz utána a vállai felett s azután követi.

Mozart az előszobában épp Schlaucherrel suttog:

— Én tehát egy egyházfejedelem miatt, aki négyszáz tetves forintért minden nap megaláz, ezer forintot lökjek ki az ablakon! Mert ennyit biztosan keresek, ha egy koncertet adok.

— Vigyázat, Mozart — sugja Schlaucher.

Mert Arco gróf az ajtóban áll és kiált: — Mozart.

— Szolgálatára! — hajlik meg Mozart.

— Ön őfőméltósága egy csomagját viszi magával Salzburgba. Schlaucher majd átadja ma este.

— Gróf ur — könyörög Mozart bensőséggel — én nem tudok holnap utazni. Könyörgöm! Még pénzeket kell bekasszíroznom. Ezért a kvartettért még egy krajcárt sem kaptam. Viszont a kottát most meg kell csináltatni...

— Nem változtathatok, Mozart. A csomag sürgős.

Most azonban Mozart magasra szegi a fejét és dacosan néz a gróf szemébe.

— Sürgős? Ugy akkor sajnálom, hogy nem részesülhetek abban a kegyben, hogy őkegyességét kiszolgáljam. Mert holnap még nem utazhatom.

— Nem hallottam mit mondott, Mozart — felel a gróf, hideg pillantással és visszatér az étterembe.

Mozart dühödten szoritja össze ökleit. Schlaucher átöleli a vállánál:

— Menjen ebédelni, Mozart, ez a legokosabb.

— Jőjjön velem, Mozart ur! — szól egy másik lakáj arrogánsan, felülről lefelé, amint éppen tálcával halad el mellette.

— A nyulgerinc legjavát a tálcán hagyták. Mindjárt kaphat belőle valamit maga is.

*

A hercegérsekség óriási konyhájában még gőzöl háttérben a tűz. Egy szakács két lakájt igazít el, akik a tálcákra várnak.

Az előtérben hosszú terített asztal a személyzet részére. Az alsó végén cselédek és szolgák ülnek. A felső végén lakájok, szobalányok és szakácsok, zenészek és inasok.

A hercegérsek kutyáit is épp most vezetik föl etetésre.

A szakácsinas levest oszt, tréfálkozva a lányokkal.

A főszakács és az inas ép' most ülnek le, durván eltolják maguk mellől a többieket és méltóságteljesen dugják be szalvétájukat gallérjuk mögé. Magasan a többi szolganépség felett állóknak érzik magukat.

Egy fiatal szolga, aki kujonkodva szomszédnője háta mögé bujt, énekli:

Elhagyom a lányt én, aki nem szeret.

Lelek még más várost s lányt is ezeret.

Mások többhangúan zümmögve belevágnak a népdalba.

Mozart jön Schlaucherrel. Előttük a lakáj a nyulgerinccel.

— Adjátok át Mozart ur helyét!

— A zenészek azt hiszik, hogy akkor jöhetnek, amikor nekik tesszik — szól fölényesen az inas.

— Teljesen kiszámíthatatlan csöcselék! — véli a szakács.

Az inas és a szakács elhuzódnak egymástól. Schlaucher és Mozart közéjük ülnek.

A vidám szakácsinas levest kínál Mozartnak:

— Nem kell! — Utasítja el Mozart komoran, maga elé meredve.

A lakáj jön a nyulgerinccel.

— Itt van Mozart ur, még maradt magának valami a nyulgerincből.

— Nem kell!

— De ez nem a konyháról van Mozart ur! Ez a tálcáról van. Az már csak jó lehet, ha Kaunitz gróf a felét megette. Az urak értenek ehhez.

— Jobban, mint ön, zenemester ur! Erre mérget vehet! — szól bele az inas gunyosan, megvetően.

És a szakács nyersen nevet.

— Mozart azt hiszi, hogy ő valami jobb fajta, mert ő az uraságok fiúját, én pedig csak a száját szolgálom ki, — mondja. — De hol van megírva, hogy a fiú az valami jobbféle?

Általános, durva nevetés. Mozart összeharapja fogait és lehajtja fejét. Schlaucher aggodalommal szemléli oldalról.

Erre jön a csinos szakácsinas a tányérjával:

— Ide nézzen, koncertmester ur! Ez a torta egyenesen az ember szemébe nevet! Ugy-e? Ezt bizony nem az uraságok gyomrába szántam, ott bent! A szívem szakadna meg, ha ezt nem a mi Mozartunk kapná.

Mozart mosolyog: — Köszönöm, kedves barátom.

Megízleli a tortát, elmosolyodik s pillanatnyilag úgy látszik, hogy elfelejtette a gondját. Mialatt eszik, egyik kezével zongorázik az asztalon. Azután elkezd máris megelégedetten a népdalt zümmögni:

Elhagyom a lányt én, akit nem szeret.

Lelek még más várost s lányt is ezeret.

Hirtelen egy szolga szól be a konyhába:

— Mozart ur azonnal menjen őfőméltóságához.

Mozart összeráncolja homlokát és felemelkedik: — Mit jelent sen ez?!

— Csak hidegvér, kedves Mozart! — sugja neki Schlaucher. Azután feláll és Mozart után megy.

— Mindjárt kitör a botrány, — kacsint a szakács utána.

— Legfőbb ideje, — véli az inas. — S még ez a Schlaucher protezsálja, mert az apja barátja. Őfőméltósága meg tudja mindjárt, hogy miféle emberek eszik kegyelméből a kenyerét.

*

Mozart egy folyosón halad keresztül. Fejét lehuzza a gond. A nyugtalanságtól és feszültségtől melle zihál.

— Mozart! — szól egy suttogó hang.

Mozart megáll, Schlaucher beéri.

— Kedves Mozart! — szól a lakáj halkán, miközben továbbmennek. — Figyelmeztetem, legyen óvatos. Őfőméltósága ma különösen ingerült. Azt mondják, hogy magát a trónörökös meghívja a laxenburgi kastélyba, a hercegérseket pedig nem.

— Látja, látja! — tör ki Mozartból. — Hát elutazhatom most, amikor alkalmam lehet a trónörökös előtt játszani.

— Egy koncert még nem biztos állás, kedves Mozart, azt tudja ön. Miből akar hát élni, ha salzburgi állását a hercegérseknél elveszti?

— Komponálhatok, adhatok koncerteket! Sikerem van! — heveskedik Mozart, mint valami gyermek.

— Maga tudja, milyen bizonytalan ez... Minden muzsikusz biztos állást keres.

— Én sokat tudok dolgozni és nincs sokra szükségem. Keveset eszem, nem iszom...

— De nem szeretne egyszer megházasodni, nem szeretne családot?

Mozart hallgat és lehajtja a fejét.

— Kérem, kedves Mozart, legyen óvatos.

Mindaketten megérkeznek a bejárat elé.

Mozart bátortalanul még mélyebbre hajtja fejét.

— Eljen azzal a kifogással — sugja feléje Schlaucher — hogy a delizsánsz már foglalt.

És Mozart után néz, szomorúan, aggodalmasan, amikor az a bejárat függönye mögött eltűnik. Azután egész közel lép a függönyhöz és hallgatózik.

*

A hercegérsek egy trónszerű, aranycsipkézettű nagy karosszékekben ül. Arco gróf mellette áll. Mozart ép' mélyen meghajlik.

A hercegérsek összeszorított ajakkal fixirozza Mozartot és szünet után kérdi:

— Mikor utazik?

Meghajolva és alázatosan válaszol Mozart: — Holnapután akartam utazni, de a postakocsi már foglalt.

— Az a tanácsom — szól Colloredo szurós tekintettel — hogy utazzon el még ma éjszaka, különben megírom Salzburchba, szüntessék be a fizetését.

— A legalázatosabban kérem, főméltóságodat... csak pár napot méltóztassék... — könyörög Mozart alázatosan és gyermekesen, köny-

nyekkel a hangjában. — Most úgy sincs szükség rám Salzburgban!

— Azt majd én magam ítélem meg, hol van szükség a koncert-mesteremre.

Mozart leverten hajtja le a fejét.

Szünet. Colloredo némán nézi Mozartot. A hideg föleny álarca mögül lassan forró, nagy szenvedély izzik elő.

— Hallgassa meg, — kezdi halkán. — Mindenekelőtt önmagának szükséges Salzburgban! Bemocskolja és tönkreteszi nagy talentumát, amivel Isten megajándékozta, ebben a frivol és plebejus fővárosban. Salzburg csendes magányában összeszedheti lelkét és felemelkedhet a magasságokba, ahonnan zsenije alá szállott!

Mozart ezekre a meleg szavakra meglepetten üti fel a fejét.

Ha főmagasságod annyira becsüli a muzsikámat, — szól új reménységgel — akkor főmagasságod részesíthet abban a kegyben...

Colloredot mintha felrántották volna, felemelkedik.

— Sohasem fogom legnemesebb instrumentumomat másoknak átengedni — szól fokozott izgalommal. — Kinek a szelleme szólaljon meg ennek az arany hárfának a hangjaiban? A polgári fűszeresek és az udvari táncos gavallérok szelleme? Égő tűzét Isten az én mellembe helyezte! Az én kezembe adta a hárfát...

Mozart (nagyon egyszerűen): — De én nem vagyok instrumentum, főméltósága, melyen mások játszanak. Az én szívem az, ami megcsendül.

Colloredo Mozart felé megy — Mozart! — szól fájdalmasan meggyőző hangon — mi lett volna a szobrász Michelangelo a nagy pápa, II. Gyula nélkül, aki az ura volt. Még a próféták is felülről kapták a tüzes nyelvet, Mozart. Válasszon a föld és az ég között!

Mozart a hercegérsek fanatikus tekintete és hangja elől hátralép: — Én — dadog zavartan — imádkozom Istenhez, de... de... én szeretem a földet.

Colloredo tüstént bezárkózik és hűvös: — Fiatal és ostoba és nem ismeri sajátmagát s ezért engedelmeskedni tartozik. A legelső postakocsival utazik.

És fölényesen hátatfordít Mozartnak.

Mozart, mint valami ütéstől találva, összerezzen. Magasra veti a fejét, de azért uralkodik magán és fojtottan mondja:

— Főméltósága... Nem utazom!

Erre Colloredo hevesen hátra fordul:

— Mit? Engedetlen kölyök! Rongy! Engem senki sem szolgál oly rosszul, mint ez!

Most azonban a kicsi Mozart kiegyenesedik és a hercegérsek szemei közé néz:

— Nem tudtam, hogy inas vagyok — szól még önmagát uraló nyugalommal.

— Mit?! — közeledik feléje a hercegérsek fenyegetően. — Az új párizsi eszmékkal jön? Odébb innen nyomorult kölyök, — rikácsolja.

Mozart hátraveti a fejét. A szemei égnek: — Magasságod tehát nincs meglegedve velem?

— Mit? — A hercegérsek remegő kezével felemeli a botját. — Fenyeged? Romlott kölyök! Ki innen! Egy ilyen nyomorult csirkefogóhoz semmi közöm.

— S nekem sem önhöz! — cseng Mozart válasza, tartózkodóan, de büszkén és keményen. Élesen megfordul és anélkül, hogy meghajolna, távozik.

A hercegérsek magánkívül mered utána.

— De hisz ez... ez... szabadkőműves!

— Volteriánus! — helyesel Arco. — Ateista.

A hercegérsek, mint aki össze akarja szedni magát, eltakarja szemét: — Arco... próbálja meg még egyszer a fickóval beszélni.

— Nem lesz nehéz rábeszélni — mosolyog a gróf.

Mozart és Schlaucher együtt ülnek az előszoba egyik sarkában. Az öreg inas aggodalmaskodón csóválja ősz fejét.

— Idős apjáért aggódok — suttogja a maga lassu, szomoru módján. — Mint inasok, együtt szolgáltunk még Thurn grófnál. Mindig hűséges, alázatos szolga volt.

— Az ő becsületéről is szó van, ha engem gyaláznak — dohog Mozart.

— De az apja maga miatt adósságokat csinált — szól Schlaucher aggodalmasan — amiket a fizetéséből nem tud törleszteni. A hatvanéves derék embernek még órákat kell adnia és a testvérének is.

— Majd küldök neki pénzt. Fogok keresni. Csak szabad legyenek! Szabad! Szabad! — És megragadja Schlaucher karját.

A vén ember gyászosan csóválja fejét:

— Szabad?... Szabad?... Ez — egyedüliséget és elhagyatottságot jelent. Ah, ha egyedül van a világon, az apja nélkül és biztos kenyér nélkül, ah... ah... Maga vak, ha elbujik a muzsikájában és nem tud gondoskodni magáról és kereset után nézni... Pszt!

Felugrik. Az ajtóban megjelent Arco gróf.

Mozart is felemelkedik. De nem gyorsan. Schlaucher meghajlik mélyen. Mozart nem.

A gróf mosolyogva közeledik: — Nos, Mozart fiatalur? Megnyugodott már kissé művésztemperamentuma? Jöjjön, csevegjünk egy kicsit. — A gróf leül: — Foglaljon helyet Mozart ur.

Schlaucher meghajol és kimegy a szobából.

Mozart azonban mereven állva marad a gróf előtt és hidegen szól: — Kérem a gróf urat adja át főméltóságának elbocsátásom kérését.

— Foglaljon helyet, kedves Mozart, — mosolyog Arco. — Miért oly viharos? Mint állás nélküli művész akarja a világot körülkoldulni koncertekkel? Maga, Mozart nem ismeri az életet.

Mozart: Ha ennek koldulás a neve, gróf ur, akkor inkább elme-
gyek koldulni, minthogy ilyen urat szolgáljak.

Arco: Nagyon büszke maga.

Mozart: Igen, gróf ur. Én ember vagyok!

Arco: Azt hiszi, nekem nem kell gyakran kemény szavakat lenyel-
nem?

Mozart: Bizonyára megvannak az okai, amiért túri.

Arco: Hm... hm... De én mégis nemes vagyok!

Mozart: A szív teszi nemessé az embert. Ha én nem is vagyok gróf, mégis talán több a becsület bennem, mint egynémely grófban.

Arco gróf nyel egyet és felemelkedik. Már csak erővel uralkodik magán.

— Egy különbséget azonban Arco gróf és Mozart között mégis megenged?! —

— Igen. Ezt: Hogy Arco grófnak szüksége van a hercegérsekre, Mozartnak azonban nem.

— Ki innen! — ordít most Arco gróf. — Ki innen te, csirkefogó!

És az óriási Arco megragadja a kis, csenevész Mozartot a vállán, az ajtóhoz vorszolja és brutálisan hátbarugja, úgy hogy Mozart az ajtón át legurul a lépcsőn.

Alul egy kis ideig kábultan fekvé marad. Ekkor jön Schlaucher futva és a lábára segíti: — Mozart!

Mozart magához tér és ki akarja szakítani magát a karjai közül.

— Gazember! — ordít, vadul maga körül csapkodva. — Disznó kutya! Engedj! Vissza akarom adni neki a rugást.

— De ez lehetetlen, kedves Mozart! — csillapítja Schlaucher s nagy erőfeszítéssel tovatuszkolja: — Hisz ez a gróf úr!

— Gróf vagy háziszolga! Disznó kutya, ha engem megsért!

Mozart tombol és sir a haragtól.

— Meg akarom ölni! Leütöm!

— Szegény gyermek! — sóhajt Schlaucher.

Fent az ajtóban megjelenik a gróf. Óriás, hatalmas kard az oldalán.

Lent erőszakkal távolítják el Mozartot.

(Befejezés a következő számban.)

AZ IDŐÉRZÉKELEÉS KÉRDÉSE

Irtá: LACZKÓ DÉNES

Az idő problémája egyre izgatja a tudósokat. Az állatoknak nincsen időfogalmuk; az idő szemlélete az emberállat „luxusa”, mert hiszen nagyon jól el tudjuk képzelni, hogy a szemléletek és aktusok kövessék egymást eszméletünkben, anélkül, hogy ezért magáról az egy-másra következőről is képzzel kelljen binnunk.

A „lélektani időről” sokat irtak, de olyan jeles pszichológus is, mint Piéron, kénytelen elismerni, miszerint valamely idő-távolságot (intervallumot) legfeljebb úgy tudunk „megfogni”, mint ahogy a forrás vizsugara alá tartott kezünkben bizonyos mennyiségű vizet, amely ott meg nem marad.

Az időérzékelés sok feltételhez van kötve. *Revanult d'Allones* egyik betegénél a belső érzékenység és az időérzék egyszerre tűntek el. Ebből arra lehetne következtetni, hogy az időérzékelés a *sensibilité interne* (a belső érzékelés)-hez van kötve. Eldöntetlen kérdés, vajjon tényleg így van-e? Mások, mint *Bergson*, az időt a lelki állapotokból vezetik le: az idő lenne így valamennyi lelki jelenség leglénnyege, az eszmélések egymásbaolvadása, keletkezésük módja.

Már most milyen feltételek teszik lehetővé az időérzékelést? Bizonyos, hogy nem mindenki képes a misztikusoknak olyan kedves idő-extázis elérésére: *das ewige Nu* csak egyesek kiváltsága marad. Köznapi időfogalmunk is hosszas tanulás eredménye csak, amire ritkán gondolunk. A gyermek időérzéke ugyanis jóval később fejlődik ki, mint teszem azt térérzéke. Ezt az *életkor és időérzékelés* közötti összefüggést a lélekbuvárok és pedagógusok már régen ismerik; nem a kiváló *Leconte du Noüy*-ra vártak, akinek *Le Temps et la Vie* (Paris, Gallimard, 1936) c. művét Geröly Kálmán ismertette 1938 júniusi számunkban.

Régóta ismeretes is, hogy a különböző kábitószeres is megváltoz-

tatják időtudatunkat; az idő kinyúlik, meghosszabbodik, idő-infláció következik be. *Moreau de Tours* írta le elsőnek ezt a jelenséget a hasis-élvezés hatásai között; azóta se-szeri, se-száma az erről a kérdéstről írott tanulmányoknak. Főleg a meszkalin-mámor állapotaival foglalkoztak igen behatóan a legutóbbi években. Minden mámorban, orgazmusban és extázisban leomlanak az idő kategóriái; gyakran a különböző lelki bajokban megjelenő elszemélytelenedés (deperszonalizáció) folyamataiban is.

Minden állatfaj másképp érzékeli az időt: „egy nap huszonnégy óra, ennyit ére”, írja *Csokonai*. De az egynap-életű kérésznek többet ér, mint a többszáz évig is eléelő elefántnak! Más az időérzékelés, aszerint milyen állatfaj egyede érzékeli; ezen a species-időn belül azután minden élőlénynek megvan a maga *egyéni ideje* (*temps d'espèce, temps d'individu.*)

Tavaly hunyt el, még egészen fiatalon, *Marcel Francois*, a párizsi *Institut de Psychologie* tehetséges demonstrátora, akinek valaha tanítványa voltam. *Francois* megvizsgálta a test belső hőmérsékletének a befolyását idő-érzékelésükre. Diatermiás eljárással meggyorsította belső vegyi elváltozását kísérleti alanyainak, ugyanakkor pedig felszólította őket, üssenek le percenként háromszor egy Morse-kulcsot; de a „perc” tartamának megítélését időérzékelésükre bízta. Nos, a körülbelül hattized fokkal emelkedett belső hőmérséklet mellett az időfolyamat érzékelése — meggyorsult! Végeredményben tehát időérzékelésünk alapja: kémiai! Miután pedig az ötvenéves ember elhasznált energiáinak pótlása négyszerannyi ideig tart, mint a tízéves gyermeké, minden úgy folyik le, mintha a csillagászati idő négyszer olyan gyorsan folynék le az ötvenesztendős embernél, mint a tízéves gyermeknél. (*Lecomte de Noüy*). Az idő múlása úgy íródik az emberi szervezetbe, mint ahogy az autó kilométerszámlálója jelzi a befutott kilométereket vagy ahogy az évgyűrű a fa életének mulását.

Igen ám, de ha az *egyéni idő-egyenlet* változik a korról s a kor belső kémiai folyamataival, akkor teljesen jogos felvetni azt a kérdést is, amellyel tudtommal *Lecomte de Noüy* nem foglalkozott: nem különbözik-e a férfi időérzékelése a nőétől? Persze ez nem éppen a biológiai kutatás körébe vágó kérdés; érthető, hogy inkább a lélekbúvárok foglalkoztak és foglalkoznak vele. *MacDougall* már a század elején rámutatott arra, hogy a nemi különbség kihat az időérzékelésre. Szerinte a nőben inkább megvan a hajlandóság, hogy az idő folyását túlbecsülje, mint a férfiben. A férfi inkább aláértékeli az időt. Ugyanerre az eredményre jutott *Yerkes és Urban* (*Time Estimation in its Relation to Sex, Age and Physiological Rythmus, 1906*), különösen a rövid időtartamok megítélését vizsgálva. Mai amerikai lélek-búvárok is nagy érdeklődést mutatnak az idő-becslés nemi jelleghez való kötésének lehetőségével. Az eredmények azonban még egyáltalán nem véglegesek. *Robert Axel* (*Archives of Psychology, 74. szám*) megállapította, hogy az időérzékelés megváltozik az egyes nemeknél a szerint, hogy mivel foglalkoznak akkor, amikor egy-egy időfolyamat becslésére szólnak fel őket. A férfiak például valamennyi „időtöltés” mellett alábecsülték az idő múlását, míg a nők túlbecsülték akkor, amikor egy billentyűt vertek (*tapping test*) vagy amikor bizonyos dolgokat ki kellett húzniok egy szövegből. Ezzel szemben alábecsülték az időt, amikor számsorozatokot egészítették ki velük vagy analóg fogalmakat kellett találniok bizonyos szavakhoz. De még ekkor sem volt az „alábecslés” olyan mértékű, mint a férfiaknál.

Az időbecslés és a nemhez-tartozás korrelációi így még távolról sincsenek véglegesen tisztázva. Félő, hogy Amerikában az újságírók megtudják, milyen eredményre jutottak a kutatók, és ennek alapján ezentul csak a férfiaknak lesz szabad elkészniük a randevúról, a nőknek soha!...

FEKETE FERENC: KÉT VERS

MIGRÉN

Szörnyűség! Nincs semmi baja!
 A szakácsnőt már összeszidta délben,
 a favágónak levont a munkabérből,
 a pereces gyerek fülét megcibálta,
 a férjével elveszekedett
 hogy nem gondozza kellőképpen őt
 — de mindhiába! Még sincs semmise!
 Tegnap mégis történt valami:
 selyempincsije lábát törte el
 és állatorvoshoz rohanhatott vele,
 tegnapelőtt kész volt az új bundája,
 azelőtt meg tea-estéje volt.
 De ma? Mivel töltse el ma az idejét?
 mit e rossz szabó: a teremtés
 úgy mént rá, mint tulbó pongyolát,
 mit tegyen, hogy érezze fontosságát,
 ó, szörnyűség! Mi legyen a baja?
 Mit szólnak a kedves barátnői,
 ha megtudják, mily üres napja volt,
 még azt hiszik, erre nem telik.
 Ezt nem hagyhatja mégsem annyiban.
 Jár-ke. Töpreng. A festék oldad arcán,
 gond redőzi vékony homlokát,
 keze hajába markol, szétzilálja
 és sírva veti le ágyára magát.
 Toporzékol. Csenget. Tagjai rángatóznak,
 orvosért küldi az ijedt szobalányt
 s míg megjön cigarettára gyújt
 fanyar mosollyal, mint ki bosszút állt.

URILANY

Négy uccai ruhája van, két
 karórája, selyempincsije három.
 Tartózkodó, csak ennyi látszik
 kívülről belőle, de tudja
 nehéz, gondtelt műsorát az

egész város. Tudják róla, mily szörnyű
gondokat okoznak szabónői,
a kelmevásárlás és a pincsikölykök.
Egyébként ezt ő is elmeséli.
Beszélni szokott még barátnőiről,
a tengerpartról, hova nyaralni vitték,
és mozidarabokról fölötte sokat.
Műveltsége nagy: Minden új könyv
cimét ismeri, tud tenniszezni,
husz szót tud németül.
Van hozománya és sirógörcsei.
Tudják még róla, milyen jó lelke van:
az ujság is megírta: tavaly előtt
kétszer, az idén háromszor állt
tizenegytől egyig az urna előtt
szegény gyerekek számára gyűjteni.
Ítélete gyors és cáfolhatatlan:
bankhivatalnoknak biccentve köszön
vissza, igazgatónak mosollyal, gyakornoknak
és koldusnak sehogy.
Fölötte erényes: az uccán szemlesütve jár,
a ficánkolást, kihívást megveti
és mindig eltakarja arcát,
álmában, ha férfi öleli.

M A R I K A

Írta: HOLLÓS KORVIN LAJOS

Marika akkor már többnyire lenn is aludt a doktoréknál. Ha egy-kétszer történt hetenként, hogy visszakerült az anyjához, a hatodik emeleti vicelakásba, a padlás és a mosókonyha közé, hol még tavaly úgy kalandozott a tetőgerendák alatt s a kiforrázott ruhák gőzében, mint királyleány elvarázsolt birodalmában. Mégis e szépségeknél szebb volt Katona doktoréknál a második emelet kettőben, ahol olyan ünnepien ragyogó tisztaság volt, mintha minden nap vasárnap lenne s ahol ruganyos sezlonon lehetett aludni, ami sokkal jobb volt, mint a gödrös szalmazsák a vaságyban. De nem is lehetne a jóknak felét sem felsorolni, a finom ebédektől és a befőttcs, lekvároskenyeres uzsonnáktól a játékokig, amik között a doktorék mosolygós, becéző beszéde is sokkal szebb volt, mint a mosónők és ruhateregető cselédek hangos és mérges barátkozása. Mert a mamája ugye nagyon beszélt vele, az mindig csak a lépcsőket sikálta vagy a rezeket és az ablakokat pucolta s csak azóta mondott olykor jó szavakat, mióta a doktorék szemet vetettek rá.

Ez úgy történt, hogy tavaly előtt a mamája éppen a másodikon sikálta a gangot, ő meg ült a lépcsőn s azt nézte, mint lesz egyre feketébb a víz a vederben a surlórongytól, mikor arra jött a Katona doktorné nagysága és azt mondta:

— Ó de gyönyörű ez a gyerek! Csak nem a magáé, Kuczoráné?

— De az enyim, kezitsókolom, — felelte a mamája s tán akkor látta először mosolyogni, ahogy fölegyenesedett s mintha a verejtékével a ráncot is eltörölte volna a szája mellől.

— Hogy került magához ez a nagy fekete szem és ez az aranyhaj?...

Kuczoráné szélesre húzta a száját és ránézett, bizonytalanul, mint-ha most kezdené kutatni rajta azt, amiről a doktorné beszélt. Nem felelt, mert mit is felelhetne egy szegény asszony eféle finom beszédre.

— Hogy hívnak? — kérdezte a szép jószagú néni és lehajolt hozzá, de ő hirtelen elfelejtette a nevét s hogy hat éves lesz, azt is a mamája mondta meg helyette. Azt sem tudta megmondani, hogy szeretnie a csokoládét, mert eddig még nem kóstolta meg, csak hallotta, hogy léteznek. De a doktorné kézenfogta és bevitte a nagy hűvös lakásba, ahol nemcsak csokoládét kapott, hanem kék szalagot is a hajába és a doktornéni úgy búcsúzott el tőle, hogy: gyere el máskor is!

Hát így kezdődött a dolog és úgy folytatódott, hogy Marika egyre sűrűbben járt le a második emeletre, ahol lassanként Katona ügyvéd bácsival is megbarátkozott, ki irodaidő után néha óraszám eljátszott vele a szőnyegen s később, hogy iskolába került, szép iskolásruhát és fehér kötényt vett neki. Ekkora lehetne már nekünk is, — mondta egyszer, de nem folytatta, mert a doktornéni arca elkomorodott. Később már Margit néninek és Pista bácsinak kellett szólitania őket és Pista bácsival még Margit néninél is jobb volt játszani, mert bácsiban ilyen jót még nem ismert. Mindössze a házmestert ismerte addig, aki csak Ilonának hívta a mamáját és egyszer azt mondta: Hallja-e, mit Kuczoránézteti magát? Kuczora Ilona maga, nem né! A fattyu attól még nem lesz törvényes!... Neki meg mindig csak azt mondta: Ne lábatlankodj itt folyton!

Akkor meg is kérdezte Julist a harmadik emelet tizennégyből, ruhaleszedés közben, hogy mindez mit jelentett, de Julis nem tudta megmagyarázni, csak azt mondta, hogy neki nincs papája és hogy a mamája nem is asszony, csak lány. Azt tudta, hogy nincs papája, de hogy a mamája nem asszony, ezt nem tudta felérteni, csak annyit érzett meg, hogy valami másképp van náluk, mint másoknál és hogy ez nem lehet jó így, azt már abból is érezni lehetett, ahogyan a Julis beszélt róla. A mamájától is megkérdezte akkor, hogy miért nincs neki papája, de ő csak úgy felelt: mert elvitte az ördög, — pedig később a Pista bácsi megmagyarázta, hogy ördög nem is létezik. De ezenkívül még sok mindent magyarázott Pista bácsi játék közben, olyan különös, új dolgokat, amiket még a mamája sem tudott megérteni, ha elmesélte neki. Csak bólintott és egyre azt mondta: viseld jól magad a nagyságáéknál! Egyszer tévedésből mamusnak szólitotta Margit nénit, mingyárt ki is javította magát, de Margit néni nem hogy haragudott érte, hanem úgy megörült neki, hogy össze-vissza csókolta.

Mikor az elsőt kijárta és hazahozta a bizonyítványt, nagy hajasbabát vett neki Pista bácsi és magukkal vitték falura, ahol sokan azt hitték, hogy Pista bácsiék kislánya. Ez akkor, nem tudta miért, nagyon jól esett neki. Hazafelé a vonaton azt kérdezte Pista bácsi, hogy szeretne-e a gyerekek lenni. Nem tudta, hogyan lehet ez, de rögtön ráfelelte, hogy igen, nemcsak mert Pista bácsiéknál jobb volt, mint otthon, hanem magáért Pista bácsiért is, aki neki papája lenne, ha így volna. Pista bácsi akkor sokáig gondolkozott és németül beszélt Margit néni-vel, aki folyton kinézett az ablakon, de Marika látta, hogy könnyes a szeme.

Hazaérkezve elmesélte a mamájának, amit Pista bácsi mondott, kicsit büszkélkedve, hogy ebből is láthassa, milyen jól viselte magát. Csak mikor megmondta, hogy igennel felelt, érzett valami olyat, hogy talán nem is lett volna szabad elmesélni ezt, mert csunyaság. De Kuczoráné felsóhajtott és mingyárt elmondta a dolgot Tótnénak, aki éppen öblögetett. No még milyen szerencsével jár a végén, — álmélkodott a Tótné, — tán örökbe is fogadják. Csak aztán magára is gondújon!

— Hát bizony, nem volna az kicsiség, — felelte Kuczoráné, — hogy mekkorát könnyülne az életem!... S már mindenfélét beszéltek, hogy még öregségében is milyen jó lenne ez Kuczoránénak. Marika csak akkor fogta fel, hogy mit is jelentene a dolog, mikor Tótné a maga gyerekeit a Svarcék gyerekeihez hasonlította, merthogy éppen a Svarcék ruháját mosta és azt kérdezte, milyen lenne inkább, olyan-e mint a Svarc-gyerekek vagy amilyen az övé. S hogy a mamája is csak örült neki, nemhogy elszomorodott volna, úgy érezte, hogy ez igazán nagy szerencse lehet. Attól fogva már egy kicsit úgy ment Katonáékhoz, mintha haza menne s az igazán is több szeretetet mutatott irántuk, mert a mamája biztatta rá. Akkor napokig ott ólálkodott Kuczoráné a Katonáék konyháján, segített a Teréznek kéretlenül, várta, hogy mikor szólítja meg a nagysága, de az nem szólt, mintha már nem is gondoltak volna a dologra. Csak karácsony felé, mikor Marika már régén a másodikat járta, említette meg a konyhában a doktorné: — Mit szólna hozzá Kuczoráné, ha örökbe fogadnánk a Marikát?... Kuczoránénak kipottyantak a könnyei és kezét csókolt a nagyságának, amivel azt akarta mondani, hogy nagyon fájna neki elveszteni Marikát, de nagy jótéteménynek is tartaná, ha a lányából kisasszonyt nevelnének, őt pedig megszabadítanák egy gondtól. Katonáné egész megindultan ment be a szobába. — Most már végkép lesz valami a dologból, — mesélte Kuczoráné a Julisnak, — merthogy már nekem is szólt a nagysága.

Egyszer délben, hogy hazajött az iskolából, Marika nagy izgalomban találta a doktorékat. Margit néni nem csókolt meg, de még Pista bácsi is elfelejtett visszaköszönni, mind a ketten egyszerre beszéltek s hogy belépett, átmentek a másik szobába. Onnan hallotta át Marika a Pista bácsi hangját:

— Margit, de ez szinte lehetetlen. Kilenc év után...

— De ha mondom, — kacagta Margit néni s mingyárt ebéd után elsiettek mindketten hazulról s Teréz azt mondta, orvoshoz mentek. Mikor visszajöttek, mindketten pirosak és jókedvűek voltak és nagyon szerették egymást és Marikát és mindenkit. Marika nem tudta mire vélni a nagy örömet és Kuczoráné hiába várta, mikor fogadják már örökbe a kislányt. Pedig ott settenkedett még folyton a konyhán s akkor is ott volt, mikor Margit néni elájult és úgy kellett bevinni őt a sezlónra. Marikának nem volt szabad bemennie, de mikor Kuczoráné kijött, gyorsan pislogott a szeme s csak kézenfogta őt és vitte fel a hatodikra. Ott leült az ágyra, kezére támasztotta fejét és csak nézte a Marikát szomorú, kifejezéstelen szemmel s a szája körül egészen elmélyült a két ránc.

Sok minden változott meg attól fogva. Kuczoráné nem ment be többé Katonáékhoz, Margit néni mintha nem szerette volna Marikát úgy, mint azelőtt s Pista bácsi már nem játszott vele soha. Az örökbefogadásról senki sem beszélt többé és húsvétra nem kapott új ruhát, mint tavaly, pedig jó bizonyítványt hozott. Margit néni egyre hízott, formátlanul kövér lett és mindenképpen megváltozott. Marika senki más-

tól nem merte megkérdezni e különös változások okát, csak a Julistól, hát egy délután leszökött a Svarcék konyhájába, mikor Julis mosogattott és egyedül volt. Julis mingyárt meg is mondta, hogy mitől van mindez, attól, hogy a Margit néninek gyereke fog születni s azt is megmondta, hogy hol van a gyerek most.

Akkor Marika nem is ment vissza Katonáékhoz, hanem felment a hatodikra és leült az ágyra, mint multkoriban a mamája és sokat törte a fejét ezeken az érthetetlen dolgokon, amikből mindössze annyit sejtett, hogy ő már nem kell a Margit néniéknek, mert hiszen lesz saját gyerekiük.

Már alig egy-kétszer aludt lenni a másodikon s délután is inkább a mosókonyhában játszott, pedig nem mondtak neki semmi rosszat. Igaz, hogy nem is hívták, ha elmaradt, mint azelőtt. De nem tudott már visszaszokni a hatodik emelet sivárságához a gyönyörű évek után s egy délután, hogy a mamája, ki maga is mérges volt mostanában, megcibálta a haját, sirva szaladt le Katonáékhoz. Mikor benyitott a szobába, Margit néni aludt éppen, a hátán feküdt és a hasa úgy domborult ki belőle, mint egy hegy. Csúnya és ijesztő volt a Margit néni hasa és Marika még jobban sirva fakadt tőle. Azután odaszaladt és maga sem tudta miért, mint ahogy az ágyba szokott, úgy ugrott rá a nagy hasra. Margit néni nagyot sikoltott, akkorát, hogy Pista bácsi és a Teréz mingyárt beszaladt és a doktornak is telefonáltak, őt pedig hazaküldték.

Négy napig nem is mert lemenni hozzájuk. Akkor mégis besomfordált a Katonáék konyhájába, ahol Teréz vizet forralt és sirt. Azt mondta, hogy Margit néninek halott gyereke született. Kicsit ő is megijedt, de azután nagy örömet érzett, mert hiszen akkor mégis csak ő marad meg Margit néniék gyerekének. Már be is futott a szobába, de Pista bácsi elébe lépett a háló ajtaja előtt, szó nélkül kézenfogta és vitte... a konyha helyett az előszobaajtóhoz, ahol kiengedte.

— Most menj szépen haza, — mondta csendesen és bezárta mögötte az ajtót.

NAGYEMBER TENYÉSZTÉS — FENNTARTÁSSAL. „A szövetek tanulmányozásából tudjuk, hogy a végnélküli szaporodás a test csaknem minden sejtjének jellemző sajátysága, lehetséges tehát valamely lény teljes elhalását megakadályozni a szervezetéből kivett sejtek mesterséges fejlesztésével és szaporításával. Egy ilyen műtét haszna kétségtelenül közepes eredményekhez vezetne azonban, mert a fennmaradó sejtekből lehetetlen lenne a lényt teljes valójában életre hívni. Viszont ha az ivarsejteket hasonló módon fenn tudnánk tartani, újra teremthetnénk bármely lényt, bármennyi idővel halála után. Müller biológus élénken hangoztatja, hogy a jövő társadalma számára a nagy emberek ivarsejtjeinek kultúrája mályen előnyt jelentene mesterséges megtermékenyítés céljából. Javasolja egyébként, hogy ezzel a megtermékenyítéssel jó lesz legalább negyedszázadot várni a sejt tulajdonosának halála után, hogy meggátolják az olyan nagy emberek széleskörű leszármazását, akik Paul Valéry szerint, miután előbb emberként meghaltak, meghalnak mint nagyok is“. (Jean Rostand)

KULTURKRÓNIKA

KAUTSKY KÁROLY

Kautsky 1854 október 16-án született Prágában egy cseh-német házaspár első gyermekeként. Az apja volt cseh, minek következtében annak tekintették őt is, a középiskolában és az egyetemen túrnie kellett osztrák és német társainak a cseheknek „kijáró” megalázó támadásait. Még középiskolás fiatal diák, amikor a husziták mintájára kirobbanó cseh forradalomról, a Habsburgok elűzéséről és a szabad cseh köztársaság kikiáltásáról álmodozik. 1871-ben a francia forradalmárokért és a kommünért lelkesedik. A kommün a szociálizmusra tereli figyelmét, szociálista könyveket olvas, tanul, és 1875 januárjában belép az épp akkor megalakuló osztrák szociáldemokrata pártba. 1882 őszén megalapítja a *Neue Zeit* című tudományos folyóiratot, amely évtizedeken keresztül megtartja vezető helyét. Az egész világ szociálista vezetői — mondhatjuk — ezen a folyóiraton keresztül nevelkedtek, minden ország szociálista gondolkodói e lap hasábjain fejtették ki nézeteiket úgy elméleti, mint taktikai kérdéseket illetően. Itt jelentették meg a történelmi materiálizmus hatása és szempontjai szerint megírt filozófiai, természettudományi, közgazdasági, vallási, irodalmi és művészeti kérdésekkel foglalkozó tanulmányaikat.

1883 év végén Zürichbe, majd Londonba megy, hogy régi álmát, az Engelszel való közvetlen együttműködést és tanulmányainak a British Muzeumban való folytatását megvalósítsa. Londonban jelennek meg első könyvei, melyek közül egy-kettő még ma is kézikönyvünk számítt. Így 1887-ben *Marx gazdasági tanai*, valamint *Környezet és utópia* 1888-ban, és a *Die Klassegegensätze von 1789* című könyve 1889-ben.

A németországi kivételes állapotok megszüntetése után, ami az 1890-es februári választások eredménye volt, visszatér Németországba és Stuttgartban, a *Neue Zeit* székhelyén telepedik le. Első nagyobb munkája itt az 1892-ben megjelent *Erfurti program*.

Bismarck kivételes törvényeinek bukása után új korszak kezdődik a német munkásmozgalom történetében és Kautsky életében. Megkezdődik az irányzatok közötti harc. Előbb jobb, majd baloldaltól próbálják revízió alá venni a marxizmust. Ebben a harcban a Bernstein által képviselt reformizmus (revizionizmus) ellen száll sikra. Számos vitairat mellett, amelyeket „a szociálizmusra való békés belenövés” elmélete ellen írt, a századforduló éveinek legjelentősebb munkája az 1902-ben megjelent *Szociális forradalom*.

Az 1905-ös orosz forradalom után újabb harcok következnek. Ezúttal a párt balszárnyára került vezetők — Liebknecht, Luxemburg, Ledebour és Lensch ellen, illetve az azok által képviselt elméleti felfogás ellen indít harcot. Az erre a helyzetre alkalmazott

felfogását az 1909-ben megjelent *Hatalom felé vezető ut* fejezi ki.

A XX. század első évtizedében jelennek meg történelmi és tudományos művei. (*A kerszténység eredete, Marx Károly történelmi jelentősége, Az etika és a materialisztikus történetfelfogás*). A *Vorläufer des neueren Sozialismus* három kötetében a plátói és óskeresztény kommunizmustól, a középkori szektákon a német reformáción és Münzer Tamáson át Morus Tamásig a szociálizmus előfutárait mutatja be, *A család és házasság eredete, A szaporodás és fejlődés a természetben és a társadalomban* társadalom és természettudományi kutatásainak az eredményei; a *Nemzetiség és nemzetköziség* füzetében a nemzeti államról, a nemzetiségekről és a nemzetköziségről, az *Ältere und neuere Kolonialpolitik*-ban, továbbá a *Sozialismus und Kolonialpolitik* füzeteiben a gyarmati kérdésekről, a *Schippel, Brentano und die Flottenvorlage*-ban a gyarmatbirodalomhoz szükséges tengeri flotta építésével kapcsolatosan mondja el véleményét; a *Kereskedelempolitika és szociáldemokrácia* füzetében pedig azt bizonyítja, hogy az ipari fejlődés gyarmatok nélkül is lehetséges.

A világháború új helyzetet teremt. Kautsky eleinte — a hadihitelek kérdésében — a tartózkodást ajánlja, de amikor látja a kormány imperialista törekvéseit, élesen szembefordul azzal. Ebben a kérdésben több, mint egy évtizedes harag után összetalálkozik Bernsteinnal. Egyformán támadják is jobb és baloldaltól. Izolálják. Hiába minden igyekezete. 1917-ben a szakadás meggátlására, egyik oldal sem hallgat rá. Az új független szociáldemokrata párt vezetőinek többségével nem ért egyet, a régi, reformista vezetés alatt álló párt nem akarja megbocsátani a háború kitörésekor elfoglalt álláspontját. A dolgok odáig jutnak, hogy még a Neue Zeit szerkesztését is kiveszik kezéből. A III. internacionálé és a spartakusokkal szembeni ellentéte még nagyobb. Három nagyobb, erősen polemikus hangú könyvet ír az 1918-1921-es időközben a kommunizmus ellen, a Proletariátus diktatúrája, Terrorizmus és kommunizmus és A demokráciától az állami rabszolgaságig címeken. Előbb Lenin, majd Trockij támadják, ő pedig a Szovjetunióval szemben mindinkább tagadó álláspontot foglal el.

1918 novemberében kinevezik külügyminiszteri államtitkárnak, de a független szociáldemokratákkal rövidesen ő is kiválik a kormányból. Tovább dolgozik, kutat a külügyminisztérium irattárában és 1919-ben *Német dokumentumok a háború kitörésére vonatkozólag* címen 4 kötetben, majd *Hogyan tört ki a háború* címen újabb kötetben leplezte le a német diplomácia szerepét a háború kitörésében.

1919-ben ő vezeti a szociálizáló bizottság munkáját, de az antant hatalmak megakadályozzák a német kormány ilyenirányú törekvéseit. 1920-ban a georgiai menseviki kormány meghívására hosszabb tanulmányutat tesz Georgiában, majd onnan hazatérve, minthogy a Neue Zeit szerkesztését nem adják kezébe, Bécsben telepedik le és újból tudományos kutatásokba merül. 1927-ben jelenteti meg élete főművét (az 1800 oldalas *Die materialistische Ge-*

schichtsauffassung-ot), amelynek bevezetőjében a következőket mondja: „Ez a könyv egész életem munkásságának a kivonata. Megmutatja azt a módszert, amellyel egy félévszázadon keresztül dolgoztam...”

Az utolsó évtizedben újabb két nagy munkát adott ki (*Aus der Frühzeit des Marxismus; Krieg und Sozialismus.*)

Pályája értelmét csak egy nagyobb és rendszeres tanulmány mérheti le. Annyi azonban minden behatóbb megokolás nélkül is tény, „hogyan nemzedékeken keresztül hatott számos nagyértékű munkájával (Morus Tamás, Agrárkérdés stb.) s irányított helyes felismeréseivel (az 1905-ös forradalom, a revizionizmus elleni harc.) Sajátos útjának elvi átvilágítását azonban csak nagy kortársaival való (Plechanov, Mehring, Roza Luxemburg) szembeállításából lehet megadni. Egy ilyen elemzés fedi fel azután azokat az összefüggéseket, amelyek közt Kautsky kifejleszti és rendszerbe foglalja azokat az eltéréseit, amikben „tovább vitte” örökségét, a klasszikus és tudományos szociálizmust eredeti útjáról egy sajátos csapásra. Mint élete főművében ő maga mondja: „az én kiindulási pontom mégis más volt és ez felkeltette érdeklődésemet olyan jelenségek iránt, amelyekre Marx és Engels kevesebb ügyet vetettek... Ők Hegeltől indultak ki, én Darwinból. Darwinnal korábban kezdtem foglalkozni, mint Marxszal, az organizmus keletkezésével korábban mint gazdaságtannal, a fajok létért való küzdelemével korábban mint az osztályharcral”. (Die materialistische Geschichtsauffassung. 16. o.) Vagy: „Azt hiszem a közös törvényt, amelynek úgy az emberi, mint az állati és növényi fejlődés alá van vetve abban találom meg, hogy úgy a társadalmak, mint a fajok változásait a környezet változásaira kell visszavezetni. Ahol a környezet nem változik, nem változnak meg azok az organizmusok és organizációk, amelyek azt lakják. Organizmusok és organizációk új formái egy megváltozott környezethez való hozzáidomulás révén jönnek létre”. (I. m. II. 630 o.) Az a kiindulás, amit Kautsky maga jelöl meg természetesen minden vonatkozásban sajátos eltérésekre vezetett Kautsky igen széles elméleti és gyakorlati tevékenységében.

A NÉMETEK ÉS A FRANCIA GYARMATBIRODALOM. A francia lapok és folyóiratok egy idő óta riadtan írják a németek lázas afrikai tevékenységéről, amelynek célja — megállapításuk szerint — nemcsak az elvesztett gyarmatok visszaszerzése, de újak, főleg francia kézben levők, meghódítása. A német propaganda rég és tervszerűen folyik s ha alaposan megvizsgáljuk a németek által eddig gazdasági és politikai befolyásuk révén már is megszerzett fontos stratégiai pontokat, kiderül, hogy a francia gyarmatok bekerítésére vonatkozó terveket eredményesen realizálják a németek.

Németország háborús tervei közismertek. Ezekben a tervekben a kelet- és délkelet-európai államok gazdasági és politikai meghódítása mellett, — ha el is hisszük Hitler azon kijelentéseit, hogy Nyugateurópában nincs semmiféle követelése, — az elvesztett gyarmatok visszaszerzése és újak meghódítása játsza a főszerepet. Akármilyen hihet-

lennek is tűnik: a francia gyarmatok megszerzése nehezebb az angol gyarmatok megszerzésénél, mert ha háborúra kerülne a sor angol gyarmatokért, az elsősorban gyarmati háború lenne; színtere a gyarmatok és a tenger. A francia gyarmatokért folyó háború ezzel szemben európai háború lenne, európai hadszíntérrel s a gyarmati csapatok felhasználásával. A németek célja ezért: a francia gyarmatok bekerítése, a francia gyarmatok és Franciaország közötti tengeri utak ellenőrzése, hogy háború esetén elvágják Franciaországot afrikai gyarmataitól. Emlékezzünk, milyen hatalmas segítséget jelentettek az elmúlt világháború folyamán úgy nyersanyag, mint emberi erő (gyarmati hadsereg) szempontjából a francia gyarmatok. A jövő háborúban — francia katonai szakértők szerint is, — ha a németeknek sikerülne Franciaországot elvágni afrikai gyarmataitól, a magára maradt Franciaország feltétlenül vesztesként kerülne ki a háborúból.

A francia gyarmatok Madagaszkár szigetét kivéve, észak és nyugat Afrikában fekszenek. Északon francia Marokkó, Algir és Tunis, ezektől délre Francia Nyugat Afrika, majd francia egyenlítő Afrika (francia Kongó) tartozik a francia gyarmatbirodalomhoz. Francia és angol protektorátus alatt áll továbbá Togo, Kamerun s Északkelet Afrikában a francia Szomali partvidék.

Marcel Homiet a toulousei földrajzi intézet megbízásából az idén hosszú tanulmányutat tett a keletafrikai partvidéken és a négerlakta területek belsejében. Érdekes megfigyeléseiből érdemes párat megemlítenünk.

Angol Gambia a nyugatafrikai angol gyarmatbirodalom egyik kicsiny, 10.706 négyzetkilométer nagyságú területe. Fővárosa Bathurst, legfontosabb stratégiai pontja a Saint-Marie fok. Gambia kereskedelme francia befolyás, közigazgatása benszült feketék vezetése alatt áll, s jölehet angol gyarmat, katonai szervezése német. A *Luftwansa* német repülőtérsaság Atlanti Óceánon keresztül vezető útjának ugyanis itt van a repülőbázisa, amelynek személyzete kizárólag a német haditengerészet és légiflotta tisztjeiből áll. Ezek a tisztek a spanyol Kanári szigetek fővárosában, Las Palmasban székelő német parancsnokság felügyelete és irányítása alatt működnek. A német hadsereg itt székelő pilótái és műszaki emberei rendelkezésre áll két teljesen modern Dieselmotoros hidroplán, amelyeknek anyahajói az állandóan afrikai vizeken tartózkodó Wiesbaden és Ostmark hadihajók. A Wiesbaden rendeltetése a francia partok állandó figyelemmel kísérése, míg az Ostmark rendszeren Bathurst kikötőjében horgonyoz. Az Ostmark olyan villamos erőművel rendelkezik, hogy közvetlen rádióösszeköttetést tud fenntartani Berlinnel. Másrészt a Saint-Marie foknál a németek repülőteret szereltek fel s egy több emeletes házat építettek. Vajjon miért kellett a bathursti repülő bázis mellett a Saint-Marie foknál is repülőteret építeni? A valóságban u. i. a Saint-Marie foktól alig 200 km-éterre van Dakar, francia, Nyugatafrika legjelentősebb kikötője, a Dakar-Kayes-Bammako vasutvonal főállomása. Az angoloknak Bathurstban semmi hadierőjük sincs. Háború esetén nagyon könnyen megtörténhetik, hogy a partvidéken cirkáló német hajók legénysége és néhány repülőgép egy-két nap alatt megszállja Bathurstot. Ha ez megtörtént, néhány óra elegendő Dakar elpusztítására, a francia flottáknak levő petróleum tártályainak megsemmisítésére és a már említett Dakar-Kayes-Bammako vasutvonal szétrombolására sőt — ami még veszélyesebb, — elfoglalására.

A Bissagos szigetcsoport portugál Guineához tartozik és Gambia

fővárosától, Bathurstól mindössze 300 km-re fekszik. A francia nyugatafrikát francia Guineával összekötő Dakar-Konakry hajót a Bissagoszigeteken vezet keresztül. Ez a szigetcsoport már csaknem másfél évtizede német befolyás alatt áll, 4 szigetet pedig (Sega, Ruban, Bubaque és Canhabaque) a portugálok német koncessziós területnek nyilvánították. A németek először gazdaságilag hódították meg a Bissagoszigeteket, majd amikor gazdasági monopóliumot biztosítottak maguknak, stratégiai szempontjuk szerint is megszervezték.

A németek 1922-ben alapították meg a Bissagoszigeteken az *Agricola und Fabril* nyersanyagkitermelő vállalatot. Előttük az angolok dolgoztak itt, de a rossz üzletek miatt kivonták tőkéiket. A német vállalat 30 millió frank kezdőtőkével indult, 1922-1932 években újabb 100 millió frankot fektetett be. Nem tudni mennyire rentabilis az üzlet, az azonban bizonyos, hogy az ipari szervezet oly kitűnő, hogy háború esetén két nap alatt megtudják szállni az egész szigetcsoportot és néhány repülőgéppel és tengeralattjáróval el tudják pusztítani Konakryt éppen úgy, mint ahogy Gambiából széttudják rombolni Dakart. A legnagyobb üzemet Bubaque szigetén állították fel a németek a pálmából kivonandó olaj előállítására és hivatalos kimutatások szerint sikerül is évi 480 tonna pálmaolajat és 1144 tonna kókuszdiót termelni kivitelle, ami az üzem méreteihez viszonyítva hevétségesen kevés. Viszont az üzem alkalmazottainak nagyrésze volt tengerésztiiszt. A gyár mellett hatalmas villamosüzem dolgozik. Rengeteg teherautó és traktor áll rendelkezésre. A szigeten, amelynek hossza nem haladja meg a 12 km-t, 200 km-nyi kitűnő ut köti össze az összes öblöket és fokokat annak minden részével. 1923-ban a szomszédos Sega szigeten is felállítottak egy hatalmas üzem a pálmaolaj kivonására. Minthogy azonban pálmafák ezen a szigeten nincsenek, a hatalmas betonraktárakat tartályoknak használják fel. Bizonyos módszerekkel ugyanis a Bissagoszigeteken kivont pálmaolajat alkalmassá teszik Diesel motorú tengeralattjárók és repülőgépek fűtésére. A francia Guineában dolgozó 3 mezőgazdasági mérnök véleménye szerint a 14.209 hektár pálmatermő területen levő 3 millió pálmafa minimális produkciója évi 1.300 tonna pálmaolaj. Láttuk viszont, hogy évente csak 480 tonna pálmaolajat szállítanak el a szigetekről. Mit csinálnak az évi 520 tonna felesleggel és hová raktározzák el. Minden bizonnyal fűtőanyagként tartalékolják háború esetére. A szigetek közötti utat ugyanis a tengeralattjárók részére kimélyítették és szaktaddá tették, hogy az háború esetén biztos fedezék a német tengeralattjárók részére, melyek lehetetlenné tennék az ellenfél szabad közlekedését.

Libéria szabad néger köztársaság. A németek itt is a gazdasági terjeszkedés fegyvereivel szerezték meg politikai befolyásukat. A legtöbb vállalat német, jóllehet a német nemzetiségű lakos igen kevés Libériában. Még a vállalatokat is hollandok és németül beszélő, többnyire togoi vagy kameruni eredetű bennszülöttek vezetik. Sok kis kereskedelmi hajójuk van, bányákat szerelnek fel, nyersanyagot visznek ki s a koncessziók elérésére minden eszközt jónak találják. A bennszülöttek bizalmát azonban főképp azzal érték el, hogy kitűnő ismétlő fegyvereket szállítottak és adtak el Libériában. 1937 augusztusában Libéria és Németország kormányai gazdasági szerződést kötöttek. A szerződés ez év januárjában lépett életbe, az amerikai és angol kormányok tiltakozása ellenére. A szerződés nyugat Libériát a németek engedményes területévé tette. A terület egyébként rendkívül gazdag hematit-vasérctelepeket és gyémánt bányákat tartalmaz. Szakértők szerint ez a hematit még

jobb, mint a svédországi, amit a német hadiipar jelenleg használ. Az ércek kibányászására *Holland Syndicat* néven egy a Krupp-művek érdekkörébe tartozó vállalat alakult. A szerződés 130 km. hosszú vasut-vonal, modern utak és modern kikötő építését vállalja Monroviában, aminek ellenében a vállalaté az ország egy ötödét kitevő nyugati tartomány. Így a németek francia Guinea közvetlen szomszédságába kerültek. Ezenkívül katonai repülőtereket építettek Zerékorétól és a francia határtól 30 km-re fekvő Guekidon helységtől délre. Monrovia és Macente között modern stratégiai ut építését kezdték meg, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a háború kitörésekor itt is támadást indíthassanak a francia Guinea és az ugyancsak francia Elefántcsontpart ellen.

Kamerun egyrésze az angolok mandátumterülete, viszont az angolok egy idő óta nem sokat törődnek vele. Marcel Homet szerint az ültetvények bejáratánál mindenütt látható a horogkereszt. Tiko kikötővárosnak például a kapitánya és helyettesei németek. Kamerumban egyébként a fehér lakosság háromnegyed része német eredetű; a kórházak, postahivatalok, állami intézmények alkalmazottai csaknem teljes egészükben németek. Az ültetvényeken sok, szükség esetén vadászgéppé alakítható repülőgép van. Az itt dolgozó németek katonailag kiképzettek és jól fel vannak fegyverezve. Nem kétséges, hogy mi a szerepük háború esetén...

Ez azonban nem minden. A spanyol felkelők birtokában levő Kanári szigetek német tengeralattjárók menedékhelye... Francia-Marokkót spanyol-Marokkó és Rio de Oro felől fenyegeti veszély, a Baleari szigetek olaszok általi megszállása pedig az Algírral és Tunisszal folyó szabad közlekedést vágja el... Kamerunt nemcsak az angol protektorátus alatti rész német lakossága, de Francoék győzelme esetén a német flotta spanyol Guineán és Fernando Po szigetén keresztül is veszélyeztetheti. S végül: európai háború esetén a legfontosabb harctér Afrikában lesz, — írta Ludendorff tábornok egyik könyvében...

(Jordáky Lajos)

A DUNANTULI NÉMET NÉPTEST, melynek lélekszámát ma körülbelül 340.000-re teszik (a magyarországi német kisebbség teljes lélekszáma mintegy félmillió), gazdasági szervezetsége és a magyar-német történelmi „jóviszonyból” adódó privilegizált helyzete következtében már a háború előtt kiemelkedő helyet foglalt el a Monarchia népcsoportjai között. Ezt a helyzetét Trianon után maradéktalanul is fenntartotta, sőt gazdasági erősségeit csak ezután kezdte igazán kiépíteni. Hogy milyen volt a háború előtt és alatt a magyarországi németsegen belül uralkodó közhangulat, arra fényt vet a következő vallomás: „Németek voltunk, németek vagyunk és németek akarunk maradni.” (*Karpatenpost*, 1918 okt. 14.) Ez az ideológia nagyjában változatlan maradt a weimári Németország idején.

Változott a helyzet a hitlerizmus hatalomrajutása után. Egy erős német kisebbség a Dunántulon, támpontul ígérkezett a német imperializmus magyarországi pozícióinak kiépítésére. S tényleg ezóta bizonyos fordulat észlelhető a magyarországi németiség ideológiájában: a (hitlerista) „nemzeti öntudatra ébredés” tünetei letagadhatatlanok. Nagy népművelési szervezetükön, a *Kulturverein*on keresztül rendszeresen folyik a a nemzeti-szocialista propaganda...

A dunántuli svábok ugyanakkor a Harmadik Birodalomtól támogatott szövetségi és hitelpolitikájukkal rendszeresen törekednek az egész országrész gazdasági birtokbavételére. Az egykézű magyar paraszt-

ság kihalásával egyre több tanya, falu, vidék kerül német kézre. De beszéljen erről néhány adat:

Dunántul területe 6.413.845 kat. hold, ebből a 100 kat. holdon felüli birtokok 3.136.702 kat. holdat foglalnak el. A nagybirtokokból 749.953 kat. hold bérbe van adva nagybérlőknek. A 100 kat. holdon aluli birtokok területe 3.277.143 kat. hold, ennek kb. 40 százaléka a sváboké. A német tejeszkedés a nagybirtokok parcellázása révén nyer gyakorlati megoldást. *Banócsa* megyében 1927-1929. években 4.514 kat. hold nagybirtok jutott német kisgazdák kezére, *Somboly* megyében 7.720 kat. hold. Legélesebben a Sárközben alakult ki egymással szemben a német-magyar front. Itt komoly élet-halál harc folyik. A sikságon magyarok élnek, a hegyek között németek. A németek lassan lehúzódnak a hegyekből és kiszorítják a magyarokat. Joggal állapítja meg *Kovács Imre* falukutató a dunántúli németekről: „Évszázados küzdelem edzette meg őket és most komor lélekkel, lábhoz tett fegyverrel állnak a magyar falvak előtt — mint egykor Odoaker germán zsoldosai a római birodalom limesein —, hogy a kellő pillanatot kihasználva, megadják a kegyelemdőfést a vonagló dunántúli egykés magyarságnak.”

A magyarországi németiség körében folytatott nemzetiszocialista propaganda növekvő sikereit éppen az magyarázza, hogy ez a propaganda a nagynémet küldetéstudat ideológiai alapjára helyezi a dunántúli sváb aranyparasztok nyers gazdasági offenzíváját. Ám nézzük meg, hogyan rétegeződik ideológiai és politikai szempontból a magyarországi német néprész.

Legfontosabb szervezetük, a már említett Kulturverein mintegy ötvenezer tagot számlál, de taglétszáma rohamosan emelkedő irányzatot mutat. Alapszabályai felétlen államhűséget és magyar honpolgári öntudatot követelnek a tagoktól; célja ugyanakkor a német kisebbség nyelvi és kulturális jogainak védelme s a németajkú lakosság egy táborban való összefogása kulturális alapon. A Kulturvereinben ugyan már a háború előtt is jelenvolt és a Monarchia többi pángermánjaival szorosan összedolgozott egy jelentéktelen, szeparatista hajlamú csoport, azonban akkor ennek a csoportnak sem sajtó, sem más komolyabb propagandalehetőségek nem álltak rendelkezésre, s politikai befolyása éppezért semmivé zsugorodott. Az újabb keletű nemzetiszocialista propaganda szintén a Kulturvereinben keresztül indult hódítóútjára és első sorban a háborúelőtti nagynémet frakció még létező elemeire támaszkodott. Az említett általános okokon kívül azonban igen nagy szerepet játszott a dunántúli nemzetiszocialista és nagynémet offenzíva elindításában a Magyarországon élő németbirodalmi állampolgárok hitleri szervezkedése. A Gömbös-kormány már 1933-ban engedélyezte az NSDAP magyarországi szervezetének működését. A *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Landeskreis Ungarn* különböző helyi szervezetekre oszlik, közülük a budapesti a legnagyobb. Budapesti központjának egészen a legutóbbi időki Ernst *Kienast* német állampolgár volt a vezetője, aki mellett, mint „al-Führerek” Peter *Mansfred* és H. *Lischke* működtek. Céljuk egyrészt az egyre számosabb magyar nemzetiszocialista frakciók és pártok munkájának összeegyeztetése és ellenőrzése, másrészt a dunántúli svábság ideológiai megnyerése egységsszervezetük, a Kulturverein gleichsátozására.

A dunántúli németiség szervezésében még a *Deutsche Arbeitsfront* magyarországi tagozata is szerepet kapott. Ez a szervezet illegálisan működött, mivel — ellentétben az NSDAP Landeskreisével — a kormány nem engedélyezte működését. Az Arbeitsfront élén egyideig

Gerhard Hecklinger, később pedig Gnab, budapesti német konzul állott.

Ilyen előzmények után a Kulturverein kebelében működő egykori törpe pángermán kisebbség rohamosan előretört és lassan abszolút többségre tesz szert. Az egyesület magyarbarát szárnya, melynek élén Gratz Gusztáv volt miniszter, az ismert történelemtudós áll, és a nagy német frakció között a legutóbbi időben éles harc fejlődött. Ennek folyamán a Kulturverein nemzetiszocialista tagjai külön szervezetbe, a *Volksdeutscher Kameradschaftsbund*-ba tömörültek. Gratz Gusztáv ezekre a tünetekre hivatkozva megállapítja a *Magyar Szemle* áprilisi számában: „Mind világosabbá válik, hogy az egyesületben (a Kulturvereint érti.) létezik egy külön szervezet, mely külföldi óhajra igyekszik a magyarországi németiséget politikailag megszervezni a magyarság ellen”

Míg a Kulturverein nemzetiszocialista fődíszszervvé alakul át, a Kameradschaftsbund a svábság nemzeti-szocialista élcsapata. Utóbbinak öt pontba sűrített követelése a következők: 1. A német kisebbséget el kell ismerni jogi személyként és néprészként; 2. rendezni kell a német iskolák kérdését: német tanítóképző intézetet, német közép- és főiskolákat kell felállítani; 3. teljes sajtó- s gyülekezési szabadság; 4. német szemináriumból kikérült német papok; 5. csak egy a német kisebbséget védő német párt tűrhető.

A dunántúli nagynémet propagandának természetesen erős fegyvere a sajtó. A dr. Basch szerkesztésében Szombathelyen megjelenő *Günser Zeitung* képviseli a belföldi németnyelvű lapok közül legtisztábban ezt az irányzatot, bár a kormány sajtópolitikája, újabban némi tónusbeli engedményekre kényszeríti. A lap olvasótáborra így is erősen gyarapodik, különösen az Anschluss óta, az államhű *Politisches Volksblatt* és a Sopronban megjelenő semleges *Ödenburger Zeitung* rovására. A belföldön előállított németnyelvű sajtótermékek azonban sokkal kisebb szerepet játszanak a propaganda terén, mint a külföldről importált röpiratirodalom és az ingyen osztogatott birodalmi német lapok.

(Mosonyi Ferenc)

A KATHOLICIZMUS FRANCIAORSZÁGBAN. Katholikuskak lenni Franciaországban néhány évtizeddel ezelőtt még politikailag annyit jelentett, mint konzervatívnak, ha ugyan nem reakciónak lenni, ellenszervezni a laikus köztársasággal, visszasíratni a lilomos királyságot. A Dreyfuss-ügy idején a katolikus értelmiségnek csak igen kis csoportja mert együttthaladni a Dreyfussard baloldallal. Azóta, különösen az utóbbi időkben, katolikuskak lenni Franciaországban egyre inkább annyit jelent, mint összeegyeztetni a hitbuzgóságot a szabadságszeretettel, az evangéliumot a nagy forradalom eszméivel, a hagyományhűséget a mind nagyobb fokú szociálpolitikai reformvággyal.

A mozgalom, amelyet baloldali vagy demokratikus politikai katolicizmusnak nevezhetnénk néhány áldozatkész és konok író és gondolkodó szívós működésének az eredménye. Működésüket a hivatalos egyház sokáig nem nézte jó szemmel. Maritaint még nem is rég állandóan fenyegette az a veszély, hogy műveit indexre teszik, ma ez a veszély nem fenyegeti sem őt, sem társait. A tanítás, amit bátran és bölcsen hirdetett, szinte már a hivatalosság pecsétjét viseli magán. Verdier bíboros — egyike ma a legnépszerűbb franciáknak — jóindulatába fogadta őt és társait. Pacelli bíboros érdeklődéssel forgatja műveiket, a francia és nemcsak a francia közvéleményben gyökeret vertek eszméik.

Mi az oka ennek a fordulatnak? Mi az oka annak a világtörténelmi

jelentőségű ténynek, hogy a katolicizmus antidemokratikus tényezőből demokratikus, konzervatív tényezőből haladó tényezővé válik?

A változásnak, e nagyjelentőségű folyamatnak oka az az elméleti igazság és egyben tapasztalati tény, hogy a vallás gyakorlatának szabadsága nem fér össze azokkal az államszervezeti formákkal, amelyeket totális államnak nevezünk.

A tapasztalás szinte fölösleges, annyira nyilvánvaló a totális, az etatista, az önelvű államnak *már a fogalmából* is, hogy nem egyeztethető össze az egyház, a vallás igényeivel és követelményeivel. A totális állam az az állam, amelynek minden polgára testével-lelkével az államé. A totális állam polgára nem egyéniség, akinek isteni és emberi joga az, hogy gondolkozzék és bíráljon. A totális állam polgára nem a társadalmi szerződés polgára, nem az a polgár, aki önmaga anyagi és szellemi érdekeinek védelmére önként és becsülettel embertársaival szövetséges, hanem nevezzük a nevén: szolga, mégpedig nem metafizikai hatalmak, nem az Isten szolgája, hanem Fűhrereké, akiket nem mozdíthat el helyükről, akiket bíráltnia és megtámadnia a totális állam erkölce szerint nagyobb bűn, vétkesebb véték, mintha istenét káromolná.

A totális állam elkobozza az egyén szabadságait, mert nem ismeri el az egyént. Nem az első eset a világtörténelem folyamán, hogy ezt a jog elkobozást, ezt az egyén megsemmisítést a kereszténység, a vallás, a művelődés állítólagos védelmében akarják végrehajtani. A mai totalizmusok csirája meg van az elmúlt három század felvilágosodott abszolutizmusában, nem véletlen azonban, hogy a pápaság ép' ezidőben volt talán a leggyengébb, nem véletlen, hogy a jezsuitákat ép' ezidőben szüntették be, nem véletlen, hogy a felvilágosodott autokraták, akik megkérdésük és beleegyezésük nélkül akarták boldogítani az embereket és keresztényekké tenni a nem keresztényeket, minduntalan viszályban álltak az egyházzal, pápával és hiveik lelkiismeretével!

Az új totális államrend különböző megnyilvánulásai kezdetben fel tudták kelteni egyes egyházi körök és hívők rokonszenvét. A totális állam hivei kereszteshadjáratot hirdettek a bolsevizmus ellen. El tudták felejtetni egy ideig az egyház évszázados tapasztalatait, el tudták homályosítani sokakban azt az eleve való igazságot, hogy „egyszerre két urnak nem lehet szolgálni“. A totális államnak voltak és vannak katolikus hivei, akik azt hiszik, hogy el lehet kobozni az embertől minden szabadságot, a gondolkodás, a véleménynyilvánítás, a sajtó, a gyülekezés, a szervezkedés szabadságát és mégis vagy ép' ezért meg lehet tartani, sőt meg lehet erősíteni az egyház tekintélyét és a vallás szabadságát.

Az utóbbi évek története nem őket, hanem a francia írókat és gondolkodókat igazolta. Maritain, aki most röviden és velősen állapítja meg, hogy a „diktátor előbb-utóbb összeütközésbe kerül a vallással“, az „Égő aggodalommal“ kezdetű pápai enciklikát igazolja, amely ékesszólóan ítélte el a sztatolatritiát, vagyis az állam bálványozást.

A vallásszabadság emberi jog. A katolicizmust ezért az emberi jogért való küzdelem el fogja vezetni az összes emberi jogokért való küzdelemhez. (ff.)

AZ AMERIKAI REGÉNY, ellenére minden egyéb látszatnak, még mindig nem az „igazi“. Sőt: hosszú nemzedékek tűnnek még el, míg megszületik az igazi amerikai regény. Mindenesetre megdöbbentő az Amerikában megjelenő könyvek tömege, az írók száma, valamint azok száma is, akik jól írnak, ellentétben azokkal, kik nagyon jól írnak.

A tárgy a romantika, kaland- és bűnügyi-regények. Természetesen ez utóbbiak esetében a hangsúly nem a bűnöző tanulmányozásán, nem is jellemének vagy lélektani indokainak kutatásán van, hanem magán a bűntényen és annak kiderítésén, úgy hogy az egész találókérdésekre emlékeztet.

A *vidék-regény*, mint a mai amerikai regény legkomolyabb formája, szükségszerű következménye a sajátos amerikai viszonyoknak. Ez az egyetlen lehetőség u. i. hogy a hatalmas kiterjedésű kontinens megismerje saját magát. Szó sem lehet tehát addig amerikai *nagyregényről*, míg nem jön létre egységes társadalom. Ha ennek jelei egyelőre alig vehetők is észre, mindenesetre vannak tények, amik ide mutatnak: az amerikai ember törhetetlen hite a szólásszabadságban. Történtek kísérletek az egész amerikai társadalom regényben való érzékeltetésére, így pl. *Elmer Rice Imperial City* c. könyve, mely a legalkalmasabb arra, hogy a különbözőségeket legalább New-Yorkon keresztül érzékeltesse.

A vidék-regények a nagy amerikai tömb apró részeit dolgozzák fel. Északkeletet, nyugatot, közép-nyugatot, stb. Mások a négerok vagy zsidók sajátos életéről szólnak vagy a nagyvárosok életét (pl. Chicago) adják. Jóllehet feldolgozás tekintetében a legklasszikusabb formától a legmodernebbig mindent találunk ezek között a regények között s így egységről beszélni sem lehet, az amerikai regény különbözőségének lényege mégsem ez. Ellentétben a régi és modern európai irodalmakkal, melyekben a nyersanyag maga az ember, az amerikai regényben a fizikai környezet az, amit lényegesnek tekinthetünk. Az amerikaiakat még teljesen leköti környezetük. S a regények figurái, mint emberek, nem egymással harcolnak ezekben a vidék-regényekben, de legjobban esetben bizonyos amerikai erők ellen, mint fajgyűlölet, töke és munka, a gangszterek stb. ellen. Gyakrabban azonban a pusztá, a szárazság, az árvíz, a szél, a vihar s a vidék lakhatóvá tétele az, ami harcra készíti őket. S a regényben a harc a lényeg s nem az ember. Nincs egyetlen amerikai vidék-regény, melynek hőse az ember s ne az akció lenne. A vidék képének nagyszerűsége elnyom minden lényt, aki érintkezésbe kerül vele.

A kérdés, vajjon az amerikai nem tudja saját magát, mint embert egyenértékűvé tenni hatalmas tartományaival? Vagy a demokrácia hibája lenne ez, mely azonos nevelési fórumokon keresztül képtelenné teszi mintegy az amerikaiit, hogy lelkiileg megállja helyét a természettel szemben? Vagy az amerikai író egyszerűen nem érezte át az egyéni emberi lét valódi jelentőségét? Vagy pedig pusztán abból következik ez, hogy elutasítják azokat a nehézségeket, melyek az egyéni jellem és fejlődésének elemzésével járnak? Valójában könnyű fizikai dolgokat leírni. Éhséget, árvizet, katasztrófákat — és könnyű olvasni is ezeket. Behatolni az érzelmekbe, gondolatokba, a viselkedés mély okaiba sokkal nehezebb.

A magyarázat a kitűnő *Pearl Buck* szerint sokkal egyszerűbb. Az amerikai embereket, írókat is tulságosan leköti egyelőre a környezetükkel való harc, melyet alkalmassá akarnak tenni a maguk számára. Nincs idejük önmagukkal foglalkozni, ha ez nem ezzel a harccal áll összefüggésben. S ez az, ami vidámakká és élettel telítettekké teszi őket. S az olvasó, aki ugyancsak nyakig van a harcban, csak ennek a harcnak leírását keresi a regényben, a diadalmas győzelem reménységével. Nem érdekli különösebben az, aki harcol. A lényeg számára, hogy milyen a vidék s az emberek miképpen teszik életre alkalmassá azt. Mindaddig, míg ezek a kérdések teljességben meg nem oldódnak, míg

az amerikai mindezekre nem kap kielégítő és maradéktalan választ íróitól, nem válhatik öntudatossá. Az amerikai, egyelőre jobban érdekli a tett, mint a jellem, a tevékenység, mint az állapot — vagyis még gyermek, — hangsúlyozza Pearl Buck. De eljön az idő, mikor ezeknek a kérdéseknek megoldásával automatikusan telítődik az amerikai olvasó ezeknek a vidék-regényeknek a problematikájával s minden erejével a lélek sokkal mélyebb és megindítóbb problémái felé fordul.

(Szacsay Gusztáv)

AZ IRÓI SEMLEGESSÉG kérdése igen gyakran foglalkoztatja az írókat, értelmiségeket. A kérdéshez Eyvind Johnson svéd író igen tanulságosan szolt hozzá az *Europe* egyik utolsó számában. Mi sem értetőbb, — írja Johnson — hogy az író ma az Európa felett oszló-tornyosuló fellegek árnyékában igyekszik egyenesen állani és megőrizni méltóságát, ami gyakorlatban azt jelenti, hogy a lehető legjobban védett helyre huzódik. A semlegesség értelme, hogy ne avatkozzunk olyan dolgokba, amelyek nem érintenek bennünket közvetlenül. Nem kevésbé igaz azonban az is, hogy minden esemény, ami környező világunkban lezajlik közvetlenül vagy közvetve minket is érint s ennek folytán igen nehéz semlegesnek maradni. A mindenáron való semlegesség egyenlő a halállal. Az író szempontjából tüzetesen vizsgálva a kérdést, csakhamar rájövünk, hogy a „semmibe sem beleavatkozni“ valódi értelme mindenben kívül lenni.

Az ugynevezett „irányzatosság nélküli“ írók azonban, be kell látnunk a semlegességnek nem ezt a formáját választották. Számukra a semlegesség a haladó gondolkodás tagadásával egyértelmű. A társadalom maradi erőinek védelme alá ássák be magukat s fölötté vigyáznak arra, nehogy olyan csoporthoz tartozóknak higgyék őket, amelyik változásokat akar. Legfőképp pedig nem rokonszenveznek soha a szociális tanokkal. Alapjában tehát semlegesnek lenni annyi, mint nem szocializálni. Ha tehát az író arra kérjük, hogy legyen semleges, voltaképpen arra kérjük, ne támadja tökéletlenségeinket és ne használja műveit ezek feltárására. Ha ellenben az író aktív propagandát csinál műveiben a társadalmi áporodottság vagy valamely maradi felfogás mellett, akkor közéletileg semleges. „Tiszta művészetet“ ad.

Ezért egyszerűen nevetséges ma azt várni egy írótól, hogy „szigorúan semleges“ maradjon. Eyvind Johnson idézi Oeverland Arnulf svéd költő csodálatos költeményét Guernica bombázásáról. Jól van — válaszolhatják, Oeverland haladó szellemű költő, hogyan is reagálhatott volna másként? De van-e északi költő, kiben a Guernica-i események nem ugyanezeket az érzéseket váltották ki — kérdi Johnson. S ime, a semlegesség itt egyértelművé válik az emberiesség teljes hiányával.

Mindenki szörnyülködik. Védtelen nyílt várost, gyermekeket és öregeket bombázni... Igaz, de mit tehetünk? Katonai szükségesség. Olyan messze van tőlünk — mondják a semlegesek. Szerencsére vannak nem semlegesek is, akik szüntelen töprengéssel teszik föl maguknak a kérdéseket, hogy miért történhetnek ilyen dolgok. A küzdelemből így egyre világosabbá lesz számukra a kérdés s bármint dőljön is el a harc, tudják, hogy személyükben is érezni fogják a következményeket. A haladás győzelmével az enyhülést, a jót, a maradiságával a rosszat. Mit tehet az író semleges államban — kérdi Johnson. Elmondhatja igazát azzal, hogy azt hiszi, hogy így van. Elmondhatja ezerszer, kockáztathatja, hogy bereked. Annak árán, hogy nem lesz általánosan híres egy korban, sőt azzal a szörnyű kockázattal, hogy nem szórakoztatja ezzel olvasóit. (Szeremlény László)

A FILM ÉS A NAGY KÉRDÉSEK. Míg a vásznon szériában gyártott érzelmes vígjátékok, polgári vagy katonai operettek peregnének, a filmtermelés előállít magasabb társadalmi kérdéseinket érintő filmeket is. A szemlélő számára a nehézség abból adódik, hogy ezeket a kérdéseket nem önmagukban kell vizsgálnia, hanem meg kell állapítania, hogy a téma s a film technikája hol érintkeznek, melyek a filmek azok a részei, ahol valóban a kérdések lényegét fényképezik s melyek, ahol akár a kép, akár a párbeszédok segítségével eltüntetik azt.

Fogadjuk el, hogy a filmnek megvannak a lehetőségei, hogy tömegeket bemutasson és mozgasson. Ha ezt a lehetőséget nemcsak technikai értelemben használja ki, ha a filmnek ezzel egyebet sikerül bennünk kiváltania a puszta aritmetikai megütközésnél, akkor ez ritka és új tulajdonsága. Mert a barlangkori rajzok óta a Lumière-testvérek felfedezéséig a tömegek és megnyilatkozásaik csak jelentéktelen helyet foglaltak el az irodalomban és a szobrászművészetben. A festészetben a tömegnek csak dekoratív a jellege, a színházban a szereplők álcázását szolgálja, melyből mintegy allegorikus alakokként válnak ki: első polgár... második polgár. És a klasszikus szomorújáték, ha szabályokat állít az emberek mozgatására, ezek nem egyebek, írói követelményeknél, amiket csak teljesen alaktalan, tunya, hajlítható, spontaneitás nélküli tömegekre alkalmazhatnak. Egy kínai tárgyú filmmel kapcsolatban jegyezzük meg mindezt, melynek főmotívumai: a kínai paraszt földszeretete, a szárazság előidézte éhség s egy parasztcsalád harca a légköri erővel. Luise Rainer és Paul Muni filmstílusban ujrakomponálják ebben a filmben Millet Angelusát...

Egyetlen film sem indít meg nyílt és elhasználatlan eszközökkel, hanem csak a közönséges dráma bizonyos elemeinek váratlan kihangsúlyozásával. A film bizonytalansága! Melyik rendező vagy jelenetező nem tartja szükségesnek, ha sikerül megoldania egy jelenetet tisztán, hogy még valami anekdotikus diszitést hozzáakasszon? A film nagy és összhang nélküli közönségére gondolnak, melynek kereskedelmi szükségyszerűséggel a film készül. Ez az, amiért nehéz egy filmről olyan formában bírálatot mondani, amint azt egy könyvről vagy képről tesszük. Új anyag előtt állunk. Nagyon kevésbé ismerjük kifejezőmódját, mely gyakran a táviratok stílusát idézi számunkra s így abban véljük felismerni szabályait, hogy a sebesség elmossa benne a valószínűtlenséget és barálist. A sebesség mindenre felelet. Amint száz kilométeres óránkénti sebességen felül az autóvezető nem felelős a gyalogosért, akit elütött. (Márk Viktor)

FOOTBALL PSZICHOZIS. Korunk footballrajongása átható ereje és szétágazó természete következtében, még a hanyatló római császárság közmondásos cirkuszéhségét is felülmulja. Nagyarányú elterjedésének magyarázata elsősorban társadalmi. A labdarugás vonzóereje u. i. a tömegeknél korántsem e sportág gyakorlásához vezet, hanem leszámítva a sportegyesületek játékosait, csaknem kizáróan elméleti, illetve szemlélődő sikon mozog, ami a testedzés szempontjából negatív eredmény. Ha mégis az a fonákság áll előttünk, hogy a football nem a testedzés fokozása céljából terjedt el (bár ez lenne a célja!), hanem szellemi és lelki hatásokat vált ki, úgy természetellenesen eltért eredeti hivatásától s olyan szerepet tölt be, ami a tömegek számára sem testi, sem szellemi értékgyarapodást nem jelent. Az ok, amiért a labdarugó-sport tényleges céljától eltérően mégis vonzza a tömeget, a társadalmi lét más mélyreható ésszerűtlenségeiben keresendő.

A termelésben uralkodó tervszerűtlenség, a javak aránytalan elosztódása s az életlehetőségek megrendülése folytán a termelő tömegek vigasztalanul préselődnek az életüzem bonyolult mechanizmusába, s egyre képtelenebbek a társadalmi erők gomolygásában kiismerni magukat. Természetes, hogy a torlódó és társadalmi kiélésre alkalmatlan feszültségnek, ösztönösen a legkönnyebben hozzáférhető szórakozás irányában nyitnak szelepet. S ilyen kézenfekvő kiélési formának bizonyultak a labdarugó mérkőzések, a velük összefüggő tippelések, viták, stb. Hogy az összes sportágak közül miért ép a football hódította meg a tömeget, annak magyarázata a játék egyszerűsége. Kevés hozzáértést igényel, szabad levegőn zajlik le s az ember ősi ösztöne következtében is otthonosabban érzi magát a szabad ég alatt. Nem érthetetlen ilyenformán, ha népszerűségben előnyt nyert ez a játék, más, több hozzáértést igénylő sportág, vagy az utóbbi időkben meghonosodó más, bonyolultabb szabadtéri játékkal szemben. Hogy ma egy-egy nagymérkőzést tizezres, sőt ötvenezeres tömeg izgul végig s lelkileg benne élve a játék menetében tombol, tüntet, serkenti kedvenc csapatát vagy szidalmazza ellenfelét s ha kell megfenyegeti a bírót is, ez bizony az a tömegelragadtatás, mely a mindennapok szürke és nyomasztó valóságai alól való illuzórikus felszabadultság érzését kelti. Az egyénileg félnék kispolgár, a békés iparos vagy kiskereskedő, a főnöke előtt meghunyászkodó alkalmazott, mihelyt beleékelődik a tömegbe, bátorságra kap, megváltoztatja magatartását és eddig kényszerűen elfojtott indulatainak szabad utat enged. Gondjaitól, elszennvedett sérelmeitől szabadnak érzi magát s azzal, hogy bekiált a pályára, biztat vagy szidalmaz, öntudatlanul is szerepel, irányít, vezet vagy legalább is ez az illuziója. Vágyálmainak céltalan megnyilvánulása mindenestre következtetni enged arra, hogy saját sorsának alakításában tevőlegesen is részt tudna venni, ha az erők eredetével és mibenlétével legalább annyira tisztában lenne, mint a football játékszabályaival. Szociális szempontból ez annál károsabb, mert az állandó figyelem és folyamatos érdeklődés következtében a játék központi problémává lép elő és csökkenti a valóban súlyos és megoldásra váró feladatok fontosságának felismerését. Nem játék és szórakozásellenes szempont ez! A munkában kimerült szervezetnek, idegrendszernek valóban pihenésre, felfrissülésre van szüksége és bármiféle játék vagy sport létjogosult, ha ezt a célt szolgálja. A football iránti passzív érdeklődés azonban már régen túllépte ezt a keretet s mindinkább kimeríti a pszichózis kritériumait.

Ami az előbbiektől függetlenül magát a mai labdarugást illeti, ugyancsak sok kifogást emelhetünk. Különösen üzleti alapokra való helyezése következtében indult meg beteges elfajulása. Mérkőzések közben vagy után egyre sűrűbbek az összetűzések és verekedések. Játékosok és nézők egyaránt nem tartják már mértékadónak a sport humanista szellemét. Teljesen hiányoznak az egymás kölcsönös megbecsülése jegyében lezajló mérkőzések s a közönség lojális, tárgyilagos magatartása a küzdő felekkel szemben. Az elbürokratizált footballélet televénye a sport-szerűtlen, hiú és gyűlölködő versengésnek. A bíró vagy akár az ellenfél játékosainak megvesztegetése sem elég aljas eszköz a győzelem érdekében. Ezenkívül valami újabbfajta embervásár is megindult az egyesületek között. Ugy adják-veszik a játékosokat, mintha konflis lovakról lenne szó. Végül az életüzem, az államvezetés eszmegyűrűződései a labdarugás területein is megjelennek, mérgezik a légkört s faji, nemzeti gyűlölködések kirobbanását idézik elő. A különböző érdekkörökbe tartozó sportlapok a szakmai tárgyilagosság legteljesebb mellőzésével min-

denkor önkényesen irányítják a labdarugás közvéleményét.

Valószínű, hogy a fenti kórtüneteket mutató állapot mindaddig tart, míg a tömegekben nem lesz tudatossá az a felismerés, hogy minden sportág főleg épp a labdarugás, valódi és egészséges céljainak megfelelően, eredeti kereteibe utalandó vissza. Ez pedig csak a tömegek ama felismerése nyomán érhető el, hogy saját sorsuknak nem lehetnek cselekvő alakítói addig, míg figyelmüket és érdeklődésüket a valóságtól elvonatkoztatott irányba összpontosítják. (Lázár József)

V I L Á G S Z E M L E

Amikor e sorokat írjuk, Angliában a müncheni béke értelmében milliós hadsereget toboroznak, Párizsban a pártok között honvédelmi verseny folyik, Keleteurópában új katonai szövetségek összeforrasztásán dolgoznak; a spanyol kérdés újra napirenden van, Kinában az angolok és franciák itthoni elfoglaltságra számítva, a japánok elfoglalják Kantont, Hankaut. És Csehszlovákia?

A csehszlovák kérdés, ha nem is került még le a napirendről, mindenesetre elveszítette nemzetközi jellegét és elvi jelentőségét, ugyszólván helyiérdekű határkérdéssé zsugorodott, amely ugyan még annyira-amennyire izgalomban tartja a közvetlenül érdekelt kisebb-nagyobb szomszédokat, de a nagyhatalmi kancelláriákon, hol a világ sorsát intézik, már ad akta tették... Maga Németország, miután a megcsontított Csehszlovákiát kezés bárányává tette, mérsékletre inti a Kárpát-Ukrajnát követelő Magyarországot és Lengyelországot, míg Oroszország, amely még tegnap készen állott, hogy Csehszlovákia segítségére mozgósítsa óriási szárazföldi és légi haderejét, ma már csak arra szorítkozik, hogy a jóakarató tanácsadó hangján figyelmeztesse Közép- és Kelet-Európa kis államait: jó lesz, ha abbahagyják az egymásközi torzszalkodást és szövetségre lépnek a mindnyájukat egyformán veszélyeztető agresszív nagyhatalmakkal szemben.

Mi okozta ezt a hirtelen fordulatot? Sem Csehszlovákia stratégiai határainak megszűnése, sem a versaillesi békeszerződés egy újabb és még mindig nem utolsó — pillérének összeomlása, sem Csehszlovákia belső strukturájának megváltozása vagy a Kisantant teljes passzivitása, amelyek külön-külön és együttvéve igen fontos elemei és velejárói a beállott változásnak, de önmagukban nem előidézői annak. Mindezeknél lényegesebb — és mindezeknek lényege egyben — az a változás, amely Csehszlovákia nemzetközi szerepében előállott: Csehszlovákiának, mint egy világhatalmi csoport és világpolitikai irányzat exponensének a megszűnése.

Általában minden társadalmi tényező — gazdasági csoport, osztály, párt vagy államszervezet — belső erejének mennyiségi változásával bizonyos fokon változik annak külső iránya is: a minősége. Különösen áll ez oly nemzeti közösségekre, amelyek más nemzetek befogadásával növekszenek, vagy más nemzet elemeinek elvesztésével kisebbednek, ami által egész belső életük a határok kérdése körül forog, tehát a határokon túl vetitődik. Minden nemzeti kérdés — valamely nemzet függetlenségének vagy elnyomottságának kérdése — több állam ügye: nemzetközi kérdés és amennyiben egyik vagy másik az érdekelt államok közül bizonyos társadalmi, vagy politikai irányzatot is képvisel, többnyire elvi,

ideológiai kérdés is. Az 1848-as magyarországi nemzeti függetlenségi háborúról például a tudományos szociológia megalapítói kimutatták, hogy bár annak élén a konzervatív magyar gentri-nemesség állt és Kossuth köztársasága belsőleg ennek a nemesi rétegnek hatalmi céljait valósította meg, mégis haladó-radikális jellegű volt, mert a sötéten reaktív Ausztria és Oroszország ellen irányult; viszont az akkori szerb, horvát, stb. felkelések, bár többnyire jobbágyi és paraszti jellegűek voltak és önmagukban vagy elvontan a társadalmi igazság és etika szempontjából legalább is olyan jogosak voltak, mint a magyar szabadságharc, mégis retrográd mozgalmak voltak, mert a bécsi kamarilla és a cár eszközeivé váltak. Ugyanígy haladó volt Garibaldi olasz egységesítő mozgalma, de retrográd a pánszlávizmus vagy — egyugyanazon nemzet életében: haladó a német nemzeti mozgalom mindaddig, míg a fejlődésében kívülről gátolt Németország egységesítését célozza, de retrográddá válik akkor, amikor egy totális állam támadó imperialista céljait szolgálja.

A csehszlovák kérdés fellobbanása és hirtelen eltűnése is csak úgy érthető meg, ha azt nemzetközi vonatkozásaiban szemléljük. Amíg Csehszlovákia a béke fenntartásában érdekelt nagyhatalmi csoport előőrseként szerepelt, határainak és függetlenségének kérdése eminens világkérdés volt és míg a totális oldalról támadták, a haladók rokonszenve védte. A müncheni békével Csehszlovákiának ez a szerepe megszűnt és ezzel a két világpolitikai tábornak sincs ugyszólván oka rá, hogy ebben a kérdésben az eddigi éllel támadjon vagy védekezzék. Ebben az új helyzetben Magyarországnak épp úgy, mint Csehszlovákiának és általában a függetlenségükben veszélyeztetett kis nemzeteknek egyformán az a lényeges, hogy minél hamarabb és minél véglegesebben megegyezzenek egymással és együttesen védekezzenek az őket egyformán elnyeléssel fenyegető agresszióval szemben.

Különbben a müncheni béke, mint fentebb jeleztük, inkább szolgálja a háborút, mint a béke ügyét azzal, hogy katonailag és gazdaságilag nagymértékben növeli a háborús hatalmak erejét és szabaddá teszi ezek útját a keleteurópai és a középkeleti piacok felé. De ugyanakkor ennek ellenhatásakép, a békét szolgáló erőket is mozgósítja. Amellett, hogy a veszélyeztetett kisebb államok éberségét felkelti — és talán egymással való szövetkezésre is készíti őket — Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban nemcsak hatalmas áramlatot indít meg az agresszív államok ellen, hanem éppoly nagyarányú katonai felkészülést is. Űtt csak az a kérdés nyugtalaníthat: vajjon ki ellen fogják majd felhasználni ezeket az eszközöket? Vajjon egy későbbi, változott konstellációban, például Anglia nem áll-e a német veszélyt jelző alarm-sípval toborzott haderejével Németország mellé és mondjuk nem fordul-e az Egyesült Államok, Francia- vagy Oroszország ellen? Bizonyos, hogy az angol konzervatív pártnak most uralkodó Chamberlain-Hoare csoportja erre is gondol és különösen számítanak rá az ezzel nyilván összejátszó háborús államok, amelyek az u. n. négyhatalmi direktórium létesítésén fáradoznak. De egyelőre egy francia-amerikai vagy orosz-ellenes angol-német (vagy angol-német-francia-olasz) blokk konstellációja éppoly kevésbé lehetséges, mint amilyen kilátástalan a négyhatalmi direktórium terve. Előbbinek ma még elháríthatatlan akadálya éppen az a közvélemény, amelyre a hadfelszerelési kampány támaszkodik és alig van rá kilátás, hogy ez a közvélemény belátható időn belül fenti értelemben vett irányváltozást lehetővé tegyen. Sőt, arra lehet számítani, hogy a Chamberlain-politika regresszió-barát kétszínűségét felismerő angol és francia közvélemény végül is uralomra segíti

az angol imperializmus Eden-Churchill-Lloyd George-munkáspárti irányzatát, amely ha cseppet sem kevésbé hű vezetője az angol imperializmusnak, abban mégis különbözik a müncheni visszavonulás szerzőitől, hogy míg ezek Angliát jobban féltik a német regresszió belső összeomlásától és ennek következményeitől, mint a német erősödéstől, addig amazok a német imperializmus expanziós dinamikájában látják a nagyobb és közelebbi veszélyt.

Ez áll részben Franciaországra is, főleg a francia-olasz és francia-orosz viszonyban. A német veszély ellensúlyozására itt a Flandin-csoport és a Doriotisták a barátság kiépítését és a francia-orosz szerződés felmondását, míg a Laval-De la Roque csoport az olasz-francia szövetség létrehozását kívánják és mindkét csoport politikájának kedvez maga a Daladier-kormány — bár óvakodik a francia-szovjet szövetség hatályát nyíltan gyengíteni. De itt is — mint minden demokratikus országban — nagy szerepe van a közvéleménynek, amely a „béke minden áron“ jelszavának csalfaságát felismerve, az angliaihoz hasonló nyomást gyakorol a pártokra. Legjobb jele ennek a Flandin-párt felbomlása és az a tény, hogy a német és olaszbarát jobboldali pártok, amelyek közvetlenül a müncheni béke után ennek „népszerűségére“ támaszkodva és a népfronti pártokat háborús izgatással vádolva, a parlament feloszlatását és új választásokat követeltek, erről a követelésről hamarosan letettek...

Ami a „négyhatalmi“ szövetség vagy direktórium napoleoni eszméjét illeti, ennek megvalósítását a kis államok ellenállása is akadályozza, amelyek nem egyezhetnek bele abba, hogy sorsuk felett beleszólásuk nélkül döntsenek és ezáltal a gyarmati fejedelemségek szolgasorsára jussanak. Ez a veszély is tömörülésre készíti őket. Itt is felmerül a kérdés: vajjon a béke vagy a háború ügyét segíti-e elő az ilyen tömörülés és nem lesz-e például a balti államoknak a balkáni országokkal való összefogása, amelynek ügyét a mindnyájuknál erősebb és nagyhatalmi szerepre vágyó Lengyelország igyekszik kezébe venni, a támadó tengely eszközüvé a nyugati és főleg a keleti békefront ellen? Beck külügyminiszter, aki a Chamberlain-Hoare és von Ribbentrop kettős befolyása alatt abban utazik, nyilván így is gondolja. Amde nem biztos, hogy ezt a vonalat sikerül neki végigvinnie. Bizonyos csak az, hogy az ilyen egyesülés bár neki némi önállóságot biztosít, a kis államok diplomáciájának mégis mindig a nagyhatalmak, elsősorban Anglia és Franciaország világpolitikájának vonzókörében kell mozognia és irányát minden időben az határozza majd meg, hogy ezek a nagyhatalmak melyik irányt követik: a németekkel kelet ellen paktáló Chamberlain-Hoare-Flandin-félét vagy a német expanziónak gátat-vető angol-francia-orosz összefogást követelő Eden-Churchill-Léon Blum csoportét.

A döntés nemcsak az angol és francia közvélemény (választások, demonstrációk, haladó sajtó) kezében van. Ezt előidézheti bármely nagyobb fordulat a világ valamelyik táján: Spanyolországban, Kínában. A spanyol fronton egyelőre viszonylagos szélcsend állott be azáltal, hogy mindkét oldalról mintegy 10-10 ezer idegen frontkatonát kivontak és ezzel egyidejűleg a köztársasági oldalon Oroszország és a humanista rétegek, Franco részén Olaszország és Németország befolyását megbénították. Az angol és francia diplomácia most oly helyzet megteremtésén fáradozik, amelyben Spanyolországban a külső befolyást egymásközt megoszthatják: a köztársasági oldalon Franciaország, Franco oldalán Anglia tulsúlyával, úgy, hogy a két fél közötti hid és megoldás francia-angol megegyezés műve legyen. Ez azonban még elég távolálló célnak látszik. Ami Kínát illeti, itt is elég messzi vagyunk még oly döntő for-

dulattól, amely az európai és amerikai nagy metropolisok politikájának irányát megadhatná. Kanton és Hankau elfoglalása távolról sem ilyen jelentőségű. A japánok ezzel a lépésükkel jól kihasználták az európai bizonytalan helyzetet és Anglia és Franciaország itthoni elfoglaltságát arra, hogy az ezek érdekeit mélyen sértő délkinai megszállás tervét végrehajtsák; de az is biztos, hogy erre a lépésre inkább annak pillanatnyi lehetősége készítette, amit a japán hadvezetőség nem akart elmulasztani, mint annak belátható haszna, amelyet a japán politikai és gazdasági körök is számításba vehetnek. A kínaiak harc nélküli visszavonulása az utóbbiakat sem közeli győzelemmel nem kecsegteti, sem háborús kiadásait nem csökkenti, sőt... Csank Kai Sek taktikája, aki minden „visszavonulásával” csak erősödni látszik és Kína szívében megépített fészkeiben nemcsak folyton erősödő hadseregének épít mind biztosabb vázat, de onnan a japánok által megszállt városok és vasutvonalak körül is az ellenség által megszállhatatlan paraszti vidéket mind számosabb gerilla-frontokon mozgósítja és ezzel a taktikával (és az egész kínai nép felmérhetetlen önfeláldozó és kitartó energiájával) előbb vagy utóbb kimeríti az ellenség katonai és gazdasági erejét. Ez persze még hosszú idő eredménye lehet, éppugy nem várható a közeljövőben, mint ahogy a másik oldal sem számíthat Japán győzelmére belátható időn belül.

Az idő pedig igen fontos szerepet játszik mindenütt. Egyik oldalnak (Kínának, Oroszországnak és talán a felfegyverkező Angliának) érdeke az időnyerés, mert erejük növekedőben van és sem politikai, sem gazdasági megrázkódtatásoknak nincsenek kitéve. De a másik oldalnak az idő múlása, az események bevétele nem sok jót ígér... Japán, Olaszország, Németország, mély gazdasági kimerültsége minden évben, minden hónapban megrázkódtatással fenyegeti ezek egész belső létét és kérdésessé teszi politikai rendszerük fennmaradását. Ezek részéről tehát újabb, az eddigieknél is kalandosabb kitörések várhatók. Danzig, Memel, Palesztina és Szíria, Német-Délkelet-Afrika, Délamerika — mindmegannyi célpontja lehet az agresszív kalandoknak. Hogy ezek az eddigi módor sikerrel is járhatnak-e, az attól függ, hogy Anglia és Franciaország kitartanak-e továbbra is eddigi türelmes magatartásukban. Ha igen, Németország, Olaszország, Japán viviszekciója és katonai erősödése még ideig-óráig ellensúlyozhatja gazdasági romlásukat. Ha nem, úgy ezeknek két eshetőség között kell majd választaniok: 1. merni a legnagyobbat: Keleteurópa és Ázsia meghódításáért hosszú, keserves és kilátástalan háborút Kína és a szovjetek ellen és ezzel a fait accompli Franciaország semlegességét és Anglia legalább is titkos támogatását erőszakolva maguk mellé és 2. kapitulálni a világot osztó angol, amerikai és francia gazdasági erők előtt és ezzel belső rendszerük többé vagy kevésbé gyors összeomlását kockáztatni.

NINCS MENTSÉG!? „Bizonyos pete bizonyos körülmények között fejlődik: ime az egyén. Haboznánk ilyen általánosságot hangoztatni, ha bűnösökkel kapcsolatban nem hallanánk igen gyakran: — Nem hozhatja mentségül sem öröklött terheltségét, sem rossz nevelését...! Legalább is különös ez a megállapítás s méltó, hogy Jourdain kijelentése mellé tegyük, aki sem verset, sem prózát nem akart“. (Egy biológus jegyzeteiből.)

KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK

A ROMÁN KÜLKERESKEDELEM ALAKULÁSÁHOZ

A külkereskedelem fontosságát a román gazdaság esetében pár körülmény fokozza. Így, *behozatali* szempontból: 1.) Románia a tőkés fejlődés viszonylag alacsony fokán áll. Nincsenek gyarmatai. Tőkebehozatalt — gépek, nyersanyagok és banktőke alakjában — ma sem nélkülözhet hosszabb időre. 2.) Legfontosabb ipari nyersanyagait (gyapju, gyapot, vas, réz, vegyszerek stb.) importálnia kell. — A *kivitel* szempontjából: 1.) Mivel tőke- és nyersanyagbehozatalra szoruló gyarmatai, külföldi követelései nincsenek, ezért úgy a kölcsönök törlesztését (kamatfizetést), mint a behozatalt csak kivitel útján fedezheti. Adósállam lévén, kiviteli többlettel kell fedeznie fizetési mérlege passzivitását. 2.) A mezőgazdaság, a fa- és petróleum-ipar a román termelés több mint 80%-a. Ezeknek a nyersanyagoknak és félkészítményeknek a román gazdaság csak töredékét képes felvenni, minek következtében kivitelük *kényszerű*, sőt a román ipar belföldi piacait épp e nyersanyagok kiviteli lehetőségei szabják meg. Ezért azután a kivitel egyuttal a tőkés világ gazdasággal való kapcsolat legközvetlenebb láncszeme. Mindezek a körülmények ellene szólnak minden olyan nézetnek, mintha Románia valaha is független lett volna — akárcsak átmenetileg is — a tőkés világpiactól. A függetlenség gondolata 1934 körül erősödött elméletté, egyrészt a mezőgazdaság és a pénzügyek válsága közepette váratlanul fellépő ipari fejlődés, másrészt az akkortájt kezdődő német-olasz hadi-önellátási gazdálkodás hatása alatt. Azóta az események bőségesen rácafolnak az ilyen természetű elméletekre.

A román külkereskedelem alakulását az utolsó öt évben a következő kimutatás illusztrálja (Excelsior 1938. X. 10), millió lejben:

Év:	Kivitel:		Behozatal:		Kiviteli többlet:
	Január-Augusztus	(Egész év)	Január-Augusztus	(Egész év)	
1934	8239	(13655)	8218	(13209)	21
1935	9512	(16756)	6910	(10847)	2602
1936	11224	(21703)	7653	(12637)	3571
1937	19986	(31568)	11992	(21703)	7994
1938	13400		12117		1286

Míg a kivitel nyomon követi a világpiac felvevőképességének előbb lassu, majd az abessziniai háború után rohamos iramu növekedését, addig a behozatal a csak lassan elülő valuta-válság következtében 1935-ig tovább csökken s csak a következő évben emelkedik lényegesen lassabban. A kivitel gyarapodását az a véletlen körülmény is nagyban elősegítette, hogy Romániában 1936 folyamán a legtöbb mezőgazdasági állammal ellentétben kitűnő termés volt. 1937 végén viszont rohamos visszaesés következik be. 1938 e tendencia erősödését hozza, ellenére a megnyugodott belpo-

litikai helyzetnek. A kivitel 1938 első 8 hónapjában a kitűnő gabonatermés ellenére több mint 30%-kal csökken, ezzel szemben a behozatal mintegy 10%-kal növekedik, amivel arányosan hanyatlík a külkereskedelem aktivitása.

A behozatal és kivitel szerves összetételében a fenti időszak alatt lassu változás ment végbe.

A behozatal összetételére nézve nem rendelkezünk kielégítő számadatokkal. Ezért csupán azokra a közismert tényekre utalhatunk, hogy a behozatal irányzata a készárúk felől mindinkább a félkészárúk, majd a nyersanyagok, a könnyűipari gépek felől pedig a nehézipari gépek felé tolódott el — a román iparban végbe ment jelentős változások folyamanyaként. A behozatal e minőségi átalakulását a kormányzat tudatosan támogatta általános gazdasági, devizagazdsági és nemzetvédelmi okokból.

A kivitel összetételében első helyen a petróleum áll. 1933-35-ben az összkivitel több, mint a felét, 1936-37-ben több, mint 40%-át a petróleum tette ki. Ez évben a petróleumkivitel mennyiségben és értékben csökken ugyan, de az összkivitel még nagyobb csökkenése folytán részesedése ismét nő. A petróleumtermelés és kivitel szinte monopoljellegére és hatalmas világpolitikai fontosságára fölösleges kitérnünk. A petróleumtermelés emeli Romániát a legjelentősebb kisállammá, s vezeti a tőkésedés viszonylag gyors útján.

A kivitel második helyén a mezőgazdasági- (főként gabona) kivitel áll, utána a faipari termékek következnek.

A mezőgazdasági kivitel a világháború előtti viszonyokhoz képest nemcsak viszonylag esett vissza a hatalmasan erősödő petróleumtermeléssel és kivitellel szemben, hanem abszolút mértékben is. Okai: a nagybirtok felosztása után lecsökkent és drágult termelés, méginkább az alig enyhülő mezőgazdasági világválság.

A petróleum eluralkodása Románia külkereskedelmére rendkívüli kihatással jár. Kihatásainak és a mezőgazdasági kivitellel való kölcsönhatásainak vizsgálatára visszatérünk.

*

A román külkereskedelem irányulása szerint az országokat két nagy csoportra oszthatjuk: szabad és „erős“ devizagazdaságú s kötött és „gyenge“ devizagazdaságú országokra. Az első csoport Anglia, Franciaország, Hollandia, Belgium, az angol gyarmatbirodalom s a tengerentul; a második a középeurópai országok, főleg Németország, Olaszország, Csehország és Magyarország. Míg a szabad devizagazdaságú országokban a román kivitel ellenértéke szabadon felhasználható, addig a gyenge devizájú, kötött gazdaságokkal ugyszólván csak csereüzlet folyik, mely alól a petróleumkivitel egy része kivétel. (A petróleumkivitel egy hányadát itt is „erős“ valutával fizetik.)

A román külkereskedelem több, mint 60 százaléka kötött devizagazdaságú országokba irányul. Vezet Németország, utána, váltakozva, hol Ausztria, hol Olaszország vagy Csehország következett. Németország részesedése Ausztria bekebelezése után

ugrásszerűen emelkedett. „Julius és augusztus hónapok Németország külkereskedelmünkben való részesedésének nagymértvű előretörését hozták — jelenti a Román Konjunktura Egyesület 1938 második feléről kiadott bulletinje. A behozatal terén Németország részesedése augusztusban 44%-ra emelkedett 1937 április-juniusának 33 és 1938 hasonló szakaszának 39%-ával szemben, a kivitel terén pedig az 1937 évi, valamint 1938-ban az első félévi mintegy 25%-ról augusztusban 36%-ra. Ezek szerint Németország egymagában az erősvalutájú országok csoportját túlhaladó mértékben részesedett külkereskedelmünkben 1938 augusztusában“.

Az erős valutájú országok közül legerősebbek az angol-belga-román kapcsolatok. A francia-román külkereskedelmi forgalom gyenge. Ugyyszólván csak a petróleumkivitel érdekli Franciaországot. 1937-ben a Franciaországba irányuló összkivitel 84,5%-a petróleum. (*Semnalul*, 1938, aug. 28.) Míg a gyenge valutájú országokba, különösen a Németországba irányuló külkereskedelem — az idézett jelentés szerint — egyre emelkedik, addig a nemes valutájú országok felé irányuló árucseré gyorsan hanyatlak. Az áru-behozatal kb. 15, a kivitel kb. 45%-al marad az elmúlt év hasonló időszakának forgalma mögött. E tények külpolitikai súlyát nem szabad szem elől téveszteni, különösen ma, a Szudéta-vidék bekebelezése után. Különösen meggondolkoztató, hogy amíg a nyugati hitelezők követeléseit keservesen megszerzett nemzetközi fizetőeszközökkel kell fizetnie Romániának, addig Németország jövőben nyújtandó esetleges kölcsönei hosszú időn át áruban is fizethetők lennének.

A Németországgal folytatott külkereskedelemnek azonban egyelőre súlyosak a hátrányai. A német-román kliringszámla, többnyire Románia javára, hatalmas egyenlegeket mutat. Schacht kereskedelmi politikájához híven ugyanis Németország igyekszik minél több román árut vásárolni — ellenszámlára, — amit a kényszerhelyzetben lévő román export nem utasíthat vissza. Viszont a román részre hajló egyenleg levásárlása — minthogy csak levásárlásról lehet szó — egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. A román ipar mindinkább nélkülözhetővé teszi a német kész- és félkészáru behozatalt. A szükséges nyersanyag viszont csak kizrészt hozható be Németországból s így a kiviteli többlet kiegyenlítése a nehézipari gépeken és a nélkülözhetetlen gyógy- és vegyszereken kívül, nélkülözhető, drágán megfizetett optikai cikkek, villamosági és vegyicikkek és gyakran lim-lomok útján történik, ha a tőkeshégy Románia nem akar Németország hosszulejártatú hitelezőjévé válni. További hátrány, hogy Németország a kliringszámlán vásárolt román árut Nyugateurópában dömpingárakon továbbadja nemes devizához való jutás céljából s ezzel a román kivitel piacait rontja.

Sok tekintetben hasonló a helyzet Olaszországgal is. Itt még nehezebb a déligyümölcsön és kevés textilárún kívül olyan behozatali cikket találni, amely a kliringsforgalom zavartalan működését biztosítaná.

Ezen a ponton kell rámutatnunk arra a jelentős körülményre, hogy az ellenszámlás külkereskedelem legnagyobb akadályát a román ipar gyors fejlődése építette fel. A belföldi ipar — örvendetesen — mind több és több árucikk behozatalát teszi fölöslegessé, sőt Románia mindinkább áttér a könnyű- és nehézipari gépek behozataláról azok gyártására s egyidejűleg az ipari készáruk kivitelére. (Bőr, szörme, cipő, keztyű, szövetek, butor, stb.) Behozattal terén tehát hosszabb időszakaszt véve alapul, a kivitelhez képest állandó viszonylagos visszaesés fog mutatkozni. A kiviteli kényszer pedig s véle a piacszerzés előbb-utóbb gyarmatpolitikai jellegű megnyilatkozáshoz vezet.

A román külkereskedelem közvetlen kilátásai a fent közölt számadatokból világosan megítélhetők. A visszaesés okát részben a világválságban, részben a sajátos romániai petróleumválságban kell keresnünk.

Az utóbbi évek során a világpiac felélénkülése a háborús készüldések és pár fontos mezőgazdasági állam rossz termése miatt a gabonatermelés, általában a mezőgazdálkodás, ismét jövedelmezővé vált, miért is a bevetett területek ugrásszerűen növekedtek, majd pedig az eladatlan mezőgazdasági készletek lassan felhalmozódtak. Hozzájárult e folyamat gyorsulásához a múltévi és idei kitűnő terméseredmény. 1938 termése az *Argus* becslése szerint az utolsó évtizedek legjobb termését (1928) 5-10%-kal haladja meg, a múlt évit pedig kb. 15%-kal. Jellemző, hogy az *Argus* az 1939-re átvendő buza kiviteli világfeleslegét ez év júliusában még mintegy 1,9, októberben azonban már 3 millió vagonra becsülte. (Románia 1937-ben 376, 1938-ban 495 ezer vagon búzát termelt.) Így a világpiacon hatalmas áresés következett be a maga elkerülhetetlen kihatásaival a termelő országok gazdaságára. A román hivatalos kimutatás szerint Rotterdamban 1938 augusztusában a buza ára csupán 58,2 százaléka volt a múlt év augusztusi árnak. Az árzuhanás sebességére jellemző — ugyancsak hivatalos kimutatás szerint — hogy Rotterdamban ez év július 10-étől augusztus 23-ig az áresés 24,2 százalékos. Minden egyre hatalmasabb beavatkozás és háborús készlethalmozás ellenére a gabona világpiaci ára tovább zuhan s a hatalmasan felduzzadt exportkészletek beárnyékolják a jövő kilátásait. A buza árának rohamos lemorzsolódása, ellenére a hatalmas román exportprémiumnak, mindinkább kihat nemcsak a külkereskedelemre, de ezzel együtt az egész román gazdasági életre is. Az árzuhanás kiterjed szinte az összes jelentékeny kiviteli cikkekre.

Külön figyelmet érdemel a petróleum válsága. A romániai petróleumtelepek kezdenek kimerülni. A Román Konjunktura Egyesület szerint ez év júliusában és augusztusában napi 1818 illetve 1794 vagon termeltek az elmúlt év hasonló szakának 1896 ill. 1899 vagonjával szemben, a kivitel pedig jul.-aug. hóban 437 illetve 393 ezer tonnát tett ki a múltévi havi 535 ezer tonnával szemben s bár a petróleumárak a háborús feszültség miatt emelkedtek, a mennyiségi csökkenést nem pótolták. „A helyzet súlyos,

de nem kilátástalan" — foglalja össze következtetéseit Pop Valer az *Excelsior* idézett cikkében. Ám a közvetlen jövő határozottan komoly s a távolabbi jövő sem rózsás. A petróleumforrások apadásása a kérdések egész tömegét idézi. Ismerjük a petróleum külkereskedelmi jelentőségét: pótlása életkérdés. De pótlási lehetőségei nem bőségesek. Más monopoljellegű nyersanyaga Romániának egyelőre nincs. Nem marad más hátra, mint a mezőgazdasági termelés elérhető legmagasabb fokra történő fejlesztése s ennek érdekében megteremtése azoknak a társadalmi előfeltételeknek, amelyek mellett a tőkés gazdaságban a mezőgazdasági termelés kifizetődik. Ez pedig a ma tulnyomó kisbirtokon ugyyszólván lehetetlen. A petróleumtermelés csökkenése és az erdők kiirtása miatt csökkenő fakitermelés parancsoló erővel hatnak vissza a többi termelési ágra, elsősorban a ma második helyen álló legfontosabb kiviteli ágra, a mezőgazdaságra, s az egész rajtuk épülő életszerkezetre. A fentiek alapján előrelátható még a kiviteli piacok és új nyersanyagforrások szerzésére irányuló törekvések akut-tá válása és közéleti megformulázása. (*Bálint István*)

SORSDÖNTŐ VÁLTOZÁS CSEHSZLOVÁKIA GAZDASÁGI ÉLETÉBEN

Túlságosan közel állanak még hozzánk, sőt részben folyamatban vannak az események, amelyek pusztító fergetegként rázták meg a Csehszlovák Köztársaság gazdasági életét. Éppen ezért felbecsülni is csak hozzávetőlegesen lehet kihatásaik minden elágazását. Amit azonban ma már felmérhetünk az végzetes; következményei egyelőre beláthatatlanok. Joggal beszélhetünk a szó szoros értelmében amputációról, miközben a veszteségek jórészt pótolhatatlanok. Hosszú időbe telik, míg az egyensúly helyreáll és e harmadával megcsonkított országban normális gazdasági életéről lehet szó.

Az államfordulat idején Csehszlovákia az Osztrák-Magyar Monarkia iparának mintegy 70 százalékát örökölte. Vitás értékű hagyaték volt ez. Jó oldalai mellett hátrányai sem hiányoztak. A legszélesebb népcsoportok érdekeit szem előtt tartó gazdaságpolitika mellett nagyvonalú fejlődés kiinduló pontja volna, mely általános jólétbe csúcsosodik s a politikai vonatkozásban túlhaladt mult minden gazdasági visszasságát leveti. De nem így történt. A köztársaság a tőkés gazdasági és társadalmi élet dinamikáját avatva vezérelvévé. Vállalnia kellett így azt a sorsot is, amit ez a vezérelv jóban-rosszban magával hoz. S ez Csehszlovákia számára inkább rosszabbat jelentett, mint jót. A belső piac szűk terjedelme, amit csak a tömegfogyasztás szempontjából elsősorban számbajövő népcsoportok jövedelmének állandó emelésével lehetett volna bővíteni, eleve megghiusította a termelőerők teljes kihasználását. A köztársaság vezető iparágai a kivitel erősítésére kényszerültek. Csakhogy a kivitel, a mezőgazdasági országoknak az autarkias törekvések jegyében bekövetkezett iparosodása folytán egyre súlyosabb nehézségekbe ütközött. A köztársaság a belső fogyasztás

állandó hanyatlása mellett mind több piacát veszítette el, ami számos termelési ág tartós válságát vonta maga után. Különösen a porcellán-, üveg-, keramikai-, textil- meg cukoripar nem lábalt ki a zavarokból és nehézségekből. Az ezekben a termelési ágakban foglalkoztatott munkások huzamos tömeg-munkanélkülisége viszont a maga részéről tovább rontotta a belföldi elhelyezési lehetőségeket, miáltal csaknem valamennyi iparág válságból-válságba bukácsolt.

Mindenesetre ezek a az állapotok néhány nap alatt megváltozott csoportosulásnak engedték át helyüket. Fontos iparközpontok, sőt egész termelési ágak a köztársaság határain kívül kerültek. Ahol eddig új kiviteli utak felkutatása tette a felelős gazdasági vezérek főgondját, ezután behozatali források után kell majd nézni. Az elcsatolások során merőben új gazdasági egyensúly, a nemzetgazdaság gyökeresen megváltozott szerkezeti összetétele bontakozik ki.

Mindenekelőtt az elsőrendű fontosságú szénbányászat terén bekövetkezett változásokra kell rámutatnunk. Csehszlovákiában 1937-ben kerekén 17 millió tonna kőszént hoztak felszínre, aminek zömét (kb. 13 millió tonnát) az osztrai medence szolgáltatta. Ezek a bányák most jórészt Lengyelország birtokába jutottak. Komoly helyzet állt elő. Nemcsak a korábbi szénkivitel esik el teljesen, de legalább átmenetileg az ipar szénellátása körül is zavaroknak kell fellépniök. Tovább súlyosítja a helyzetet, hogy a legtöbb kokszolót ugyancsak Lengyelország ragadta magához. A csehszlovák nehézipar koksza nélkül maradt és import nélkül nehezen boldogulhat. Ugyanakkor a barnaszén medencék zöme német kézbe került, mely körülmény további megoldásra váró problémákat vet fel. A szénvidékek elcsatolásának hatásai annyival is súlyosabbak, mivel a nehézipar meg a gépipar viszonylag érintetlenül a köztársaság területén maradt. Minthogy pedig a szénél szállítási szempontok is nem lebecsülendő szerepet játszanak, behozatal nélkül megoldást találni még az esetben sem lehetséges, ha új széntelepek üzembevétele útján az ipar, a közlekedés meg a magánháztartások szükséglete abszolút fedezhető lenne.

Nem kedvezőbb a kép a vegyipar terén sem. Az Aussigban központosított nagy vegyitelek ma már Németországhoz tartoznak. Ami megmaradt, távolról sem fedezheti a szükségleteket. Igaz, hogy Szlovénia meg Kárpátalja együttesen mintegy 80 vegyiüzeme mindeddig érintetlenül maradt, de ezek a termelésnek csupán kis hányadát szolgáltatták. Sok iparág a festék, faszess és egy sor más vegyitermék hiányát már ma is erősen érzi. Az elszenvedett veszteséget egyedül új ipartelepek létesítésével lehet majd helyreütni.

Teljesen elvesztette a köztársaság porcellániparát és rotációs-papír iparát, amiért gyenge vigasz, hogy a porcellánkivitel állandó nyomasztó gondjaitól is megszabadult. Kisebb mértékben ugyanez vonatkozik az üvegiparra meg a keramikai iparra is. Ami az üveg-szükségletet illeti, jó ideig az elcsatolt huták termelésére lesz utalva, amit természetesen ezuttal importálni kényszerül majd.

Ami a textilipart illeti, a Reichenberg vidékén központosított gyárak Németország javára történt elcsatolása nemkülönben hatalmas rést ütött a köztársaság gazdasági életén. Az ujonnan előállt helyzetet egyelőre áttekinteni sem igen lehet, amennyiben a Csehszlovákiában maradt brünni meg az északi textilközpont bizonyos munkamegosztáson épült fel. A vászon és kötöttáru ipar, a nyersselyem ipar, nemkülönben a finomabb szövetgyártás főleg az elcsatolt Szudéta-területre esik, míg a brünni körzetben inkább alantasabb minőségű szövetgyártásra rendezkedtek be. Általában Reichenberg meg Warnsdorf több gyapotot, Brünn pedig több gyapjút használt fel. És ezen a tényen varázsszóra nem lehet változtatni. Ha a gyárak megfelelő átépítése önmagában véve nem is ütközik nehézségekbe, a termelés természeti (festésre alkalmas víz), technikai (gépek és szabadalmak), valamint szubjektív (kelően képesített munkaerő és vezetés) feltételei ennek a gyakorlati megvalósítás közben határokat szabnak. Jó időbe telik majd, míg a köztársaság behozatal nélkül is biztosítani tudja a lakosság textilcikkeivel való ellátását.

Jóval kisebb a veszteség a faipar szférájában, ámbar a határszéli erősségek elcsatolása a kivitel lehetőségeit ezen a téren is körülnyírhatta. Annyi bizonyos, hogy a faipar válságát megszüntetnek tekinthetjük s a szlovenszkói meg kárpátaljai gazdasági élet a papír-, cellulóze-, műselyem-, vegyi- meg fafeldolgozó ipar terén valószínű nagy fejlődésnek néz elébe.

Fentiekkel az ipar területén bekövetkezett változások jórészt ki is merültek. Azok az eltolódások, amelyek a Szlovenszkó meg Kárpátalja hátrányára történő határkiigazítások kapcsán még előállhatnak, inkább a mezőgazdaság és az ezzel szerves kapcsolatban álló iparágak terén éreztetik majd hatásukat. Vítális érdekeket, amennyire pillanatnyilag megítélhetjük, aligha érinthetnek.

Magának a mezőgazdaságnak megváltozott képét taglalva, egyelőre csak a történelmi országrészekkel kapcsolatban mondhatunk bizonyosat. Az 1930. évi népszámlálás adatai alapján Cseh- és Morvaország termőfelülete együttesen 7.886.971 hektárt tett, amiből kereken 3 millió ment veszendőbe. Mivel azonban egyúttal a népesség száma is csökkent közel 4 millióval, az ország élelmiszerellátásának lehetőségei inkább javultak, mint rosszabbodtak. Így a búzafölösleg a tavalyi terméseredményeket véve alapul 1996 vagonról 5727 vagonra emelkedett, míg a gabonaellátás körül mutatkozó hiány 3744 vagonról 2170 vagonra csökkent. Burgonyában a tavalyi 528 vaggont kitevő hiánnyal szemben 27 ezer vagon fölösleggel kell számolni. A cukortermelés fölöslege ugyan csak erősen emelkedett, míg a komlóterületek hatalmas, 60 százalékos kitevő vesztesége csupán a kivitelre kerülő fölösleget csökkentette mintegy 7000 tonnáról kereken 2000 tonnára.

Végül a gazdasági élet forgalmi ereit jelentő vasút és úthálózat terén elszenvedett veszteségekre kell rámutatnunk. Az a tény, hogy Csehszlovákia 13.650 km.-t kitevő vasúthálózatából már október 10.-ig 3525 km.-ről lemondani kényszerült, önmagában is sú-

lyos veszteséget jelent. Ha hozzá vesszük, hogy a fő vasúti vonalakat több helyen megszakították, még pontosabb fogalmat nyerünk az elcsatolások kedvezőtlen visszahatásáról. A köztársaság egész közlekedési rendszerét újjá kell szervezni. Már pedig ez a koksznál maradt nehézipar számára súlyos feladatot támaszt. Minden bizonnyal fokozott szerep jut majd a motoros járműveknek. Egyelőre 1000 km.-t kitevő műutak építését vették tervbe, de egyre több szó esik a „Batya-terv“ felkarolásáról, amely a modern autóutak hálózatával akarja átszőni a köztársaságot.

Bizonyos, hogy minden vonalon nagyarányú építőmunkára van szükség az ütött rések betömésére. A köztársaság gazdasági szerkezete a mezőgazdálkodás javára tolódott el, ami nemzetgazdasági szempontból nem vitathatóan visszaesést jelent. Ennek ellenére a kényszerű átalakulás korántsem támadta meg létében Csehszlovákia gazdasági életét. Igaz, a keretek tetemesen összehusorodtak. A modern nagyipari technika azonban olyan gyors regnerációs lehetőségeket nyújt, hogy az új gazdasági egyensúly feltalálása a szűkebb keretek közt is viszonylag hamar sikerülhet. Természetesen sok minden fordul meg az elveken, amelyek szerint az újjáépítés végbemegy majd. Tágabb perspektíva, a népi érdekekkel fokozottabb mértékben számoló gazdaságpolitika kedvezően befolyásolná a megrázkódtatások nélküli kibontakozást. Persze mindennek meghatározása a második köztársaság uralkodó népcsoportjainak kezébe van lefektetve. Még inkább, mint az első köztársaság megalapozása idején. (Kovács Károly)

S Z E M L E

A ZENEI FÖLDRAJZ ALAPVONALAI

Mi kényszeríti ki az emberből a hangot? Mi az a lelki igény, ami a zenélés vágyát, ezt a legősibb jelenséget megteremti, kérdi a zenetudomány s ehhez hasonló kérdést tesznek fel a nyelvtudósok is a nyelvvel kapcsolatban. Érthető tehát, ha a két tudomány, a kétféle kutatás — a nyelvi és zenei — szövetkezik. (A népköltészet után kutató egyre találkozik a népzene után kutatóval és viszont.)

Életformák, népi kulturák ismerete népszokások vizsgálata nélkül alig lehetséges. Így a leíró népismeret (etnográfia), majd az oknyomozó nép- és fajkutatás, az etnológia és antropológia a zenetudomány segédeszközei sorába kerülnek. S ha már kulturák és egyének életmegnyilvánulását kutatja, elkerülhetetlen a társadalmi szervezetek, a hatalmi és gazdasági erőviszonyok vizsgálata. A szociológia módszerét tehát szintén nem nélkülözheti a zenetudomány.

Végül, a társadalmi és természeti adottságoktól függően, az

összes életi tényezőktől meghatározottan kellett szemügyre vennie a zenélő, művészkedő embert, emberiséget. A zenetudomány ilyen szélesen átfogó értelmű színvonalához a nagy magyar zenetudós Szabolcsi Bence jut el. Ő körvonalozza meg elsőnek a zenetudomány egészen új területét, a *zenei földrajz* alapkérdéseinek felfedezésével.

Szabolcsi idevonatkozó munkája a magyar népzeneből indul ki s Bartók és Kodály kutatásaihoz fűződik. Viszont ő a szélesebb értelemben vett népzene-kutatás, az összehasonlító zenetudomány során jutott el eredményeihez.

A *zenei földrajz alapvonalai* címmel megjelent tanulmánya a fajilag, területileg, földrajzilag elkülönült népek egykori összetartozására s a legmélyebb gyökerek azonosságára mutat rá, s egyúttal illusztrálja, hogyan kerülhet földrajz és zenetörténet szoros kapcsolatba. Alaptétele: „a művelődési folyamatok terjedésmódját és irányát többnyire természeti tényezők szabják meg. Hegyvonulatok, mocsarak, gátak, hidak, erdőség és folyó, emberalkotta utak és akadályok mind megszabhatják vagy kijelölhetik, eltéríthetik az irányvonalat, melyen az emberi szellem valamely terméke, akár anyagi vagy szellemi termék eljut egyik közösségből a másikhoz, vagy egyik életformából a másikba.

Hangrendszer, dallamszerkezet és ritmus olyan alapelvek, melyek más és más kultúrák lecsapódásai lehetnek. Életük minden másnál szivósabb, noha önmagukban csupa absztrakciók, egymással kombinálva, de folytonosan szétválásra, átcsoportosulásra készen keringenek a világkapcsolatok hálózatában.

Mi jelölheti ki a dallamok szerteágazásának, vándorlásának útját? Elsősorban a természetkijelölte utvonalak és akadályok. A földfelület hegy és vízrajzi tagozódása. „Általában: minden kultúra terjesztője, elszórója a víz, gátja és megtartója a hegy. A víz kétféle alakjában: mint folyó, mely távoli területeket kapcsol, mint tó vagy tenger, mely elválaszt, később mindjobban összeköt. A hegy is kettős értelműben: mint megállást parancsoló bérce s mint oltalmazó fensík“. Végeredményben: minden természeti alakulat annyit jelent az emberi művelődés számára, amennyire megkönnyíti, gyorsítja vagy lassítja mozgás igényét a földön.

A föld legrégibb zenekulturái a Hoangho, Eufrát és az Indus mentén le, és a Nilus mentén felfelé hatolva, majd a görög félsziget partjain virágzanak ki. A mai Európa zeneközpontjai a Bodeni tó körül, a Szajna és a Loire mentén, az olasz tengerpartokon s az ismert vízközpontokban alakultak ki. Mintha a zene élete a víz életéhez volna kötve...

De csak a *fejlett* zenekulturáké. Mert a föld teli egyéb zenékkel: primitív népzenevel, paraszti muzsikával. És ezek élete egész más törvényeknek engedelmeskedik, mint a nagy zenekulturáké.

A népzenei alkotás életfeltétele, hogy nem egyéni és különleges hanem általános szókincshez, kész formai hagyományhoz simul, melyen ő maga csak évszázadok kollektív munkájával változtathat. A műzene stílus változatai látható rázkódtatásokkal, szemé-

lyesebben, egyénhez kötöttebben történnek. A népzenei alkotás tipusként alakul ki. A műzenei alkotás inkább kötött az egyénhez, a helyhez és az előadókhoz.

A népi-zene és a mű-zene életrajzát lehetetlen közös szempontok alá fogni. A kettő élete azonban bizonyos fokon sugárzó erővé, mozgási energiává alakul át, s mindkettő egyforma sullyal, bár ellentétes irányú energiával lép a kulturföldrajz látókörébe.

A műzene-kultúrák a tagozott partvidékeken bontakoznak ki, a népzene a föld száraz tartályaiban. A földrajztudomány ezen a ponton olyan ellentétre világított rá, mely hosszú időn át magyarázat nélkül állt. A mű-zene és nép-zene nem fejlődési fokozatok, hanem ellentétes principiumok, különböző életrendszerek megnyilatkozásai. Ha az érett zene-kultúrák a maguk delelőjén visszanyulnak nomád emlékeikhez, akkor felfrissülést keresnek a régi népzeneben s ez nem több, mint álom és nosztalgia. A sorsot nem fordíthatják meg.

Új műzene-kultúra, öntudatos zenei műveltség és művészet a parti-kultúra terjedésének útja mentén támadhat. Viszont népzene csak addig tenyésznek, amíg elrekesztett fensík-, erdő-, sivatár-, stjepp-kultúrák virágzanak. Ahol ezek feloldódnak, ott a népzene is felolvad. Hol mindakettő véget ér (vizmenti és katlan-kultúra), ott véget ér a zene élete is. S mert a kétféle kultúra rendszerint felváltja egymást, egyik halála a másik születését jelenti. Viszont a két ellentétes rendszer egymás felé törekszik (mint a folyamat is mutatja) s egymást kiegészíti. Egyik sem áll mozdulatlan. A műzene-kultúra lassanként áthatol erdőkön, megmászsa a lejtőket. A népzene felülről száll alá s utoljára érkezik a civilizált partokra.

A földrészek zenei térképét Szabolcsi így vázolja: Ázsia zene-története a sugaras kinyílás vonalrajzát mutatja. Közepe táján ősi félnomád zeneközpontot kell feltételeznünk. Ez termékenyíti meg keletet és nyugatot. Magasfokú zenekultúrára elsőnek Délnyugat ébred (Mezopotámia), azután a keleti partszegély, majd Dél (Kína, India). Ennek a kirajzolódásnak élettartama Ázsiában 3-3500 év.

Európa zeneutja lényegében a kontinens központi hegyrendszerét, az Alpesti láncot írja körül 2000-2500 év alatt.

Az afrikai magaskultúra fénye északkeleten gyúl ki. Belső tömbje változatlanul őrzi a legrégibb keleti és Nilus-kultúrák maradványait. Rajza a hiperboláé, ideje felmérhetetlen.

Amerika zegzugos zenei térképrajzát mintha a Kordillerák írják föl a földre. Ez a kultúrvonal 2000 évet mutat.

Kiderül Szabolcsi kutatásaiból az is, hogy a népzenei ősréteg, mint valami ösztönrégió, mindenütt az etnikum legmélyebb faji jellegzetességeihez tapad. Például: Az eltörökösödött népek zenéje nem török. A francia népzene nem a latin, hanem a kelta hagyományt folytatja. Az arab hatás alá került népek dallamvilága megtartotta Izlám előtti sajátosságait. A finnugor nyelvet eltanult, európaivá és kereszténnyé lett türk magyarság régi népzene

néje máig pontosan *tükrözi* a sámanhitű mongol török Közép-ázsiaát...

A törpenépek, a pigmeusok dallamvilágában a kutatás ugyan csak azonos elemeket talál, Középafrikától Ausztráliáig. Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a déli félgömb, ez a ma jórészt tengerborította terület a geológiai ókorban összefüggő szárazföld volt. Hasonlóképen az indiai és Kelet Afrikai ősnépek kezdetleges hangszerei között is megvan a kapcsolat. Indonézia és Középafrika egyre több, — a malájvándorlások körén túlmenő adattal — utalnak egymásra. A méretek és formák megegyezése nem véletlen! India még a mezozoikum küszöbén is az indoafrikai kontinens tagja volt! A Baktéritótól délre eső világzóna primitív stílusai itt ott rokonok. Fel kell tételeznünk tehát, hogy ezek a földrészek egykor jobban összefüggtek s vannak hegyvonulataik, melyek egymás megszakadt láncát folytatják a világtengerek tulsó szélein, míg maga a hegysísterület az Óceán mélyébe szállt alá.

Mindezek a kapcsolatok olyan geológiai korok emlékei, melyekben sokáig még az emberi létezés is kétségesnek látszott! Ezek is azt a feltevést igazolják, hogy az ősi ember még a szárazulatok idején terjedt el a földön. A zenei nyelvjárások ilyen találkozásai ezek szerint nem kevesebbet jelent, minthogy a népzene a világ számos pontján Atlantisz korabeli örökség, a történelemelőtti korok hagyatéka.

Szabolcsi zene földrajzának főbb tanulságait a következőkben foglalja össze:

1.) A zene élete a föld felszín természetes tagozódásához kapcsolódik és pedig

2) a kulturföldrajzilag zárt területek a zenestílusok izolált fennmaradásának, a nyitottak a stílusok gyorsabb keringésének és alakváltásának kedveznek. Ép' ezért a műzenekulturák a nyitott partvidékek, a népzene a belterületek (hegyek, erdők, katlanok) életéhez kapcsolódnak.

3.) A nép- és műzene kioltják és felváltják egymást. Itt-ott egyensúlyi helyzetbe, életközösségbe léphetnek.

4.) Egyensúlyi helyzetükben a határszéleken felgyülemelő anyagot a műzenei központ dolgozza fel egységes zenei nyelvvé. A vizihálózat terjeszti el s a félig civilizált (népi) határszélek konzerválják vagy porlasztják szét.

5.) A parti- és katlan-kulturák egyensúlyának felbomlása a zene-kulturák halálát jelenti.

6.) Az elszóródás a legfőbb zenetörténelmi folyamat. Évezredek folyamán minden stílus szerteszóródik a földön s mennél tovább él, annál jobban szerteoszlik.

7.) Az archaikus népzene az emberiség legősibb kapcsolatainak, legrégebb földi életviszonyainak hirtetői.

Íme a látszólag anyagtalán zene tudománya ásatásokból és földtani kutatásokból nyerhető u. n. „konkrét“ bizonyítékoknál sokkal konkrétabb, anyagibb, ősi adatokat tár föl a kutató előtt. Ezért Szabolcsi szerint minden kutató, akit az emberiség

multja foglalkoztat s a történelmi erőfeszítések lehetősége és távlata érdekel, fokozott gonddal kell, hogy a zene felé forduljon, mert választ nyerhet számos olyan kérdésre, melyben az emberi művelődés egyéb jelenségei kielégítetlenül hagyják, miután emlékezetük nem oly mély gyökerű s nem olyan messziről fakad.

(Szegehő Julia)

A FRANCIA RADIKALIZMUS TÁRSADALOMSZEMLÉLETE

A háború utáni korszak történelmi automatizmusa — legalább látszólag — nem kedvez a középsernek. A divatos eszmeáramlatok a nagy egyéniség kultuszát terjesztik, a gazdasági liberalizmusról és az ikertestvérekért feltüntetett politikai demokratizmusról már csak gúnyosan illik beszélni. A tőke és munka sarkalatos szerepéről, ellentétéről vagy együttműködéséről vallott nézeteiben is óvatosan kerüli a „korszméktől” megihletett elmélkedő, hogy a XIX. század „idejétmult” tanaihoz és eszmeáramlataihoz nyuljon vissza. Az új és forradalmi színben tetszelgő irányzatok talaja, ágense és ürügye: a középosztály — a kistermelő rétegek, a törzsökös parasztság és az őslakos értelmiség. Az ő nevében s az ő pajzsa alatt indult hódítóútjára a különféle szervezett-regresszív társadalomszemlélet és állambölcsület. Az ő állítólagos érdekvédelmében fejlődtek csatasorba és diadalmaskodtak azok a rendszerek, melyek legfőbb ujításukkal: egy sajátos szempontok szerint végrehajtott társadalmi kiválasztással s az ezzel alátámasztott belső dinamizmussal és külső feszítőerővel igyekeznek palástolni valódi tartalmukat.

Mindezek tudatában joggal bizalmatlan az ember az említett réteg küldetésének minden újabb változatával szemben, függetlenül attól, kik az efajta legújabb elmélet szószólói. Ettől az érzéstől még akkor is nehéz szabadulni, amikor a francia radikalizmus egyik vezéralakja lép ki a porondra, hogy pártja, helyesebben: a benne megtestesült jakobinus gondolat jövőjét fejtegesse.

Archimbaud könyvének már a címe is merész: *A radikalizmus jövője*. A korszerű „ujítók” a jakobinizmust és válfajait már rég elpártalták. S íme egyesek itt szellemi feledésbe hányt koporsókat fessegetnek. Igaz, ez a szempont kevésbé fontos, hisz’ a százszor eltemetett radikalizmus egyelőre nagyon jól érzi magát. Ha politikai oldaláról nézzük, lehetetlen letagadni a francia radikális párt szüntelen sikereit az 1936 májusa óta lejátszódott időközi választásokon. Pedig tekintélyes horcskóp készítőik szerint a néparcvonal-paktummal letűnt a párt csillaga, mert ez az „ördögi” szerződés csak a munkáspártoknak kedvezhet... Ámde sokkal lényegesebb ezeknél a jakobinizmus önszemlélete és elérhető célként maga elé állított társadalmi fejlődésemlélete, ahogyan az Archimbaud könyvében tipikus, mondhatnók szándékosan tulitipizált módon kifejezésre jut. A francia radikalizmusnak a néparcvonalban elfoglalt helye és államalkotó szerepe miatt érdemes figyelemmel kísérnünk az átlagjakobinus gondolatmenetét, hisz’ nemcsak az ő, de belső és külső ellenfelei szemében is — a radikalizmus jövője bizonyos mértékben egybefonódik Franciaország, illetve a mai francia államgépezet sorsával.

Archimbaud kiinduláspontja a következő: a jakobinus hagyományok hordozója a francia középosztály, a jakobinus szellem természetes örököse és folytatója viszont a radikális párt. Ezért azonosul a francia radikalizmus, mint politikai doktrína a francia kispolgársággal s a *Tiers Etat* forradalmi hagyányaival. Ez a középosztály fél-

reérthetetlen módon nyilvánította amaz akaratát, hogy a munkássággal szövetségre lépve védekezzen. Ilyen magatartásra eddig csak a francia kispolgárság volt képes. Nem mintha különösebb bizalommal viseltetnék bármely ideológiai rendszer vagy tömeghangulat iránt. Magatartásában — hangsúlyozza Archimbaud — mindenekelőtt gyakorlati és erkölcsi szempontok érvényesülnek, mert a filozófiai rendszerek és a politika két különböző dolog, s az elemi józanság óvakodik e kettő összetévesztésétől. A modern jakobinus eszményi köztársasági rendszert óhajt, melynek megvalósulását egy, a széles néptömegekkel szövetkezett középosztálytól vezetett *erkölcsi* forradalomtól várja.

Archimbaud tehát *vezetőszeret*et szán a középosztálynak s ennek folytán a francia radikalizmusnak. E ponton azután szükségessé válik a *Párt* és a *Nemzet* viszonyának tisztázása. Tétele így szól: először a nemzet, azután a párt. A pártharcok csak addig indokoltak, amíg nem hátráltatják a haza érdekeit. A nemzeti felelősségérzet (tehát jötevő fél módjára működik, megakadályozva a pártharcok elmérgesedését. Sajnos az egykor még békésen együttműködő osztályok és érdekcsoportok ma már mind határozottabban fordulnak egymással szembe, veszélyeztetve a gazdasági élet egységét. Ebben a helyzetben a tulzott pártorthodoxia szükségszerűen polgárháborúhoz vezetne. A demokrácia, ha fenn akar maradni, tartozik elhárítani a pártszellem inflációjának veszélyét. A hovatovább tarthatatlan gazdasági érdekelletének kiküszöbölése nem öltheti sem a magántulajdon merev fenntartásának, sem teljes felszámolásának formáját. Az élet, a fejlődés ennél nüanszizottabb megoldást tartogat, valahol a két ellentétes pólustól egyforma távolságban. (Mint látjuk, a javíthatatlan átlagfrancia aranyközépszer elmélete minduntalan visszatér...) Meddő dolog volna unostalan a Kapital tanaival szembeszállni, amikor a néparcvonal megmutatta, hogy a szervezett dolgozóosztályok mindinkább letérnek a társadalmi ábrándok szűlte spekulatív politika útjáról s ehelyett a gyakorlati politika irányába tájékozódnak. A tömegek politikai nagykorúságának kezdete ez, ami nagymértékben megkönnyítette a középosztály és a munkásság szövetségre lépését. Kettőjük szövetkezése természetes, mert Archimbaud szerint a középosztály és a nagytőke között fennálló ellentét élesebb és nagyobb horderejű, mint a munkásosztály s a nagytőke ellentéte. A nagytőke pénzügyi üzelmel ugyanis, szerinte, erősebben sújtják az önálló kisembert és kistőkést, mint a munkásosztályt. Márpedig a nagytőke — tömegpropagandájával karöltve — az utóbbi időben egyre gyakrabban alkalmazza a középosztályt koldusbotra juttató pénzrontó manővereket, melyek ellen a kispolgárság, elsősorban szervezetlensége következtében, aligha védekezhetik. Ezen a ponton azután eljut a köztársasági rendszer megújulásának követeléséhez, melynek egyik alapföltétele a középosztály szervezett összefogása. A republikánus rendszer mai formájában u. i. csak igen tökéletlenül képviseli az osztályok felett álló „közérdeket“, az osztályok egyre inkább elmérgesedő harcában. Nem mintha elavult lenne, hanem mert a III. Köztársaság eredendő fogyatékoságait a mai napig sem sikerült kiküszöbölni. S itt Archimbaud elfogadja a Gambetta nyomdokain haladó történetírók. (*Zévaés*, stb.) felfogását a francia Köztársaság születésével járó hibáiról, melyek alapvető oka abban rejlik, hogy a köztársasági alkotmány köztársaságellenes érzelmű gyűlekezet műve s innen minden tökéletlensége. Az alkotmány betűje és szelleme mindenkor elvágta az utját annak, hogy a nagy nemzeti érdekközösségek és képviselők az Állam kereteiben szerveződjenek s abba be-

illeszkedjenek. Ez a szervi hiba hozta létre a szindikalista tömegmozgalmakat. Sajnos a nemzet törzse: a középosztály hosszú ideig nem ismerte fel a szervezkedés szükségességét s ezért az államgépezet rugóit mozgató pénzoligarchia érdekei érvényesültek a közélet minden terén, az általános nemzeti érdekek rovására. Az Államról, mint osztály- és csoportérdekek szabályozójáról és összehangolójáról vallott jakobinus tanítás nyomdokain haladt ezért a radikális párt, amikor 1907-es programjában a magánmonopóliumok állami monopóliumokkal való felváltását követelte. A jakobinizmus gondolatával nem ellenkezik, — mint egyesek azt bizonyítani igyekeznek — a munkáspártokkal kötött politikai egyezség. A néparcvonalban szövetkezett pártok kivétel nélkül vállalták a kistulajdon védelmét és elvetették a parancsuralom gondolatát. Ezzel lehullottak a válaszfalak a munkáspártok és a francia középosztály pártja között.

Archimbaud különben tisztán látja a tőkés gazdálkodási rend árnyoldalait. „A hatalmas részvénytársaságoktól fenyegetett tulajdon; a munkanélküliség veszélyeztette család; a megtakarított pénzeket elsikkasztó spekuláció nem tekinthetők a társadalmi Rend tényezőinek... A jelenlegi feltételek között sem erkölcsi, sem gazdasági szempontból nem beszélhetünk társadalmi rendről, mivel ezek a feltételek rosszul kormányozzák a közösség életét. Tehát szakítani velük nem támadást jelent a rend ellen, hanem ellenkezően annak helyreállítását“. Mint látjuk, az erkölcsi forradalom gondolata más formában újra megjelenik, amikor a társadalom haladó irányban való megszervezéséről van szó. Egyébként egy másik helyen Archimbaud még világosabban foglalja össze ebbeli elgondolását: „Amit a nép (s e szó alatt Archimbaud fogalmazásában elsősorban a középosztályt kell érteni.) haladásnak nevez, az mindenekelőtt a társadalom erkölcsösebb megszervezése.“ A néparcvonal rendszer szociális ujitásait is főként abból a szempontból értékeli, hogy közelebb vitték a társadalmat a szociális igazság Rousseau-condorceti birodalmának megteremtéséhez.

Mindamellet Archimbaud nem tagadja a tőkésrendi demokrácia válságát. De erkölcsi színezetű középosztály-beállítottságának megfelelően csak a demokrácia *erkölcsi* válságának elismeréséig megy el. Ez a válság — írja — az intézmények, politikai eszmék és tények közötti összhang megbomlásából fakadt.

Eddig a jakobinus író azon aggályos törekvését láttuk, hogy az időszerteült radikalista társadalomszemléletet a szocialista és szindikalista osztályfelfogással a gyakorlati együttthaladás síkján hangolja össze, mégha ezt nem is az elméleti és elvi ellentétek elsikkasztásával cselekszi. Egy kérdésben azonban a munkáspártokkal való szembenállást tudatosítja, az elválasztó szempontoknak sokszor túlzott kihangsúlyozásával, — mégpedig a honvédelem kérdésében.

A radikálisok a béke s az európai összhang hívei, de nem nemzetköziesek, szögezi le Archimbaud. A nemzetközieség, szerinte, túlhaladott álláspont, akár magasabbrendű civilizáció megteremtését célozza az egyes országokon belül, akár a béke megmentését véli szolgálni. Sőt, felette veszélyesnek tartja, ha tömegillúzióvá szélesül, mert ürügyül szolgálhat szervezett-regresszív rendszerek bevezetésére. Ebből a szempontból kiindulva nem hajlandó csupán a vezetőkre vagy a hatalmi csoportokra hárítani a felelősséget mihelyt ilyen uralmi rendszerek jelentkeznek. A tömeg s a vezetők szembeállítása — szerinte — csalóka. Valójában inkább a „tömegek bűnrészségéről“ lehet beszélni. A

nemzetköziséggel Archimbaud a Páneurópa-eszmét szegezi szembe, de azt is csak azért, hogy elvi magaslaton pendantul szolgáljon az ilyen messzi távlatokba elkauandozni kész ellentétekkel szemben. További — külpolitikai természetű — fejtegetéseihez azonban ennek a ködösen meglegegetett Páneurópa-képzetnek vajmi kevés a köze. Egyébként Archimbaud volt olyan óvatos, hogy a páneurópeizmust ne a nemrég még divatos, hanem kanti és jaurési változatában vetítse fel...

Külpolitikai elmefuttatásában nem követjük Archimbaudt, mert szerző itt a napipolitika vonalvezetésének esélyeit és követelményeit latolgatja. Emeljük ki azonban azt a megállapítást, mely rendkívül jellemző a francia radikalizmus hazafiúi felfogására: hogy a honvédelem és a szociális haladás szempontját nem lehet egymástól különválasztani. A honvédelmi álláspontnak ez a szociális megalapozása szolgáltatja egyben az erkölcsi alapot egy erőteljes külpolitika hangoztatására.

Ime a kiindulópontok, melyekből önként következik Archimbaudnak a „radikalizmus jövőjét“ igazoló következtetése: mélyreható társadalmi vívmányokkal és szerkezeti ujitással kiteljesített erkölcsi forradalom révén a valóban szociális Köztársaság kialakítása, mely a jelenlegi ridegen jogi államformát „technikai“ államformával pótolná. Ez az átalakulás lehetővé tenné a szindikalizmus beilleszkedését az Államba, míg a szindikalista mozgalom keretei bővülnének s a középrétegekre is kiterjednének. Az új Állam a középosztály észszerű és ujitó szemléletének s a dolgozó osztályok harcmezett fegyvermezettiségének az egységét tenné. A néparcvonal már megteremtette ennek az erkölcsi forradalomnak legfontosabb előfeltételeit, most már csak a radikális-jakobinus középosztályon mulik, hogy küldetését világosan felismerve magához ragadja a vezetőserepet, a néparcvonal közvetlen célkitűzésein tülemelkedő építő mozgalom élére álljon és betöltse hivatását. Amit tárgyilag nem kevésbé elősegít az a körülmény, hogy a középrétegek ma már nemcsak a radikális párt kereteit töltik be, hanem eltekintve a jobboldali pártoktól — a munkáspártokban is mind jelentősebb a képviselőtüük. Akárhogyan is, a legveszélyesebb a demokrácia szempontjából az a propaganda, mely azt hangoztatja, hogy „a középosztály történelmileg halálra ítélt“. Ez a tévhit eddig csak arra volt jó, hogy a szervezett-regresszió karjaiba kergesse a középrétegeket és esélyt adjon a pénzoligarchia demokráciaellenes rohamának végigvezetésére. Ellenkezően, a francia fejlődést s mindenekelőtt a néparcvonal sorsát az fogja megszabni, hogy merre tájékozódznak végső fokon a középrétegek.

*

Az előbbi bő ismertetés szükségének igazolására újra hangsúlyozzuk: bennünket Archimbaud könyvében nem Archimbaud, az író és még kevésbé Archimbaud, a szenátor érdekel, mint inkább az átlagjakobinus, a francia középosztály „homme de la rue“-jének állásfoglalása. Ami annál közelebből kell, hogy érintsen, mert a néparcvonalban képviselt töregek szószólói közül eddig csak a munkáspártiak elvi álláspontja fejeződött ki félreérthetetlen módon, míg a középosztály szóvivőinek véleménye csak konkrét kérdéseken keresztül s ott is elvétve és ködös formában. Ebből a szempontból fontos a radikalizmus „kiskátéjának“ megismerése a néparcvonal messzebbmenő céljaival s a modern jakobinizmus végső célkitűzéseivel kapcsolatban.

Ha tehát az Archimbaud-féle álláspontot a jakobinus középrétegek átlagvéleményeként fogadjuk el (amit joggal tehetünk), úgy abból a

következő elemeket fejthetjük le: 1. J. J. Rousseau „sens moral“-ja; — 2. a Jean-Baptiste Say és Bastiat orthodox gazdasági liberalizmusának, a proudhoni szindikalizmusnak és Jaurés „francia szocializmusának“ egyvelegéből kikristályosodó társadalomfelfogás; — 3. a montesquieu alapokon nyugvó klasszikus-jakobinus államelméletnek egyfelől a technokrata felfogással, másfelől a gambettai értelmezésű honvédelmi elvvel való korrekciója és — 4. Condorcet fejlődéselméleti idealizmusának a comtei pozitivizmussal felerősített változata.

A francia középosztálybeli átlagember küldetéstana ezen összetevőinek felismerése után nem csodálkozhatunk azon, ami a fent kifejtettekből határozottan kibontakozik: hogy t. i. ez a réteg a néparcvonal lényegét és a napifeladatokon túlemelkedő hivatását illetően egészen másképp vélekedik, mint a munkásság. Míg a munkáspártok a néparcvonal kialakításával mindenekelőtt a demokrácia védelmét akarták szolgálni a szervezett-regresszió küszöbön álló támadásával szemben, azonban végső célkitűzéseiket teljes mértékben fenntartották, a radikálisizmus a néparcvonal megalkotását kiinduláspontnak tekinti középosztály-küldetése: „a valóban szocialista és demokratikus Köztársaság“ megvalósítására. Épp ezért megelégedéssel könyveli el, hogy a munkásság „engedett doktrinális merevségéből“, amikor a jakobinus-párttal szövetkezve „a gyakorlati realizmus útjára tért“, — de az alsó osztályoknak kiállított ezen érettségi bizonyítvány nem zárja ki azt, hogy a jakobinus középosztály ne magának és *egyesegetül* magának követelje a vezetős szerepet. S ez a követelés nem is a politikai hegemónia biztosításának hátsógondolatából fakadt, hanem — mint kimutatni igyekeztünk — a jakobinus-radikális középosztályelmélet leglényegéből. (Ennek a szempontnak a segítségével sokkal könnyebben megérthetjük a radikális pártnak már több ízben tapasztalt obstrukcióját „a néparcvonal képére alakított“ kormány gondolatával szemben...)

Tagadhatatlan, hogy ez a munkáspártok és radikálisok közti ellentét a néparcvonal értékelése körül komoly veszélyt jelent. Más szempontból, de igazat kell adnunk bizonyos fokig Archimbaudnak, amikor azt hirdeti, hogy „a néparcvonal további sorsa a középrétegek magatartásától függ“, ugyanis a dolgozó osztály és a középrétegek közti kenyértörés *lehetőségét* csak akkor lehetne egyszer s mindenkorra kikapcsolni, ha komoly jeleket látnánk annak, hogy a radikálisok képviselte középosztály hajlandó engedni küldetéstudati csökkenységéből.

Megnyugtató viszont, hogy pillanatnyilag (s a „pillanat“ szót jelen esetben a történelem időmértékével kell mérnünk...) mind a kétkezi munkásság képviselőinek, mind a kispolgári radikálisizmusnak a néparcvonalról adott meghatározása szinte szó szerint egyezik. Hogy megint csak Archimbaud-t idézzük: „A néparcvonal több, mint egyszerű választási szövetség: nagy nemzeti mozgalom egy új társadalmi rend megteremtéséért.“ S a mindkét részről adott néparcvonal-meghatározás e „pillanatnyi“ egyezése nemcsak szimbólikus, hanem elsősorban annak a jele, hogy a néparcvonallal kapcsolatos különböző igényekben lappangó ellentétek végzetes sulyukkal még nem vetődtek s nem is vetődhetnek felszínre mindaddig, míg nem lépnek fel olyan erőtényezők, melyek magukat az alapkérdések adottságait lényegesen megmásítják.

Ennek feltételezését azonban az adott történelmi-társadalmi helyzet nem parancsolja. (Mosonyi Ferenc)

NICOLAE MĂRGINEANU: PSIHOLOGIA GERMANĂ CONTEMPORANĂ.
(Cluj, 1938.)

A lélektan ma már kétségtelenül saját módszereivel dolgozó, gyakorlati értékű tudomány. Története nemcsak száraz adathalmaz és kutató munkásainak gondolat- és élet-története. Ennek, az emberi gondolkodáshoz legközelebb álló tudományágnak a fejlődése ugyanakkor az egész szellemi élet fejlődését is magában hordja. Nincs még tudomány, amelynek története ennyire egybeforrana azzal az általános és egységes szellemiséggel, aminek *tudomány* a neve.

Nicolae Mărgineanu könyve ebből a távlatból ismerteti a német lélektani kutatók munkásságát. Nemcsak a különböző iskolák időrendi ismertetését kapjuk könyvéből, de tiszta képet nyújt a lélektan tudománnyá történt alakulásának és a többi tudományágaktól való függetlenülésének szellemtörténetéből is.

A lélektan kialakulása a XVIII. századbeli angol empirizmus hatása alatt indul meg. A természettudományban alkalmazott és bevált gyakorlati és minden jelenséget alkotó elemeire bontó tudományos módszernek a lélektanban való alkalmazását már Locke, Berkeley és Hume is sürgetik, úgyhogy Herbart az induló XIX. század legnagyobb lélektani tekintélyének már sikerül a metafizikai buvárkodásoktól független gyakorlati lélektan szükségességére felhívni a figyelmet. A század végefelé azután Fechner az, aki a gyakorlati módszer alkalmazásával a lélektant önálló tudománnyá avatja.

A gyakorlati tudományok és az empirikus bölcsélet tulerős befolyásának tudható be, hogy a lélektant mind szélesebb alapokra fektető német lélektan legelső megnyilatkozásai az ugynevezett lélektani atomizmusra hajlanak és a lelki jelenségeket teljesen a természettudományok módjára és módszereivel vizsgálják. Főkérdésük a lélek végső atomjának felfedezése, amely azután a mind magasabbrendű lélektani megnyilvánulások kulcsát is megadná. Elképzelésükben a lélektani jelenségek egyszerű, atomszerű elemek különböző társításából alakulnak ki és véleményeik főleg a társítások (asszociációk) természetében és formájában különböznek. Az asszociációs elméletek képviselői (*Ebbinghaus, Mach, Ziehen, G. E. Müller*, stb.) bár az alapvető kérdésekben már teljesen elévültek, a lélektan gyakorlati alapokra való helyezésének kétségtelenül érdemes uttorói. Utánuk Wundt hatalmas teremtő egyénisége vetíti fel az asszociációs elméletek közt tévelygő lélektan új útjait. Bár kora atomista elképzelésétől még ő sem tud szabadulni, Wundt, a lélek szerves egységének és az *én*, valamint a lelki jelenségek dinamikus jellegének felismerésével, a legelső modern pszichológus. Ha még Wundt el is ismeri — munka-hipotézisként — a lelki élet atomjaira való felbontás szükségességét, a lelki jelenségeket azonban már, mint szerves és egységes folyamatokat vizsgálja. Közben természetesen sok nagy egyéniség és kutató szellem munkája folyik, míg a német lélektan véglegesen kilábal az asszociációs elképzelésekből. Lassan azonban mindjobban utat tör a lélek egységének és a jelenségek dinamikus jellegének a tudata. *Brentano, Lipps, Stumpf, Ehrenfels, Meinong, Husserl* és *Dilthey* kutatásai után, amelyeket Mărgineanu *átmeneti* irányzatok gyűjtőnév alatt foglal össze, *Wertheimer, Kohler* és *Koffka* szakítják el véglegesen a lélektant az atomelmélettől. Az ő *Gestalt-pszichológiájuk* adja meg azután a kegyelemdőfést azoknak a kezdeti elképzeléseknek, melyek szerint az emberi lélekben lejátszódó jelenségek, különböző érzetek (szenzációk) különböző társításaiból állnak elő. Tulajdonképpen csak *összbenyomásaink* vannak, — vallja ez a lélektan.

Nem a szint, a hangot, a felfogó szerveink által az agy-központba juttatott, mindentől független érzékletet éli meg az ember, hanem az összbemnyomást, a konfigurációt... Viszont a konfiguráció felismerésénél sem áll meg a lélektan. *Jaensch, Springer, Kruögler* és *Driesch* kutatásai végül is a modern német lélektan két nagy ujkori egyénisége: *Müller*, *Freienfels* vitalizmusa és *William Stern* széles, a személyiség dinamikus egységébe foglalt rendszeréhez vezetnek. Egyoldalú irányzatok gyűjtőnév alatt: az általános lélektani kísérletektől elütő tárgyú lélektani rendszerekben, *Freud* pszichoanalízisét, *Adler* individual-pszichológiáját, *Jung* tipológiáját, valamint a karakteriológia különböző válfajait ismerteti még *Margineanu* könyve.

Külön értéke a könyvnek a különböző iskolák, irányzatok után az az általános összefüggő rész, amely részletesen tárgyalja a bölcsélet, a történelem- és társadalom-, a fiziológia-, biológia- valamint az orvostudományok befolyását a lélektan kialakulására. Az élvezetes stílusban megírt könyv a nagyközönség széles rétegei számára is nélkülözhetetlen. (*Fekete Ferenc*)

IORGU IORDAN: GRAMATICA LIMBII ROMÂNE. (Cartea Românească. 1938.)

Az utóbbi években a nyelvtani érdeklődés igen elterjedt a román sajtóban. Egyik napilap hosszú ideig rovatot tartott fenn nyelvészeti tanácsok számára. Mások hetenként vagy ritkább időközökben nyelvi kérdéseket tárgyaló cikkeket közölnek. S még ha e cikkek szerzői nem is mindig bírnak kellő képzettséggel, ha a tanácsok, amiket adnak gyakran hibásak is, a nyelvtani rovatok pusztá létezése az olvasók tényleges érdeklődését mutatja a kérdés iránt.

Ha a hivatalos szakemberek felé fordulunk azonban, azt tapasztaljuk, hogy az ő tevékenységük egészen más irányu. Tény, hogy néhány évvel ezelőtt megkísérelték egy egyetemi gárda megalakítását a neologizmusok elleni védekezés céljára, de ez a kísérlet, amint azt könnyű volt előrelátni, sajnálatos módon megheiusult. Az év folyamán beszéltek még egy szervezkedésről, melynek hivatása a nyelvtani tudományok terjesztése lett volna s felvetődött, hogy az egyetemeken tartsanak tanfolyamokat a román nyelvtanból. Ezek a kísérletek sem váltak valóra: az amit várunk az egyetemi szakemberektől s az, ami hiányzik, az a komoly tanulmány a helyes román gramatikáról. J. A. Candrea nyelvtanán kívül, melyet 1901-ben tettek közzé francia nyelven (azóta ujranyomták románul, de változtatás nélkül), néhány hónappal ezelőttig nem volt egyetlen szakember által írt román nyelvtan sem. Természetesen eltekintek itt a középiskolák alsó osztályai számára készült tankönyvektől, melyek még ha jól szerkesztettek is, nagyon elementárisak ahhoz, hogy felnőttek használhassák azokat, s főleg tankönyv-jellegük miatt nem nyerhetik meg a nagyközönség érdeklődését.

Iorgu Iordan *Gramatica limbii române* (Cartea Românească) így olyan kezdeményezést jelent, ami követésre méltó. I. Iordan, aki jelenleg a Jasi-i egyetem filozófiai karának dékánja, régi és megbecsült kutatója a román és rokonnyelveknek, aki számtalan idevágó tanulmányt tett már közzé román, francia és német nyelven. Az utóbbi években érdeklődését teljesen lekötötte a mai nyelv, minden megnyilvánulásában: köznapi beszéd, argo, irodalmi nyelv, újságírói nyelv, stb., amint ez utóbbi dolgozataiból is kiderül. Épp ezért I. Iordan volt kétségtelenül a leghivatottabb, hogy ösztönzést adjon az eddig annyira elhanyagolt román nyelvtani kutatások újrafelvételére.

A 255 oldalas oktáv alaku könyv a legújabb elméletek világa mellett a román gramatika összes fejezeteit tárgyalja: kiejtést és írást, alaktant, mondattant és stilisztikát. Legfőbb jótulajdonsága: az előadás világossága és minden kérdésnek egyszerű formában való tárgyalása; különös figyelem az olyan kérdések iránt, melyekbe a nem szakember lépten-nyomon beleütközik s amelyeket ennek ellenére a szakemberek csaknem teljesen figyelmen kívül hagytak eddig (pl. helyesírás, írásjelek használata, stb.); végül, nagyon jelentős dolog, a törekvés, hogy felvilágosítsa a kisebbségeket azokról a hibákról, melyeket leggyakrabban követnek el, ha románul írnak vagy beszélnek. Ez a teljesen új részletkérdés megérdemli, hogy hosszabban beszéljünk róla. Nem arról van itt szó, hogy szemrehányást tegyen azoknak, akik nem tudták teljesen elsajátítani a román nyelvet, hanem hogy segítséget nyújtson nekik ennek mielőbbi elérésére. Ép' ezért azt hiszem, senki sem sértődhetik meg, ha egy fejezet során azt találja: a kisebbségek ezt és azt a hibát szokták elkövetni, a hiba így magyarázható, a helyes kifejezés a következőkép' hangzik...

Természetesen egy ilyen könyv nem igényelheti, hogy véglegesen megoldja az összes kérdéseket. Az, amit kívánhatunk tőle elsősorban, hogy hű képét adja a jelenlegi ismereteknek, másodszor, hogy sugalmazzon számunkra kutatásokat, ezeknek az ismereteknek tökéletesítésére. Ezekben a tekintetekben, I. Jordan teljes sikert ért el. (Al. Gaur)

HELMUTH KLOTZ: MILITAERISCHE LEHREN DES BÜRGERKRIEGES IN SPANIEN. (Paris 1938)

Az egykori német tengerésztiszt, ki a *Der neue deutsche Krieg* c. frappáns könyvével lett ismert, most gazdasági és katonai elemzését adja a polgárháborúnak. Felfedi a háttérben mozgó hatalmak érdeklődésének rejtett, de valódi okait, élesen kiexponált fotográfiát adva a tendenciózusan elrajzolt képek helyett.

A német imperializmus világháború előtti Spanyolországra vonatkozó magatartása: a császár provokatív tengeri látogatása (1905), a *Panther* cirkáló már-már háborús konfliktust kiobbantó agadiri kalandja (1911), valamint Németországnak Spanyolországot a világháborúba bevonni akaró törekvése ugyanugy tárgyalás alá kerülnek, mint a másik érdekelt hatalom kapcsolatai Primo de Riverához és ellenszenve a haladó Spanyolországgal szemben. Az u. n. „geostratégiai” helyzet kedvező volta, illetve fontossága: a Baleárok, Gibraltár, Spanyol-Marokkó (az afrikai német gyarmatpolitika legfontosabb góca), az alig kiaknázott nyersanyag tartalék: a baszk vasérc, Rio-Tinto rézkincse, Almaden a világpiacon ugyyszólván monopol helyzetű dus higanybányái, Spanyol-Guinea kaucsukja, egyaránt csábítják az idegen imperializmusokat.

Klotz gazdagon dokumentált anyagot hordott össze az intervenció erejére és intenzitására vonatkozólag, és ezekkel bizonyítja a szemben álló felek anyagi felkészültségének aránytalanságát, amelyet a törvényes kormány csapatai bizonyos mértékig heroizmussal pótolnak. Bombákat, kézi- és gépfegyvereket, ágyukat és bombavető repülőgépeket, tankokat és hajóágyukat ábrázoló képeket látunk, melyek nem spanyol földön készültek és e hadigépek kiszolgáló személyzete sem belföldi. A polgárháború katonai tapasztalatai halomra döntötték főleg az u. n. dinamikus államokban divatos „villámháború” elméletét, mely lerohanással és pánikkeltéssel igyekszik azonnali sikert elérni. Ezek vágyálmok, amikkel szemben a megmerevedett frontok hosszantartó háborúja a valóság. (Lázár Vilmos)

JOZEF WITTLIN: A FÖLD SAVA (E. Prager könyvkiadóvált. Pozsony, 1933.)

A magyar olvasó nem ismeri a Föld sava c. regény szerzőjét, pedig Jozef Wittlin európai nevű író, aki ezzel a regényével a lengyel akadémia nagydíját nyerte el.

Az író a könyv témáját korunk legnagyobb élményforrásából: a világháborúból meríti. A háborús regények nagy tömkelegében mégis új szint, új hangot képvisel ez a regény. Wittlin egy kis galíciai vasutállomás mindenesének, az együgyű Niewiadomski Péternek szemével nézi a háborút. Kétségen kívül eredeti elgondolás, ám a regényből — talán éppen ezért — nem ütökzik ki a háború tagadása oly mértékben, mint kívánatos lenne. A gyámoltalan, primitív-lelkű Péter, akinek minden vágya az volt, hogy egyenruhát kapjon (szép vasutas-egyenruhát) s hivatalos mivolta ilyenképpen is megnyilvánuljon, végre uniformishoz jut: az Osztrák-Magyar Monarchia formaruhájába bujtatják. Persze, nem így képzelte el a dolgot. Minden másképpen történik. Elkerül Topory-Czernielitzából, a kis hucul faluból Magyarországra s megismerkedik a hadtápterületek külön világával és számára eddig merőben ismeretlen életével, alakjaival, dolgaival. A regény cselekménye meglehetősen ösztövére és lassan gördül előre. A szerző gondosan, szinte a nagy francia realistákra emlékeztető aprólékossággal rajzolja meg alakjait. Flaubert vagy Balzac jut az ember eszébe, amint végigkíséri a könyv egyik-másik alakjának pontos, részletes rajzát. Ahogy például a nagyképűsködő Durek csendőrkáplár, vagy az izig-vérig katonára Bachmatiuk őrmester avagy pedig dr. Jellinek, a zsidó sorozó orvos figuráját megrajzolja: az tökéletes. Az emberi lélek nagyszerű ismerőjeként mutatkozik itt meg; leírása, jellemzése szuggesztív erejű. Ez bizonyos mértékig ellensúlyozza a regény vontatott, lassan kifejlő cselekményét.

Wittlin e művét Borongó Ferenc (valószínűleg álnév) fordította le magyar nyelvre. Stílusa szép és magyaros, bár érzik rajta, hogy nem eredetiből készült a fordítás. (Sándor László)

KOVÁCS IMRE: A KIVANDORLÁS. Cserépfalvi kiadás Budapest 1933.

Kovács Imre a falukutató írók közül való. Előbbi könyve, *A néma forradalom*, széles rétegek rokon és ellenszenvét váltotta ki. Az értelmiségi osztály tekintélyes része helyeselt, a földbirtokos osztály és az előtte hullámozó nyilas gárda ügyészért kiáltott, aki kellő időben meg is jelent. A falukutatás Magyarországon érdekes jelenség. Lényegében szellemi mozgalom, amit a napi politika csörtető, hangos dübörgése játszi könnyedséggel nyel el. Kiinduló pontja, a *Márciusi Front* nagy lendülettel vetette rá magát Magyarország szociális nyomorának feltárására. Szerette volna megváltoztatni — és még ma is hirdeti, — az ország gazdasági felépítettségét s a bajokon való segítséget írásműveivel szolgálja. Rövid és egyszerű tételekkel dolgozik. Magyarország 16 millió 173.000 katasztrális hold termő területtel rendelkezik, amelynek több, mint a fele nagybirtok. Viszont a nincstelen, betevőfalatot nélkülöző agrárszegénység: három millió ember. Elrettentő például bőségesen kimutatták az egyes vidékek paraszt nyomorát, higiénikus és szellemi elmaradottságát. Sikertült a köztudatba átvinniök, hogy a vagyonelosztás kirívó egyenlensége teremtette meg a mai szociális feszültséggel megtöltött légkört. Megoldásként a falukutatók azt hangoztatják, hogy az 500 holdon felüli birtokokat feltétlenül ki kell sajátítani és termelőszövetkezetek formájában a nincstelenek között felparcellázni.

Kovács Imre új könyvében statisztikai adatokkal bőven megtűzdel-

ve felemeli óvó szavát és azt állítja, hogy a viszonyok mostani állása mellett, ha megint arra kerül a sor, hogy a nincstelenek kivándoroljanak, akkor az ország olyan katasztrófális vérveszteséget fog szenvedni, mit többé aligha hever ki. Ilyen kivándorlási hullám már végigsöpört az országon 1899 és 1913 között, amikor 1.390.525 személy hagyta el szülőföldjét. Az akkori kormányok nem vették túlságosan szívükre a dolgot. Sőt maguk egyengették a kivándorlás útját, amikor nagy külföldi hajóstársaságokkal speciális szerződéseket kötöttek a kivándorlás lebonyolítására. Jellemzősül megemlíti, hogy az agrárérdekeltségek a kivándorlásnak örültek, mert ez lassan megszüntette a munkaerőfelesleget és a munkabérek is emelkedtek a fokozódó kereslet miatt. Az első tiltakozó szót a gyáriparosok szövetsége emelte, afeletti félelmében, hogy elesik attól az olcsó munkaerő tartaléktól, amelyik a falun már nem tud megélni s a városokba húzódik, hogy garasokért ajánlja fel munkaerejét.

Kovács Imre szemére hányja ugy az agrár, mint az ipari érdekeltségnek, hogy a nemzet érdekei mindkét csoportot hidegen hagyták. Eszükbe sem jutott a kérdést nemzetvédelmi szempontból vizsgálni. Mindig az volt a fontos, mindenik érdekcsoportnak, hogy ki hogyan találja meg pillanatnyi számítását. Örültek ha megszabadultak egy csomó fölösleges proletártól vagy sirtak, hogy elvész az olcsó munkaerő. Holott a kivándoroltak végleg elvesztek az ország számára. Még akkor is, ha olyan szándékkal húzódtak idegenbe, hogy ott erős nélkülözéssel tőkét gyűjtenek és visszahozva hazai földre fektetik. Kovács Imre az ilyen tervezetésekből arra a következtetésre jut, hogy az ágrólszakadtak mindig s ma is jobb hazafiak, mint a felettük erkölcsi magasságban lebegő osztályok tagjai. Ezek a szegény, a nemzetből kitaszított emberek, a háború kitörésekor minden, a hazában elszenvedett keserűségüket feledve, csak Amerikában 37.000-en jelentkeztek az ottani követetségen, hogy szállítsák őket haza a hon védelmére. Sem ezek, sem a többi millió nem térhetett soha vissza többé. Az első nemzedék még valami vonzódással kitartott az anyaország mellett, a második, harmadik nemzedék tökéletesen beolvadt, amerikainak érzi magát s legfeljebb az érdekes ismerősnek, rokonnak kijáró udvariassággal figyelgeti „a régi haza” politikai vagy társadalmi mozgását. Azóta pedig, hogy az amerikai magyarok néhány csoportja látogatóba járt a hazai földön s nem túlságosan kedvező benyomásokkal távozott, ezerszer meg gondolják, hogy hazajőjjenek.

Magyarország proletárország — állapítja meg Kovács Imre. Ennek bizonyítására vizsgálat alá veszi a magyar társadalom strukturáját. A kereső lakosságból 2.399.511 önálló foglalkozású, 510.898 tisztviselő és 5.718.510 proletár. A jövedelemelosztást tekintve 8.688.319 lakosból 7 millió 49.458 embernek évi jövedelme átlagosan 300 pengőn alul marad, a fennmaradó 1.638.861 személynek ellenben a jövedelme több, mint ötszöröse az előbbieknak, azaz 1600 pengő.

„A felső tízezer” vagyoni állapota alapján a lakosság 0.6 százalékának az egyéni jövedelmek 20 százaléka, 18.3 százalékának 36 százaléka, 81.1 százalékának pedig az egyéni jövedelmek összegének csak 44 százaléka jut.

— A proletárizálódás jellege ezek alapján nyilvánvaló. A gazdasági élet szerkezeti betegsége s a széles néprétegek szociális elesettsége megcáfolhatatlan. A megoldásra kevés a kilátás, mert egy radikális földreform vagy erőteljes szociálpolitika — mint, ami változtatni tudna a helyzeten, — egyelőre nem várható Kovács Imre szerint.

— A feleslegesnek tekinthető és kivándorlásra kész egymillió lélek

a rendkívül szapora alsó társadalmi osztályokhoz tartozik és éppen ebben van az újabb kivándorlási lehetőség nagy nemzeti veszedelme. Ha mi innen kivándorlásra kényszerítünk egy millió embert, akkor az amugy is megtorpant magyar népszaporodásban olyan visszaesés fog beállni, hogy az egyenesen katasztrófális lehet a magyarságra nézve, — folytatja tovább fejtegetéseit a szerző.

◀ Ezek a képek nehéz perspektívát hordanak magukban. Szerző mégsem látja menthetetlennek a helyzetet, ha a társadalmi szerkezetet meg lehet változtatni, ha a földbirtok állományt egészségesebb állapotokra lehetne helyezni, ha a parasztság és ipari munkásság kereseti s ezzel egyidejűleg népegészségügyi és művelődési színvonalát is emelni lehetne. Kovács Imre, — mint előbb idézett szavaiból kiderül, — maga is korlátot emel a helyzetet. Nem sok a reménye, hogy mindezeket a közeljövőben olyan gyors egymásutánban megvalósítják, ahogy a sürgető helyzet megkívánja. Ezzel egyidejűleg érdemes néhány szót szentelni a „Márciusi Front“ tevékenységének. A front ma már nagyon megszűkült. Csak néhány íróból és egyetemi hallgatóból áll, kitarthatnak eredeti elgondolásaik mellett. Nagyrészüik kivált és a nyilasok táborában vagy annak közelében vert tábort. A mozgalom eredeti elgondolásában, az utolsó órák sürgősségének címén sietve szét akarta szedni a feudális nagybirtokot és a tőkés bankkapitalizmust, hogy helyébe egy demokratikusan működő kishérleti szövetkezeti rendszert állítson. Ezért tárta fel a meztelen valóságot, ezért lettek írásaikkal oly nevezetesek a határokon túl is. Célkitűzéseiket papírra vetették és várták, hogy valami csoda folytán a betűk lángoló kisugárzásával ezek a dolgok megvalósulnak. Tisztán irodalmi és szellemi sikon maradtak. Holott az, aminek a megdöntéséért sikroszálltak, — a feudálkapitalizmus likvidálása, — komoly gazdasági és politikai tényező, amit saját bevallásuk szerint is nagyon gyorsan el kell tüntetni a közlet piacáról, nehogy az elégedetlenség megelőzze és véres eseményekbe kergesse a szegénységet.

A Frontnak ez az akciója, saját kezeiből kicsuszott, de ugyanakkor igen jól felszerelt lovat sikerült azok alá a fékevesztett agitátorok alá helyezni, akik éppen az ellenkezőjét akarják, de már jó ideje az ő jelszavukat kiáltozzák.

A Márciusi Front időnként védekezik s meg szeretné állapítani, hogy nem azonos a politikai szélső jobb csataordításával. Mi el is hiszük nekik. Szavaik jóhiszeműségében nem kételkedünk.

De így is mindenképpen felmerül a kérdés, hogy a mai sürgős, vészjóslóan komor időkben tényleg meg lehet-e maradni az irodalmi program síkján s nem teljes erővel teljes erejű pártot kell-e szervezni és odaállítani a feudálkapitalizmus megmentésére felsorakozott szélső jobboldali elemek jégtorlaszai elé? (Pap Gábor)

FALUDY GYÖRGY: DICSÉRTESSÉK. Műfordítások, Singer és Wolfner. Budapest, 1938.

A kötet „a katolikus lira legszebb-virágait kötötte csokorba“ a negyedik századbéli Szent Ambrustól Rainer Maria Rilkeig, 15 évszázadot fogva egybe. A versek szerzői között akad több pápa és szent, egy francia király (III. Robert), néhány költő s négy-öt „ismeretlen szerző.“ Faludy György kitűnő készséggel, gondossággal és látható szeretettel a szerzőkhöz méltóan ültette át magyar nyelvre a himnuszokat, templomi énekeket és verseket. Költői nyelve lágy és hajlékony, formához és belső tartalomhoz simuló, akár a pápai himnusz, akár pedig a kolduló barát kántáló hangján szólal meg, de sohasem tagadja meg

önmagát, az áradó, fényes szavakban tobzódó fanyaran lírai Faludy Györgyöt sem. A kötet egy-egy darabja (*A paradicsom*, Ó-breton templomének, *Háborús veszély idején*, gót templomének s az ismeretlen szerzőktől származó koldus barátok éneke és vándorszínészek karácsonyi éneke) szerencsés és kiváló találkozásai a műfordító alázatának s a műalkotó ihletének. Minden szavuk oly zengőn és pontosan cseng, mint-ha eredetileg is magyar nyelven íródtak volna. A szegények és vészellyel küzdők, az elnyomottak Jézusához zengenek ezek a versek s olvasásuk közben szinte nem is tudjuk: Faludy György vagy Szent Ágoston kiáltja-e e szavakat:

*Mit uszítod hű szarnok,
reám, véreb-seregéd?
Nagyobb minden gyűlöletnél
szívemben a szeretet*

— — — — —
*Táncban, kínban, börtönökben
hütyögődat nevetem...*

s ez nem csupán Szent Ágoston és Faludy György érdeme, de a kor bűné is, amely ismét oly aktuálissá és fájdalmasan szükségessé tette a vértanuk lobogó hitvallását. (H. L.)

B I R Á L A T O K

I R Ó K H A L Á L A

Meghalt Unamuno...

Meghalt Barbusse...

Gorkij...

D'Annunzio...

És meghalt nemrég Kuprin is. És azok, akik Gorkijt a külpolitikai események rovatába tett távirat-töredék formájában temették el, Kuprint a fájdalom és méltatás szavaival bucsuztatták. Az irodalmi közvélemény — a sajtó irodalmi rovata, amely alig ismerte Korolenkót, nem veszi észre Bert Brechtet és nem értesült Tucholskyról vagy Roger Martin du Gardról, megemlékezett mégis Alexander Kuprinról.

Ebben talán a kiadók is hibásak, akik elhanyagolják az orosz klasszikus irodalmat és százezres példányokban nyomják Kuprinak a régi odesszai prostitúcióról szóló nem éppen nagy és nem is fontos regényét.

De talán egyébről is szó van: Kuprin 20 éven keresztül *menekült*, a hazájában uralkodó rendszer ellenfele volt. De az orosz emigráns sajtó valósággal elhallgatta mégis a nagy írónak a halálát. Ez talán azért történt, mert Kuprin halála előtt visszatért hazájába, megtagadta 20 éves működését és hazájába érkezve nyilatkozatokat tett: hogy csodálja az ország mai fiatalságát... Ezen mit sem változtat az, hogy a mai orosz sajtó viszont szintén majdnem minden kommentár nélkül jelentette az eseményt.

Mindezeknek — a nyugati sajtó különös figyelmének és az oro-

szok hidegségének ebben az esetben — más okát kell találnunk és el kell fogadnunk, hogy mi, Európa nyugata, ennek az írónak a halálánál egyébre gondolunk: egy irodalmi korszak, egy irodalmi nemzedék halálára, a Miklós cár idejébeli liberális orosz irodalom elmulására, melyet viszont maguk az oroszok (a menekült fehérek éppugy, mint a vörös otthonmaradottak), régbefejezettnek, eltűntnek, elfelejtettnek tudnak.

*

Igen, nincs szó a prostitúcióról szóló regényről és Kuprinról. Arról van szó, amit ezek számunkra jelentenek.

Ő maga mondta, állítólag, amennyiben hihető, a Nouvelle Littéraire irodalmi intimítások-rovatának:

— Az én eredetiségem talán abban rejlik, hogy bevezettem az orosz regénybe a francia regényírók módszerét.

Mások azt tudják be Kuprin érdeméül, hogy mint Zola és Flaubert, fanatikusa volt a valóságnak, a dokumentációnak.

A „módszer“ — vagyis a realista látásmód és realista alapozása a regény építményének — ez részben valóban a francia történelmi valóságírók és emberi valóságkutatók mestereitől, Flauberttől, Maupassantól, mindenekelőtt Balzactól és Zolától származik, amint ezeknek hatása érezhető az orosz liberálisizmus más realistáinál is: Korolenkónál, Arcübasevnél, a „nihilista“ Csehovnál, a „tösgyökeres“ Buninnál. De ez a hatás mégis csak valami *kívülről*, helyesebben *felülről* jövő: mint a növényre öntözött víz. Az orosz realisták tápláló talaja mégis orosz talaj volt: a régi cári világ felbomlása és az az éles társadalmi összeütközés, amely az akkori orosz nép kolosszusát mozgásba hozta és az intelligenciát kényszerítette, hogy tekintetét „lefelé“ — a *valóság* felé fordítsa. És az a gyökér, amellyel ez az irodalom talajába fogózik, szintén inkább orosz volt, az orosz realizmus hagyománya: *Tolstoj Leo*.

*

„Regényeim és elbeszéléseim főhőse — mondta Tolstoj — akit lelkem minden erejéből szeretek, akit igyekeztem teljes szépségében visszaadni, és aki mindig szép volt, szép maradt és szép lesz — a *valóság*“.

De ugyanakkor Tolstojnak, akit az egész újabb nemzedék bálványozott és követett, elég rossz véleménye volt a nyomán haladókrol. Csehovnak, akit összes írókörtársai közül még legtöbbször becsült, egyszer a fülébe sugta: „*Amde* az Ön darabjai mégis rosszak. Shakespeare gyöngé drámairó volt, de Ön még gyöngébb“. Andrejev Leonidról azt írta: „Amikor olvasom, mintha folyton ijesztene engem — de én nem ijedek meg“. Mondják, hogy valamivel jobb véleménnyel volt Gorkijról és Kuprint megkimélte, mert legalább is becsületesnek tartotta. Ki tudja...

Mindezek valósággal térden állottak Tolstoj nagysága előtt és összetörten hajtották meg fejeiket annak a sirja előtt, aki a valóságnak, a társadalmi valóságnak igazi bajnoka volt. A Tolstojról írt visszaemlékezések, nekrológok és recenziók — és ilyen rengeteget írtak — mind holmi ünnepélyes, a valóság oltáránál tett fogadalmak.

Hogyan magyarázható mégis, hogy a valósággal való első nagyobb találkozásnál, a valóságnak a társadalmi átalakulások által való első nagy megnyilvánulásánál, ugyszólván mindezek az álmodói és imádói a valóságnak, ijedten menekültek, megtagadva és átkozva azt. Hogyan lehetséges, hogy egy *Bunin*, aki nem egyszer az orosz nép legjobb ismerőjének dicsérte magát, az átalakulások napjaiban irt feljegyzéseiben csak becsmérő szavakkal bír megemlékezni az orosz parasztról, katonáról és munkásról, akik előtte most már nem egyebek, mint testben és lélekben mocskos, „fizikailag kibírhatatlan” bestiák és utonállók.

Hogy lehet, hogy Kuprin, aki elment falusi kántornak, pályaudvari hordárnak, földmunkásnak, pincérnek, levélhordónak, stb., csak azért, hogy „dokumentálódjék” — amint mindezek akcióba léptek, rémülten futott el és 20 éven keresztül minden „dokumentációja” ellenére nem volt képes róluk egy valamirevaló sort írni. És ilyen példa sok van még...

A válasz ezekre a kérdésekre nyilvánvalónak látszik: mert ugyanakkor, amikor „tekintetüket a nép felé fordították”, sőt „a nép közé mentek” — ezek az alapjában polgári írók a népet *kívülről, felülről*, leghelyesebben: a *tuloldaltól* nézték. Passzív tárgynak tekintették és nem látták meg, mint aktiv elemet. És mindennekfelett nem voltak képesek elsajátítani: *álláspontját, világnézetét*.

Kivételt tesz Gorkij és néhány fiatalabb tehetség: Alexej Tolsztoj, Tikonov, Katajev és más hasonlók. De ezek mindig is holmi idegen elemeknek, vendégeknek számítottak abban az írónemzedékben, amelyhez tartoztak. Kuprin pl. paródiát írt Gorkijról, Bunin idézőjelben nevezi „zeninek” és gúnyt űz belőle....

Ami Csehovot illeti, nem tudni, ő is hogyan viselte volna el az „összes értékek átértékelését”, ha nem halt volna meg már 1905 előtt. Ő sohase ment el hordárnak, sem kántortanítónak. Nem ment a „nép közé”. Apolitikus volt. Elszigetelten élte le egyszerű életét a Fekete tenger partjain. Az igaz, hogy amikor Peskov-Gorkijt az akadémiáról kiűzték, levelet írt:

„A múlt év decemberében értesítést kaptam A. M. Peskovnak az akadémia disztagjává történt választásáról és siettem Peskovot felkeresni, hogy elsőnek vigyem el neki az örömhirt és hogy üdvözljem. Aztán valamivel később az ujságokban olvastam, hogy tekintve Peskovnak az 1035. számú t. c. alapján való elítéltetését, a választást semmisnek tekintik és ugyanakkor a közleményben az állt, hogy a közlés az akadémiától származik. Mivel én is disztagja vagyok az akadémiának, ez a közlés részben éntőlem is származnék. En üdvözöltem tiszta szivemből a megválasztottat és ugyancsak én jelentettem ki a választást semmisnek — ezzel az ellentmondással lelkiismeretem nem tud megbarátkozni. Arra az elhatározásra jutottam, hogy kérnem kell nevem törlését az akadémia disztagjainak névsorából. A. Csehov”.

Ugyancsak ő mondta egyszer:

„Meghal Tolstoj — és minden összeömlik”.

„Az irodalom?” — kérdezte valaki.

„Igen, az irodalom is“ — felelte Csehov.

Minden, természetesen nem omlott össze Oroszországban Tolsztoj halálával. Mégcsak az egész irodalom sem. De az az akkori irodalom, a liberális realista, polgári irodalom, amelynek Kuprin, Bunin és más hasonlóak voltak a művelői, megkezdte haldoklását Tolsztoj halálával.

A halála ennek az irodalomnak — ezeknek az íróknak — a tolsztoji korszak végével kezdődik és a társadalmi átalakulásokkal beteljesedik. Mint realista irodalom főképpen azért pusztul el, mert fölülmulta a realitás, a valóság. Mert valójában ez az irodalom csak *félíg* volt realista és — minthogy a valóságot éppugy nem lehet kettévágni, mint az élő embert — egyáltalán nem volt az.

Igy múnak hát ki az írók: amikor a jelen élő valóságával való kapcsolataik elszakadnak, szemeik elől eltűnik a jövőnek napfényes panorámája vagy, hogy egy prózaibb szóval éljünk: a *perspektíva*.

Vannak még írók, akik egy meg nem értő társadalom (emberek) által elhagyatottan, tőlük elszigetelten és általuk elfelejtetten tűnnek el, hogy aztán egy más társadalomban (más korban) rehabilitálják és igazolják őket. De ezek csak ideiglenesen halnak meg — egyáltalán nem halnak meg.

Nem mondhatjuk ezt a Kuprinokról és Buninokról. Őket a történelmi vizözöne fullasztotta meg, a tények áradata hazudtolta meg, állította félre, törte össze és temette el. Halottan éltek és holtak maradnak.

Menjünk be valahol egy orosz könyvtárba — vannak ilyenek Európában mindenütt, ahol orosz emigránsok élnek — és kérjünk egy Kuprin-könyvet. A könyvtáros csodálkozva fogja kérdezni:

— Kuprin? — És még egyszer:

— Alexander Kuprin?

„Milyen ötlet!“

Kuprin? Néhány szám a könyvtár katalógusán... Ennyi.

(Köves Miklós.)

EGY KIADATLAN MAGYAR REGÉNY. Meg nem jelent könyvekről nem igen szokás írni, legfeljebb akkor, ha a készülő könyv tárgya vagy írója miatt olyan érdeklődésre tarthat igényt, mely indokoltá teszi az előzetes beharangozást. Ha most munkatársunk, *Déry Tibor* többkötetes könyvéről, mely évek óta jár kéziratban az írók között, mégis írunk, azért tesszük, mert kötelességünk hirt adni arról az életéről, amit számunkra ez a könyv jelentett. Viszont akkor is írni kellene erről a regényről, ha már napok múlva megjelenne, — amire sajnos, kevés a remény, — mert olyan kivételes írói alkotás, melynek mélységeibe, színes és gazdag szó és témaáradataiba vezető nélkül, akár csak Proust műveinél, szinte lehetetlenség leereszkedni.

A könyv olyasmit ad, amit regénytől eddig még nem igen kaptunk: a társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyának teljes feltárását. A regényben két réteg jelenik meg: a pesti nagypolgárság és az angalföldi szegénység. A két réteg közötti különbség nincs kihegyezett jelenetekben kiélezve, sőt, a két réteg nem is találkozik egymással, mert egy kitűnően megrajzolt értelmiségi a híd közöttük. A két réteg regénye így párhuzamosan folyik egy nagypolgári család és egy

proletárház történetében. Mindkét egység szimbólumszerűen magába zárja rétege minden hibáját és erényét, ami magával hozza azt is, hogy bennük a legkülönbözőbb, a rétegekre jellemző típusok is szerepet kapnak. A két réteg között Parcen-Nagy Lőrinc áll, aki sem a nagypolgárságba, melyből származott, sem pedig a mélyrétegbe, melyhez vonzódik, nem tud beleilleszkedni és mintegy kiközösítetten él, kiszolgáltatva a két rétegnek, mely csak kihasználni tudja, de befogadni nem. Ezért azonban Parcen-Nagy Lőrinc nem a hőse ennek a regénynek. A történetek középpontjában, az író érdeklődésének előterében nem egy személy vagy esemény áll, hanem ennél sokkal több: két társadalmi osztály és mindaz a társadalmi valóság, ami e két osztályon belül egy életbe besűrítve jelentkezik.

Mindkét osztály éli a maga külön életét, mely ha látszatra nagyon különbözik is egymástól, igen mély vonatkozásokban ugyanaz. A regény világa szerint u. i. az emberek mindenütt egyformák, vágyaik, céljaik végső soron azonos ösztönökből fakadnak és küzdelmeik, melyekkel céljaikat el akarják érni, csak külsőségekben változnak és különböznek. Déry Tibor szinte tüntetően azonos eseményeket játszat le a proletárházban és a nagypolgári szalonban. Így ez a könyv tulajdonképpen nem szembeállítja, hanem egymás mellé helyezi a két osztályt.

Az író rokonszenve érezhetően a mélyréteg felé fordul, melyben tiszteli azt a heroizmust, melynek mását a tulsó oldalon hiába keressük. De Déry állásfoglalása nem tolaakodó, könyve se nem vádirat, sem nem hősköltemény; több ezeknél: a társadalmi rétegződés regénye...

Könyvében a dalmát tengerpart szépségeitől kezdve egy gyári sztrájkon át a bécsi Marx-Hof bombázásáig mindenről valami különös, felhevített pátcosszal beszél, s ezt nem valami pöz vagy erőltettség kényszeríti ki, hanem az élet szintetikus átérzésének ereje. Déry minden képében és minden alakjában az egészet, a mindenséget érzi, nála egy angyalföldi ucca és egy dubrovnikai országút között a valóság olyan összefüggése fedezhető fel, mely az élet minden jelenségét szinte megmagyarázza és érthetővé teszi.

Stílusa különös, felzaklatott írásmód, néha tulságosan is gazdag, elmélyülő képekben és fárasztó hasonlatokban. Nehéz, de csillogó stílus ez, hasonlít Proustéhoz, bár még annál is nehezebb; a magyar irodalomban mindenesetre teljesen új utakon jár. A könyv szerkezete kis-sé elnagyolt és nehézkes, s ez még fokozottabb feladat elé állítja az olvasót. De minden fáradtságot és elmélyülést megér ez a regény, mely a nagy irodalmi alkotások élményét nyújtja.

Röviden és utalásszerűen, s emlékeztetve is az olvasót, aki e lap hasábjain több részletet olvashatott e monumentális könyvből, szükségesnek tartottuk elmondani az előbbieket, nemcsak azért, hogy a korra utaljunk, amely utját állja az ilyen művek megjelenésének, de hogy újból illusztráljuk a tételt: valamely nemzet irodalmára nemcsak a megjelent, hanem a meg nem jelent könyvek is jellemzőek.

(Füzes György)

"FÉRFIÉNEK" — KIVULALLASBÓL. Különös dolog és nagyon körülményes pontosan meghatározni, mégsem tekinthetjük egyszerű esetlegességeknek, hogy egyik költő nagy, s egyetlen sora százazrek érzelmi és értelmi skáláját bolygatja meg s egyben teszi képesekké őket embervoltukban való további bizakodásra, míg a másíknak a forma, mágond s a mesterség minden finességének szem előtt tartásával megírt, sőt néha talán mély gondolatokat rejtő versei hontalanul poroszkálnak a közhangulat partjain s eszme-horgaikat eredménytelenül dobálják robogó hul-

lámaiba.

Sztojka László új versgyűjteménye (*Férfiének*, Ds 1938.) már terjedelme miatt sem igényes s a versek tartalmi különbözösége mellett, ha lehet, még inkább rászolgál arra a megállapításra, amit egyik előző verseskönyvével kapcsolatban tettünk, hogy a fogalmakat nem tisztázza, általánosságokként kezeli őket s úgy iktatja be a versekbe, mintha valami költői kartotékrendszer használta. Ennek a pontosan körvonalozatlan, mennyiségre nézve azonban nagyjából állandónak vehető fogalmi arzenálnak meggyőzőerejét a költeményekben még a tónus lázadásmentes mindent-megértése és békességre való törekvése is tompítja. Kétségtelen, hogy az emberi szellem egyik legmagasabb teljesítménye a „tout comprendre“, de nem kevésbé áll, hogy ez passzivitásában sosem mehet önmaga részleges vagy akár időleges tagadásáig. És bárki legyen, művész vagy ember, egyaránt bűnös, ha a szellem felsőbbiségének aránylag kényelmes fedezékéből egyszerűen napirendre tér vagy melankólikusan mereng a szellem vereségein. „Mebántottan vagy legyintő kézzel ne vonulj félre“. — írja Sz. L. — „Hadd a virágokat s a tavaszokat, másról kell dalolnod“. „Nem vagyok még elég kényelmes, romlott, komisz, hideg és gyáva, hogy két tenyerem buta-édes ivben hullassam fülcimpámra...“ Mindez azonban csak maga-bátorítás, a költő továbbra is a kávéház ablakából nézi a dolgokat s „érczőrejű éneke“ nem a megbántottak, hanem a kívülálló, a sanyargatott ember és szellem dicstelen kinlódásán őszintén sajnálkozó s ritkábban kétségbeeső költőé.

A gyermek néven nevezése minden időkben s különösen ma parancsoló követelmény a költők számára. Arról beszélni, álcázatlan és félreérthetetlen fogalmazásban, amiről szó van s úgy, ahogy a dolgok valóban vannak s nem ahogy tűnnek. A szemlélődés semlegessége csak egy szűk és a fejlődés szempontjából gyakran problematikus értékű kör sajátja s ezek közül ezek számára írni annyiival is hálátlanabb, mert számuktól eltekintve ők hagyják és árulják el leghamarabb költőiket, ha kimondani, sőt bevallani nem mert gondolataikat a megértés impotenciájától megszabadult költő kiáltja el valahol.

A szándékot önmagában, — ha nem büntetendő — nem tekinthetjük mentő körülménynek sem. A szándék — kevés. Benne élni lélekkel és aggyal a kávéházon kívüli életben s a némák helyett is énekelni — valahol itt keresendő a nagy költő titka. S míg Sz. L. ide nem érkezik, minden őszintesége ellenére csak a kívülállók költője marad s felismeréseit bizonyító sorai csak a sötét szobában fűtyörésző gyermeket idézik.

(Kovács Katona Jenő)

D I S P U T A

MÉG EGYSZER A PSZICHOANALIZISRŐL

Szeretem, ha egy-egy írásom ellentmondást vált ki a hozzáértő olvasóból; hiszen magam is szeretek ellentmondani. (Nem ösztönből és merő kedvtelésből, hanem mert az emberi elme élesítésére mi sem jobb eszköz, mint az ilyen gondolatokkal való fenekedés.)

Merre tart a pszichoanalízis? c. írásom (vagy „elmefuttatásom“, ahogy Neufeld Béla nevezi; jómagam „jegyzet“-nek neveztem, jegyzetnek is szántam, és csupán technikai okokból jelent meg a júniusi szám első helyén!) maga is ellenmondásból fakadt. Bergler, bécsi pszichoanalitikus cikkét olvastam, ahhoz jegyzeteket írtam, és a jegyzetek

kibővültek, ha nem is kerekedtek éppen tanulmányra. Innét a hang, amelynek „vicces” voltát Neufeld joggal kifogásolja. Abban is igaza van, hogy „affektív” elfogult vagyok a psza.-sal szemben. Legalább annyira, mint ő maga; csak őnála a pártos érzelmi elfogultság inkább kedvező előjellel bír, míg nálam kedvezőtlen.

Tulkésón jöttem a világra ahhoz, hogysem megélhettem légyen a psza. hőskorát. Így hát távlatból néztem a freudi rendszert már akkor is, amikor Bécsben, születése helyén tanulmányoztam, könyvekből, klinikákon és egyebütt. Adlernek voltam személy szerinti tanítványa, lelkesen elvakult híve: hogy az ördögbe ne lennék hát Freuddal szemben elfogult? Sohasem vontam kétségbe egy ilyen elfogult beállítottság lehetőségét; kértem azonban tisztelettel, vajjon Neufeld Béla bizonyos-e abban, hogy ő teljesen elfogulatlan? Tul kíváló pszichológusnak tartom ahhoz, hogy ne tudná: nála pozitív előjelű érzelmi hangulatok tapadnak mindahhoz, ami freudi „pszichoanalízis”. Nem vagyok pszichoanalitikus: mint *kivülálló* irtam meg jegyzetemet, mint idegen: *l'étranger*, *cette postérité contemporaine* akartam lenni, Emile Faguet szép mondása szerint...

Mit kifogásol cikkemben jeles kontradiktorom? Hogy a komoly dolgok mellett meg mertem látni a psza. mozgalomban lappangó, nem „vicces”, hanem *tragikomikus* elemet is? (A napokban lezajlott XV. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson hányszor kellett kesernyősen elmosolyodnunk éppen ezen az elemen néhány, az enyémhez hasonló véleményű kollegával, itt Párizsban!) Hogy nem elégszem meg azszal, amit Max Weber rótt fel a pszichoanalitikusoknak: szektarizmusukat, s klikknek neveztem őket! Cikkem megírása óta szerzett újabb tapasztalataim csak megerősítenek ebben a véleményemben... (Mért is nem irhatom ide mindazt, ami idekivánczik? A kényelmes, önző öreg bécsi pszichoanalitikust, akiről La Bruyère-i *caractère*-t kellene írni, annyira jellemtelen, s akit egyszerű bécsi asszony, a nép gyermeke szidott össze s oktatott ki „társadalmilag”, amikor nagyképűen „baloldali” mozgalmakba „keveredett” fiát korholta egy fogház beszélgető óráján. A reprezentatív agastyánt most — mint Freud intim barátját — az elnöki emelvényen láthattam viszont, miután egy francia hercegnő letett érte többször tizezer márká sarcot, és ő csapat-papot, családot és ellátatlan, üldözött fiakat odahagyva, barátságosabb tájak felé költözik, „kőd előtt, köd utánam” jeligével... Mért is nem irhatom ide a budapesti pszichoanalitikusok mezei hadának felvonulását, akikről már nálam méltóbbak (p. o. Németh László) eleget irtak? Mindez nem volt új számomra a párizsi kongresszuson, mindez nem lepott meg; de az ilyen befolyásoló momentumoktól talán mégis sikerült mentesítenem magam cikkem megírásakor. Pedig — ha egyetértünk abban, hogy semmilyen tudományos mozgalmat nem ítélhetünk meg elvont síkon, társadalmi hordozóitól elválasztva — mindez hozzátartozik a tárgyhöz!...)

Neufeld Béla — nagy tárgyilagossággal — elismeri, hogy „Freud megtorpan a neurózis társadalmi meghatározóinak vizsgálatánál.” Ez nem véletlen! Személyi egyenlete s követőinek személyi egyenlete akadályozta meg benne; ez a személyi egyenlet — s azon belül a legfontosabb tényező: a társadalmi helyzettség! — okozta nála azt a tragikus visszafordulást, amelyet cikkemben felpanaszoltam. Ez nem „szerzett”, de igenis eredendő bűn: itt Neufeld akaratlanul is szigorubb Freudhoz, mint jómagam, mert hiszen a „szerzett” bűn felelőssége nagyobb, mint az eredendő! Lám, néha a védő is vádol, még szigorubb, mint maga a vádló... Viszont téves Neufeld Béla megállapítása, amely szerint

„Freud mutatott rá elsőnek a neurotikus megbetegedések és az egyén társadalmilag determinált élményei közti összefüggésre“. Ha rendelkeznék még könyvtáram felett, ideirhatnám annak az amerikai szerzőnek a nevét, aki 1830 körül tehát jóval Freud előtt, megfigyelte már, hogy „az idegesek szinte kizárólag a tehetős, henye emberek sorából kerülnek ki“ (amivel igen nagy éleslátásról tett tanuságot!)

Eszemágában sem volt a psza. tudományos jellegét kétségbe vonni. De tessék elolvasni Bergler cikkét a *Scientia* évelejei számában; nem hiszem, hogy a józan olvasó ne lepődjék meg egyoldalúságán, amelylyel az egész „pszioanalizist“ a freudi csoportnak akarja kisajátítani! Éppen a napoktan vetette fel *Völgyesi Ferenc* a *Párizsi Magyar Fiatalok* társaságában tartott előadásán a kérdést, vajjon exakt és lezárt tudomány-e a pszichoanalízis? Nos, a most lefolyt XV. nemzetközi kongresszus után még bátrabban merem állítani, mint eddig: nem exakt, szerfölött termékeny, de teljesen *lezárult* tudomány, legalábbis a freudi, orthodox formájában!

Ezen az sem változtat, hogy Freud hajlandó volt változtatni elméletén, ahányszor a kritika tulságosan is elevenébe talált. Türelmetlennek igenis türelmetlen volt (p. o. a jobb sorsra érdemes Adlerrel szemben! — v. ö. Freud apja kijelentését, amelyet csak *en passant* kívánok felhozni, nem fontos érvként: „mein Sohn Siegmund hat Widerspruch nie leiden können“, lásd Manes Sperber: *Alfred Adler, der Mensch und das Werk*, 1926); dogmatizmusát maga Neufeld sem látszik kétségbe vonni. „Mindem nagy, alapvető tanítás, amely ujat, uttorót, egyszerit hoz, szükségképpen dogmatikus“, írja igen tisztelt ellenmondóm. Ugy van! De minden ilyen „zárt“ rendszer számára eljön az idő, hogy leszálljon az akropoliszból az agorára, és igazán termékeny csak attól a perctől kezdve lesz, amikor ezt meg is teszi. Freudék, sajnos, erre ma sem hajlandók. S éppen ezért irtam meg jegyzetemet én, a kívülről szemlélő, hogy hozzájáruljak — egy sereg általában nem ismert ténnyel — a psza.-nak az általános közismeretek sorába való felvételéhez. Ehhez azonban ki kell hámozni az orthodox freudi psza.-t abból a burokból, amellyel művelői szeretik bevonni, mielőtt a profanum vulgusnak megengednék a szent táblákhoz való közeledést.

Neufeld Béla dicséretreméltó tárgyilagossággal boncolja okfejtéseim jórészét. De csak a tartalmi oldalt bírálja, holott jegyzetem hibái a *formai* sikon sokkal nagyobb sikerrel mutathatók fel! Ugy hálátlan feladatra vállalkozott. Sajnálom, hogy egy esetben félre magyarázta azt, amit mondani akartam: mikor azt adja a számba, hogy az egész psza. nem egyéb, mint — egy Börne-aperszű ügyes hasznosítása! Erre a megjegyzésre így nem is válaszolok. Teljesen egyetértek azonban Neufeld Éléával akkor, amikor így ír Freudról: „Harcos, kemény bajnok, akárcsak Schopenhauer volt, s igazáért egy egész világgal szembeállt.“ S Freudról gyakran szoktam elmondani — Adlerrel szemben! — hogy, mint Schopenhauer, ő is nagyobb felkészültséggel, mélyebb elmével védett egy... hálátlanabb ügyet, míg a jövő a készületlenebb, felszínesebb (de azért még éppen elég mély!) Nietzsche mosolygott.

(Brachfeld Olivér)

A KORUNK HIREI

Megvételre keressük a KORUNK 1926 június, 1927 május, 1928 február, július-augusztus, október; 1929 április, június, július-augusztus, október; 1930 október, november és decemberi számait, valamint az 1931-es teljes évfolyamot. Ajánlatokat a kiadóhivatalba kérünk.